

Komoon Ch'a'teem Achi K'ulb'il Yol Twitz Paxil

**Comunidad lingüística Achi
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala**

AJAAW Q'ATAB'AL TZIJ RE PAXIL

Constitución Política de la República de Guatemala.

Paxil / Guatemala, Agosto de 2012

AJAAW Q'ATAB'AL TZIJ RE PAXIL
Constitución Política de la República de Guatemala.

EB'AJUWACH RE RIK'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

Petronilo Pérez López

Ajuwach

Juan Humberto Tema Baustista

Ajtz'iib'

Blanca Estela Colop Alvarado

Ajpwaq

Rolando Chacach Catu

Ajuwach re ir Uch'a'temaal jay Ano'nib'al Maya'

Lesly Carmelina Xiquin Aguilar

Ajuwach re ri Ajq'atisaneel Tziiij

Otto Leonel Canahuí Castro

Tomás Marcelino Alonzo Teletor

Eb'ajq'atisan Tziiij

A EB'AJUWACH RE RIKOMOON CH'A'TEEM ACHI

Gabino Sis Iboy

Ajuwach

Francisca Canahuí Bolvito

Uka'm Ujuwach

Rolando de la Cruz Teletor

Ajtz'iib'

Ingrid Lucía Toj Morente

Ajpwaq

José Ismael Ixpatá Ac

Nab'ee To'oneel

Ricardo Teletor Velázquez

Uka'm To'oneel

Erito Tecú González

Uroox To'oneel

Komoon Ch'a'teem Achi.

Comunidad lingüística Achi

5a. Av. 3-133 Zona 3 Rabinal, B. V.

Tels. 79388886-91-92

K'ulb'il Yol Twitz Paxiil

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala

3a. Calle 00-11 zona 10 Guatemala.

Tels. 23341363-23341850-23391199-23394577.

Web. www.almg.org.gt

ÍNDICE

Okib'al		5
Uchu'qaaw komoneeb' eb'aj yijb'al tziiij ajaw q'atb'al tziiij re Paxil	⌋	7
. Pera'j tziiij pixaab' - Ri tikaweex, utaqexiik yey uchaak upataan ri Ajaw tinamit	⌋	9
.. Pera'j tziiij pixaab' - Chomanik loq'oxiik		9
... PERA'J TZIIJ - Ri ajaw tinamit	: ⌋	52
.... PERA'J - Taqanik tinamit	:	55
— PERA'J TZIIJ - Ukemaal jay unuk'ik ri ajaw tinamit	⋮ ⋮	84
— PERA'J TZIIJ PIXAAB' - Loq'oxiik komoon Ajaw tziiij jay uto'ik ri utzilaj - k'oji'eem ajaw tziiij		98
	⋮	98
XEW K'U CH'UPA'J WA'		
Uyijb'axiik ri Ajaw q'atab'al tziiij re Paxil	⋮	104
XEW K'U CH'UPA'J WA'		
U'ik'owisanik uq'iij tziiij pixaab' jay uk'isb'enik	⌋	106

OKIB'AL

Ri tinamit Paxil e jun nimalaj tinamit pa e k'o wi k'iyal uwach ano'nib'al, jay k'iyal uwach ch'a'teem, eb'ik'owinaq uk'iyal junaab' ri ajaw q'atab'al tziiij na uya'oom taj uwach ri puq'aj ano'nib'al Mayab', Garífuna jay Xinca chupa taq ri jaa re tijob'al xoqo uya'oom taj chrieta'maxiik chupa taq ri komoom.

Wa jun chaak x'anitajik ruuk' ri na'ooj re ket'amaxiik ri k'o re che jay ri kureqaleej ri tikaweex, ri uchomanik loq'oxiik, ri alaaq tinamit, taqanik tinamit, ukemaal jay unuk'iik ri Ajaw tinamit, loq'oxiik komoon Ajaw tziiij jay uto'iik ri utzilaj k'oiji'eem Ajaw q'atab'al tziiij, jay ri u'ik'owisanik uq'iij ri tziiij pixaab' jay uk'isb'enik, ronoje wa' e molan chupa ri Ajaw Q'atab'al tziiij re ri nima tinamit Paxil.

Ri uq'atisixiik wa Ajaw Q'atab'al tziiij re Paxil taqaneel kuk'osoj uwach ri na'ooj re ri tinamit mayab' jay xajela' ket'amaxiik pacha' ri Ajaw q'atab'al tziiij kukoj utziiij wa 281 chi chola'j tziiij jay 26 che chola'j tziiij ik'oweel pa wa Ajaw q'atab'al tziiij.

Xoqo jela' ri', chike konojeel ri kakil uwach puwi' ri kutzijoij wa Ajaw q'atab'al tziiij, kaya' panoq chrieta'maxiik chike ri tikaweex.

RUK'U'X RI UXO'LK'ASLEMAAL RI NIMA TINAMIT PAXIL.

UCHU'QAAW KOMONEEB' EB'AJ YIJB'AL TZIIJ AJAW Q'ATB'AL TZIIJ RE PAXIL

UKUXTAXIIK B'ANAL KAAJ B'ANAL ULEEW

Ri oj, ajk'amanelaab' uwach ri tinamit Paxil, ojcha'oom ruuk' ronojel k'u'xaaj, qamoloom k'u qiiib' qonoje pa ri uchu'qaaw komoneeb', re kaqanuk' ri tziij pixaab' ruuk' utzilaj chomaliil chwa ri Ajaw tinamit jela' cha' kayak uq'iij reta'maxiik ri tikaweex jay mi'aal alk'o'aal cha' e utikib'al b'ano'n ri komoon, e ma kaya' chuqul ri Ajaw tinamit, ri uchakuxiik ri utziil chomaliil pa kiwi' ri tikaweex, jela' cha' rukowinik uxee' raqan utzilaj tziij pixaab', utzilaj, utziil tziij, jumul wachaaj, yata'lib'al jay utzilaj chomaal; k'amoom ri kana'ooj jay ri kib'ano'n ri qatiit qamaam kiya'oom kanoq chiqe, ruuk' k'u ronoje qak'u'x kaqayak k'u uwach ruchomaxiik loq'oxiik chupa ri nuk'uum chaak, tik'i'naq re ri tinamit, chwi k'uri' ajk'uluneem taqanik jay aj ajaw taqaneel kaki'an ri pataniil janipala' kub'ij ri wuuj loq'oxiik Ajaw.

RUUK' UCHOMAAL UB'EYAAL KAQATZ'IB'AJ, YEY KAQAYA'
CHIRETA'MAXIIK WA JUN:

**AJAW Q'ATAB'AL
TZIIJ RE PAXIL**

. PERA'J TZIIJ PIXAAB'

Ri tikaweex, utaqexiik yey uchaak upataan ri Ajaw tinamit

Xew k'u ch'upa'j wa'

. Chola'j Tziiij. Chajib'al che tikaweex. Kunuk' riib' ri Ajaw tinamit pacha' utz kuchajij ri tikaweex yey ri alk'o'aal; e ma ri uchaak pataan kuan utziil uchomaal chike konojel ri tikaweex.

.. Chola'j Tziiij. Uchaak ri Ajaw Tinamit. Uchaak ri Ajaw Tinamit kuya' chuq'ab'al jay kuchajij ri kik'aslemaal konojel ri tikaweex e k'o chwa ri nima tinamit jela' pacha' ri b'inib'al, utziil tziij cha' k'o uchomaal k'o uyakixiik ri uk'aslemaal ri tikaweex.

.. PERA'J TZIIJ PIXAAB'

Chomanik loq'oxiik

. CH'UPA'J

Loq'oxiik chijujunaal

... Chola'j Tziiij. Loq'oxiik che ri k'aslemaal. K'a chu ralaxib'al loq ri tikaweex, ri Ajaw tinamit kujikib'a' ri uk'aslemaal jay kuchajixiik pacha' kuk'ul taj juna k'ax.

.... Chola'j Tziiij. Yatalik jay jumul wachiil. Konoje ri tikaweex chwa ri Paxil e ya'talik jumul kiwach jay junaam ri kiloq'oxiik. Xoqo sa' k'o wi ruwinaqiil ri achi jay ri ixoq e juanaam che ri kiloq'oxiik jay ri uq'ab'al kakiya'o. Kamin taj ri tikaweex chupa juna nib'a'iil chaak. U wi juna chik anib'al re qajsab'al uq'iij winaqiil. K'ax chikina'a kiib' konojel ri tikaweex.

— **Chola’j tziij.** Chuq’ab’ re ano’nik. Utz ronojel ku’an ri tikaweex cha’ taq ri kayoq’on taj ri tziij pixaab’ che e ruma ma kataq taj che kukoj utzii juna ch’a’teem pa usuk’ub’al taj tziij k’o wi, jela’ cha’ ri na katerneb’ex taj rumal juna na’ooj xuya’o jay juna chik na kupaxib’eej taj tziij.

— **Chola’j tziij.** Chapanik pa usaqib’al tziij. Jintaj juna tikaweex kachapik u wi kaya’ pa tojob’al maak xoqo chwi k’uri’ we k’o juna maak u’anoom jay ri saqiil wuuj re taqanik anom ruma chwa juna ajq’atol tziij, wi ri tikaweex xmajatajik e ri’ kamakunik e la’ xa jela’ ke’ek pa tojob’al maak, e ma na kik’ow taj puk’iyaal waqiib’ retaal jay na kakanaj taj puq’ab’ juna chik ajuwach tziij.

Ri aj chaak pataan, u wi la ajchajineel re ajwach kupalajii jikib’am chupa ri tziij pixaab’ kutojo’ k’uri’ umaak, ri ajchakuneel e q’atal tziij kakijeq k’uri’ la chaak puwi’.

— **Chola’j tziij.** Reta’maxiik tziij su’chaak xchapik. Ronojel tikaweex chapoom kaya’ reta’maxiik che pa ch’a’teem yey pa tz’iib’ su’chak xchapik, ri ajuwach xtaqow re jay ri k’olob’al pa kak’oji’ wi.

Jela’ k’uri’ la wuuj kaya’ che ri ajto’neel kukojo. Puq’ab’ ri ajuwach kakanaj wi ri uchomaliil ri wuuj re reta’maxiik.

— **Chola’j tziij.** Uloq’oxiik ri chapoom. Kaya’ reta’maxiik sa la uloq’oxiik tob’ pa k’alaleem che ri chapoom pa uch’a’teem pacha’ kumaj usuuk’, e ma lik chriajawaxiik kutoo u wi utz kukoj juna achi yakoom pacha’ utz kana’b’ej chwach pataq ri sik’ib’al ke ajchajal tinamit u wi ajq’atol tziij. Jintaj juna tikaweex kumin ri chapoom re kuch’a’tib’eej ri u’anom, e ma xew la ajq’atol tziij utz kuta uchii’.

— **Chola’j tziij.** K’otoj uchii’ ri chapoom. Xew ri ajq’atal tziij kakik’ot uchii’ juna chapoom. Ri k’otoj chii’aaj e ma kik’ow taj puk’iyaal kajib’ re kawinaq retaal.

Wi chwa taj juna ajq’atol tziij x’an wi ri k’otoj chi’aaj jintaj uchuq’ab’.

— **Chola’j tziij.** Ub’eyaal k’olib’al ke ri echapoom. Ri tikaweex echapoom kuma ri ajuwach tziij na utz taj kek’am ub’i pa juna chik tojob’al maak, kekitojo’ kimaak pa tzijom wi rumal juna ajq’atal tziij rumaal ma junwi ri tojob’al maak echiri’ kakitoj kimaak k’iyaal junab’.

Ri ajuwach tziij jay ri rachib'iil, wi xkijal uchii' chwach ri tz'ib'aam loq lik i'ke k'u keb'ilow re.

·|| **Chola'j tziij.** Chapanik rumal palajinik u wi paxib'al tziij. Rumaa la palajinik u wi paxib'al tziij na kechap taj ri tikaweex xa rumal la', ri kiwinaq ri kilitaj chwa ri kiwuuj, rumal tzijonik u wi ri ajuwach.

Chwi k'uri' ri taqo'nik, ri ajuwach na kuq'atisaj taj chwach ri ajq'atal tziij jay kuchomaaj che ri aj tziij pacha' kaq'ax pa q'atab'al tziij re utziil re kusaqij ri u'anoom, chupa ri wajxaqiiib' re oxwinaq retal ronojel q'iij che la junab' jay chupa ri retal re wajxaqiiib' re aniim k'a che waqiiib' retal re b'enb'al q'iij.

China la kukoj taj utziij ri tziij pixaab' katzaq pa makunik. Ri tikaweex na kuriq taj uk'utik uwinaqiil pacha' kuchomaj tziij, kaq'atisax chu'q'ab' juna ajq'atal tziij xa chuniqaaj k'owi, pa nab'ee retal che uchapixiik loq.

·|| **Chola'j tziij.** Loq'oxiik to'b'eel che juna tikaweex. Ri tikaweex na kapaxix taj ri uloq'oxiik ma utz en kucha' juna aj ch'aweel puwi'. E ma kutojib'eej taj maak na, we na sik'im taj jay na tom taj uchii' rumal ajq'atal tziij, chwi k'uri' wa' kajikib'ax ri tojb'al chupa choloneem tziij. Wa jun chaak jintaj uchuq'ab' we na pa suk'ub'al taj tziij k'o wi.

Ri to'onik re ri tikaweex jay ri uloq'oxiik na kapaxix taj. Jintaj juna tikaweex katz'aq uchii' xoqo wi katz'apix uchii', wi sik'im taj, tom taj uchii' jay k'isinaq chik ronojel la chaak re to'b'al uwii' chwa juna ajq'atal tziij jay chwa juna nimalaj q'atol tojoj maak.

Jintaj juna tikaweex katz'apix uchii' rumal juna saqil taj q'atol tojol maak u wi rumal chik juna tikaweex ajq'atol tziij taj.

·|| **Chola'j tziij.** Wuuj tziij re kintz'apixiik. Kachakux taj la wuuj re tz'apixiik we jintaj pa usaqiil makunik u'anoom juna tikaweex. Chwi k'uri' kachapab'exiik re ya'b'al uchuq'ab' ch'ob'onik chwi ri tikaweex chapoom we lik makuninaq uwe to'b'inaq che ri makunik.

Jintaj juna tikaweex katz'aq uchii' chupa juna ch'awb'al tinamit rumal juna ajuwach chajineel re tinamit, we na tom taj uchii' chupa q'atb'al tziiij.

∥ **Chola'j tziiij.** Makuneel taj tilik jay uya'iik chireta'maxiik utziil tziiij. Konojel tikaweex makuneel taj kilik we saqiim taj umakuniik chwa wuu rumal aj q'atol tziiij.

K'o kiloq'oxiik konojel ir tikaweex pacha' taq ir e k'o pa ch'o'b'oneel raqan maak ekojoom pach'a'teem uwe pa tz'iib' rumal ir chapoom uwe reqaleem k'ax re kaketa'maaj ronojel ir chaak ka'an puwi' rumal ir q'atb'al tziiij.

∥∥ **Chola'j tziiij.** Katzelex taj chriij uchapab'exiik ri q'atab'al tziiij. Ri q'atab'al tziiij na katzelej taj uwach chriij, e ma xew ne katzelex k'uri' we re kuto'ob'eej uwii' ri tikaweex k'o chupaa la tojob'al maak.

·∥∥ **Chola'j tziiij.** Q'alajisanik kiib' yey chikiiij kalk'o'aal. Chupa juna choloneem tojb'al maak jintaj juna tikaweex kataqik re kuch'a'teb'eej riib' u wi chriij juna ralk'o'aal, juna utuneel ulaq'eel u wi xa laq'talik e ma jela' cha' taj chikiiij ri rachib'iil chupa taq le'aj chwach ri tziiij pixaab'.

:∥∥ **Chola'j tziiij.** Jintaj makunik jay tojonik we na jikib'am taj rumal tziiij pixaab'. Na tojb'al taj uwach maak ri anom loq, chwi k'uri' we ri tziiij pixaab' uq'alajisaam taj uwach we maak uwe jalanik.

Jintaj b'enaam pa tojob'al maak rumal k'as.

:∥∥ **Chola'j tziiij.** Kamisanik pa q'atab'al tziiij. Na utz taj kekamisach wa jumuu tikaweex:

We na saqiim taj uwach la maak u'anoom;

Chike ixoqiib';

Chike ri tikaweex kik'isom chik oxwinaq kijunaab';

chike ri tikaweex e k'o pa tojob'al maak rumal makunik chwa ri molajuwach na'oog jay jujun chik junam ub'eyaal;

E k'o chupa tojob'al maak e jachoom loq rumal taq ri jalajuuj tinamit e ma lik jela' saqim loq.

Puwi' taq ri wuuj petinaq che ri kamsanik rumaal tziiij pixaab' utz kachapab'ex ronojel wuuj re qajsab'al uwach jela' cha' ri jumul chik re jachb'al uwach, wa' wa jun kachakux k'u rijj, k'ate k'uri' kajiki' uwach echeri' kaq'ob' uwach taq ronojel la wuuj.

Ri jumul ajuwach tinamit utz kakikuy umaak ri kakamisaxiik.

⦿ **Chola'j tziiij.** Chaak patan pa tojob'al maak. Ri tojob'al maak e uchaak patan kutzelej b'i ri tikaweex suk'pitajinaq chub'i pacha' utz wi xelb'i kuna' ri ub'eyaal chupa ri tinamit. Ma jela' wari' k'o uchomaliil wa' jun chaak. K'o ne kiloq'oxiik ri':

- a) Kayak kiq'iij e ma e tikaweex, na kepaqchi'ix taj, kaqasax taj kiq'iij, na keya' taj chupa k'axk'oliil chaak che kolewaal kipoqlajiil, na kaqajisax taj kiwach, kina'ooj, na kamin taj kiwach pa juna paxim b'ano'n itzeel wachaaj jay kemin taj chupa juna k'axk'oliil re tzukunik.
- b) Ri tojoj maak kakik'is chupa jiki'naq wi rumal q'atab'al tziiij. Ri tojob'al maak *****
- c). Kiloq'oxiik wi, taka' kichii', echrii' we kekian juna tz'onob'enik wi kakaj kech'at pinoq kuuk' ri kalk'o'aal, juna ajq'atab'al tziiij to'b'el, ruuk' juna ajch'ab'al, juna kunaneel u wi ruuk' ri ajk'amaneel uwach ri utinamiit.

Wa ri tz'ib'aam chupa wa jun chola'j tziiij, wi xpaxik uwach, kaya' uloq'oxiik ri tikaweex chaptalik utz kutz'onoj che ri Ajaw tinamit ri utojb'enik che ri maak x'an che jela' k'uri' ri komoon ajq'atab'al tziiij kataqan ruuk' ilineem che ri uchajixiik.

Kakanaj k'uri' chuqul ri Ajaw Tinamit ruch'ikb'exik jay ureta'maxiik wa chola'j tziiij, cha' utz k'u uchomaliil ri chaak ka'an pa wajun le'a'j.

⦿ **Chola'j tziiij.** K'amaja' kijunaab'. Chwach ri q'atab'al tziiij ri k'amaja' ujunaab', na kareqalej taj maak wi xuan juna makunik. Ri usuk'ub'aliil ri k'amaja' ujunaab' kach'uqex ri una'ooj chupa ri ujunaab'.

Kichaak wi ri komoon chakiib', tikaweex keb'ekito'o ri k'amaja' kijunaab' kipaxiim la tziij pixaab' ruuk' ri kib'ineem. Jintaj k'u chuq'aab' we e la' keya' chupa tojab'al maak ke nima'q.

• • **Chola'j tziij.** Tojooj maak ka'an chike ri ajchakiib' re Ajaw Tinamit. Ri ajchaak re Ajaw Tinamit uwe juna chik, we ela' kataqanik pa usuk'ub'al taj tziij pixaab' cha' taq ri tziijoon che la kaib' le'a'j b'im loq chikaaj, katzaq pa tojonik chwach ri tziij pixaab', jela' cha' ri kesax b'i che la uchaak chwi k'uri' utz taj chik kachakun che juna chaak che Ajaw Tinamit.

Wi ri chajineel na kuya' taj pa usuk'ub'al uchapab'exiik che ri ch'iich' re k'aqab'al q'aaq' puwi' ri uchajiim, lik i're k'u kilow re ruloq'oxiik kuya' ri tziij pixaab'.

• : **Chola'j tziij.** Wuuj re q'alajisab'al b'inib'al. Xa rumal taj wa wuuj, cha' ri re makunik jay re ajchajal tinamit, na kaqasax taj uk'iyal uloq'oxiik juna tikaweex, e ma ri loq'olaj nimalaj wuuj re tziij pixaab' jay taq ri ch'ut tziij kujikib'a' ri loq'oxiik. Utz taj u'anikiil k'uri' juna chaak, we ri tikaweex jiki'naq pa maak rumal ri tziij pixaab'.

• : **Chola'j tziij.** Jintaj chik juna tikaweex xew la rajaaw utz kok chi'jaa. Jintaj chik juna tikaweex kok chi' juna jaa we na re taj, utz k'uri' ri okeem we ri rajaw kuya' okib'al, wi ri taqanik u'anom ri ajq'atal tziij kuya' uq'ab'al ri okeem chi' juna jaa, e ma kaq'alajisaxiik sa' uchaak ri okeem. Wa jun chaak ka'an chupa ri waqiib' retal re aniim k'a che waqiib' retal re b'enb'al q'iij. Ri u'anikiil wa jun chaak ka'an chwach ri ajtz'onoweel u wi ri uto'oneel.

• : **Chola'j tziij.** Xew la rajaaw la wuuj utz kilow re. Jintaj ilonik ka'an che ri nima'q jay ch'uta wuuj. E ma xew la rajaaw utz kilow re. Ri taqanik anoom rumal ri ajq'atal tziij kuya' uchuq'ab' cha utz kilik u wi kamaj wuuj e ma wa jun uchomaliil chaak, ka'an pa usuk'ub'al tziij. Kajikib'ax uwach ri uk'olob'al cha' taq ri upaa ri wuuj jay ri ch'a'teem pa tayb'al julajuuj taq ch'iich' k'aak' ewiniqri loq.

Ri wuuj re taq re tojb'al, ri qasa'n, u wi taq k'iyaal wuuj re tojonik che nima tinamit Paxil, xew ri tziij pixaab' kataqan che ri ureta'maxiik u wi uriliik. Ronojel tikaweex utz taj kuya' chriet'amaxiik ma wi xuano katz'apix pa tojob'al maak,

wi juna ajq'atal tziij uya'oom uchuq'ab' ri' utz ma xew ri tziij pixaab' kataqan che ri ureta'maxiik.

Cha' taq ri wuuj kaya' chi reta'maxiik e ma we na chupa suk'ub'al taj tziij k'ulum wi, na jintaj uk'u'xb'al kuya' pa cholonem tziij.

• | **Chola'j tziij.** Tukutu'nik chike tikaweex jay ch'iich' re b'inib'al. E ma wi lik chriajawaxiik wajun chaak, xew ri ajchajinelaab' keanaw ri tukutunik chike ri winaq jay che ri ch'iich' re b'inib'al. Wa jun tukutu'nik kakian ri ajchajinelaab xaq junam katzu'n kiq'uuq' jay ri keanaw re xaq junaam kulewal kipoqlajiiil kuuk' ri winaq kekitukuta', xoqo kaqasax taj ne kiq'iij u wi kamaj juna etz'ab'alil kokojoom.

• | **Chola'j tziij.** Utz ri q'ekoteem. Konojel ri tikaweex e k'o chwach wa tinamit Paxil utz keq'e'kotik jela' cha' ri kab'ok loq, kejeqe'ik, kemalkatik, keb'el b'i, kujal uwach taq la ujeqerib'al e ma ronoje wa' ri tziij pixaab' na kayoq'on taj che.

Jintaj juna tikaweex kesax b'i che utinamit Paxil, xoqo kaya' che ronojel ruwuuj re elb'al b'i u juna chik re q'alisab'al uwach.

Ri aj Paxil na kunojsaj taj uwach juna wuuj wi e la' karaaj kel ub'i u wi kok loq chwach utinamit Paxil.

Ri tziij pixaab' kuch'ob' raqaniil ri maak kuya' puwi' chi na kupalajiiij wa tziij pixaab'.

• :| **Chola'j tziij.** Uloq'oxiik juna tikaweex che juna k'olob'al chupa juna chik nimatinamit. Kuk'amawaj ri tinamit Paxil juna k'olob'al chupa juna chik nimatinamit wi x'an pub'eyaal ruuk' ronojeel la tziij pixaab' kub'ij ri jalajuuj taq tziij.

Ri majanik re juna tikaweex ka'an pa saqiil ub'eyaal cha' kutaq ri tziij pixaab' re taq jalajuuj nimatinamit.

Ri nimatinamit Paxil kuya' chuk'u'x ri loq'oxiik chike ri tikaweex eterneb'em, pacha' utz kab'uq'atisaaj puq'aab' juna chik nimatinamit e ma ri u'anikiil wa', kata' k'uri' re wa chomanik wuuj anoom chiwachiil kuuk' ri nimatinamit,

jela' kata k'uri' re wa', echrii' juna tikaweex kaq'atasax puq'aab' juna chik nimatinamit kuch'o'jii.

Jintaj juna tikaweex kesax b'i rumal maak una'ooj re molajuwach che ri nimatinamit uterneb'eem.

• **∴ Chola'j tziij.** Loq'oxiik che ri tz'onob'enik. K'o kiloq'oxiik konojel ri tikaweex eb'aj Paxil che ri tz'onob'enik xogo utz chijujunaal u wi pa mutza'j kakian chwa ri aj uwach taqaneel, e ma kakanaj k'u chiuqul rrie rutzijik utz'am jay uk'ulik uwach cha' k'uri' ri q'atoom chupa ri tziij pixaab'.

Ri ch'ob'onik raqan puwi' ri tz'onom chupa ri chaak xaq taj b'i ka'an che, jela' cha' ri uya'ik reta'maxiik wa' na kik'ow taj puk'iyaal re lajuj re kawinaq q'ii.

Che taq ri chaak mololeem pwaq re tinamit echrii' katzaq ch'a'ooj, e ma xa rumal kuk'ul taj k'u'xaaj juna ch'ob'oneem raqan anom rumal juna chaak xaq taj b'i ka'an che, e ma ri wuuj petinaq che taq ri tojonik, na k'u saqil taj tz'onowik che ri tojb'al we e la' na utojoom taj ri to'onik tojoneem.

• **∴ Chola'j tziij.** Ya'tal okileem chwach juna q'atb'al tziij jay taqanib'al jaa re ri ajaw tinamit. Ya'tal uwach ri tikaweex che taq ri tz'onob'enik kuna' chupa juna q'atab'al tziij jay juna chik taqanib'al jaa re ri Ajaw tinamit, pacha' utz kuchomaj pa saqiil uchapab'exiik ri uloq'oxiik chupa suk'ub'al tziij.

Ri eb'aj taj Paxil echrii' na kata' taj ki'ke rumal ri tziij pixaab' xew utz kekikojo' kiib' chupa juna k'amanib'al uwach la kinimatinamit.

Na xat k'u jewa' kaya' kan che we'ela kajikib'ax uwach ri maak tob' we'ela ke'ek puwi' ri utz'onom, e ma k'a chwi k'uri' echrii' kak'is pinoq ri uchapachoxik taq ri wuuj re q'ob'isab'al uwach ri utojb'al ri maak ch'ob'oom.

• **∥ Chola'j tziij.** Upuk'uxiik reta'maxiik ri chaak ka'an pa kiwi' ri tinamit. Kaya' chireta'maxiik ronojel la chaak ka'an pakiwi' la tikaweex. Lik uloq'oxiik wi la tikaweex we ella' kutz'onoj juna q'alisaneem reta'maxiik che, pacha', taq la uk'exwachiil juna wuuj, uk'iyarisaneem jay uch'uta wuuj uwe xa karaaj kuxoch'ij uwach, e ma k'o k'u wuuj na kaya' taj reta'maxiik cha' ir ketaq ir aj chajineel b'alam kiq'uuq', uwe re chajib'al uwach wa nimatinamit, uwe juna chik lik chirajawaxiik na ilb'al taj uwach.

- **·|| Chola'j tziij.** Utz ri utz'onob'exiik reta'maxiik ri chaak ka'an pakiwi' ri tinamit. K'o puloq'oxiik ri tikaweex echrii' we karaaj kuxoch'ij uwach juna wuuj pa jikb'am wi taq ri chaak u'anoom ri Ajaw Tinamit jela' cha' ri kuya' juna na'ooj cha' ri uyijb'axiik, usuk'upitajiik uwe juna tzalixik karaaj la wuuj chiqawach. Cha' taq ri wuuj pa tz'ibital wi sa' che mutza'j re chomanik wa', e ma utz we e la' ketaq ri ajuwach ri kaki'an ri chaak re ch'ab'al ch'ob'onik yakb'al jay ke taq ri mutza'j re chomanik na'ooj.

- **·|| Chola'j tziij.** Sa' k'u ruchaak ri sik'ib'al. Na chriajawaxiik taj ri oponem chwa juna ajuwach taqaneel, u wi juna ajchaak komoon uwach, we e la' ri wuuj re la sik'ib'al na kuq'alajisaj taj chupa sa' la uchaak ri oponeem chupaa ri ta'ooj chi'aaj.

- **·|| Chola'j tziij.** Loq'oxiik ke tikaweex echrii' kakaj kakich'a'b'eej rij juna na'ooj u wi kakiya' chi saq ri kina'ooj. Utz ri ch'a'teem chriiij juna na'ooj e ma xew k'u ruanikiil wa', na ka'an taj pich'onik jay na kachapab'ex taj juna kamisab'al.

Jintaj junoq kaq'aten re cha' taq kakich'a'tib'eej rij juna na'ooj, wajun loq'oxiik, e ma ri tziij pixaab' xew k'u kuxoch'ij we e la' k'o pa utzilaal chomaliil ri katajin u'anikiil.

Utz ru'anikiil k'ut, juna nimaq'iij re uch'a'teem B'anal Kaaj uleew e ma xew k'uri', ka'an pa usuk'ub'al tziij, tob' xa pachiwi, u wi chupa tiox jaa.

Chwi k'o lo ri' ri u'anikiil wa' wajun loq'oxiik kaya' panoq reta'maxiik chike ri ajuwach taqaneel ajuwach ri komoon.

- **·|| Chola'j tziij.** Loq'oxiik che moloaj mutz'aj. Kaya' uchuq'ab' ri utziil uchomaal ka'an juna mutza'j.

Na kamin taj juna tikaweex chupa juna mutza'j cha' taq ri jupuq to'b'al ib'aj uwe juna chik cha' wa' taq ri tikaweex junaam uwach kichaak cha' taq ri ajchapacho'l tziij jay ajkunaneel e k'o chupa juna nimalaj mutza'j.

- **||| Chola'j tziij.** Ya'tal uwach ri uq'alajisiik ri na'ooj. Ya'tal uchuq'ab', e ma we ela' juna tikaweex kuya' chi saq ri una'ooj chupa taq ri jalajuuj tayb'al xoqo jintaj wuuj kaya'aw uchuq'ab' wa'. Na kapaxix taj uwach wa' wa jun

loq'oxiik e ma we e la' kuqasaj uwach kik'aslemaal ri tikaweex i're k'u kilow re la uloq'oxiik kuya' ri tziiij pixaab'. Chi na k'u xutoq' uk'u'x runal juna na'ooj k'o k'u puloq'oxiik ri tikaweex kuto' riib' cha' taq ri kuq'alajisaj u wi ku'an juna k'ojonik che ri na'ooj xuto.

Na maak taj uwach echrii' na utz taj ch'a'tb'enik ku'an juna tikaweex chriiij taq ri chaak ki'anom ri aj chakiib' re tinamit chupa ri kichaak.

Utz kakitz'onoj che juna q'atb'al tziiij ri ajchakiib' re tinamit, pacha' utz kuya' chi reta'maxiik e ri moloom ch'a'teem anoom chikiiij lik kutoq' kik'u'x. Ri jikb'axik u'anoom ri tziiij pixaab' re uyakiik uwach ri tikaweex toq'tal uk'u'x, kuya' k'u loq reta'maxiik pachawi x'an loq wi ri mololeem ch'a'teem.

Chriajawaxiik uwach che ri komoon ri chaak kaki'an ri aj upuk'uxiik na'ooj pataq tayb'al. Xa k'u rumal wa' jintaj junooq kaq'aten ke chuanikiil. Xa k'u rumal juna na'ooj puk'iim maak uwach, na katz'apix taj ri k'ayiiij pa k'o wi ri chapb'al re upuk'uxiik na'ooj jela' cha' ri na kamaj taj la kichapb'al re kakian la kichaak.

Puya'talib'al k'o wi juna tikaweex echrii', kutz'onoj juna wuuu uwe juna chik pa nak'oom wi kanoq juna na'ooj jintaj k'u juna ajuwach taqaneel kaq'aten re wa' wajun loq'oxiik.

Taq ri chuq'aab' uya'om ri Ajaw tinamit, na jintaj k'u xib'riikiil che ri q'ob'sab'al uwach rupuk'uxiik ri na'ooj chi saq.

Jun taqaneel uwa tziiij kureta'maj xa i're la maak x'anitaj pa wa jun le'a'j.

Ronojel kuch'a'tib'eej wa jun loq'oxiik kayijib'an re la q'atab'al tziiij re ya'tal uwach ri q'alajisanik na'ooj.

Chikiqul ri rajaw taq ri jalajuuj chaak re tayb'al kakanaj wi kekitoj ri aj chakunelaab' kakitoj ri kik'aslemaal, wi xkik'ulumaj juna k'axk'oliil.

• **·||| Chola'j tziiij.** Ya'oom ukojiik B'anal kaaj uleew. Ya'om uchuq'ab' uk'iyaaal ukojik uq'iij B'anal kaaj uleew. Konojel tikaweex utz kok chikixo'l k'iyaaal mutza'j re kakikoj uq'iij ri B'anal kaau uleew chi lik kumaj uwach, echrii' kuan

tob' xa pachiwi la k'utunik xew ta ne kuan pa uchomaliil jay kuqasaj taj kiwach chik ri taq jalajuuj chik mutza'j.

• **ꠘꠘꠘ Chola'j tziij.** Winaqiil mutza'j ajch'ab'al pataq tioxjaa. Ka eta'max pa tziij pixaab' uwinaqiil mutza'j ajch'ab'al. Jumul chik ajpixaab' utziij B'anal kaaj uleew kriiq k'uri' krieta'maxiik kiwinaqiil pa tziij pixaab' pacha' kusaqij ri kipixaab' ri kumutza'j jay Ajaw tinamit kuya' k'uri' we lik k'o rutziil chomaal chikiwach.

Ri Ajaw tinamit kusipaaj k'uri' chike ri ajmutza'j ajch'ab'al; la uwijiil kuleew jay pacha' pa utziil k'o wi. Na kajal taj utza'm kib'eyomaal tz'ib'aam chikii ox tikaweex, jay janipa ta uya'om Ajaw tinamit chike re uchakunib'al.

La uleew ke jupuuq aj pixaab' utziij B'anal kaaj uleew re u'anik ri kitzijonik ruuk' Ajaw, re tijob'al iib', jay to'ba'l lo'k'anii, jintaj tojonik ka'an chriij.

• **ꠘꠘꠘ Chola'j tziij.** Utz kak'ol jay kuk'ax la k'aqab'al q'aaq'. Keta'amax ri loq'oxiik ri uk'olik k'aqab'al q'aaq' re juna tikaweex uwi kuk'ol chwa rochoo xew ta ne wi jikib'am chupa la tziij pixaab'. Jinta k'u juna junoq ri' utz kamajaw che, xew ri taqanik re juna ajq'atal tziij.

Utz kuk'ax k'aqab'al q'aaq' wi kuk'ax pub'eyaal tziij pixaab'.

• **ꠘꠘꠘ chola'j tziij.** Ub'eyomaal juna tikaweex. Kaya' uchuq'ab' ri ub'eyomaal juna tikaweex pacha' jun loq'oxiik ya'tal che. Konojel tikaweex utz tob' xa sa kakian che la kib'eyomaal xew ta ne kaki'an pa usuuk' tziij pixaab'.

Ri Ajaw tinamit kuya' uchuq'aab' uchapab'exiik loq'oxiik jay kuwinaqisaj uwach ri utz uchapab'exiik jay ub'eyomaal ri tikaweex jela' kak'iy ri ub'eyomaal jay ri uk'iyb'al ub'eyomaal ri Paxil. Cha' utz chike konojel ri tikaweex.

• **ꠘꠘꠘ Chola'j tziij.** Esaxik ri b'eyomaal. Ri b'eyomaal re juna tikaweex ka'esax na puq'ab' rumal ruchupab'exiik kaki'an jupuq tikaweex che, cha' k'o na utz kuk'am chike ruk'iyaal we re rajwaxiik chike loqk'anii re tinamit. Ri esaxiik b'eyomaal ka'anik pa saqiil tziij pixaab' kutaq ri Ajaw tziij re Paxil jay ri rajaw utz kutzukuj toq'ob' kuuk ajq'atal tziij chupa kakich'o'jii wi la rajil.

Kanab'ej na utojik jay chwa pwaq tzijom pa tziij pixaab' u we che juna chik utojik pacha' kumaj uwach aj ya'ol uleew.

Xew k'u rumal ri cha'ojinik, juna k'axk'oliil uwe juna k'ax kuk'ulumay uwach juyub' taq'aaj pacha' k'ax kuk'ulb'ej ri utziil chomaal jay katoj taj e wa ka'anixik we ik'owinaq chik k'axk'oliil. Ri tziij pixaab' re Paxil chochololej loq ri q'atab'al tziij kachapixik chwa ri uleew itzeel uwach.

Ri utojik ruuk' pwaq re esaxik uleew chi na kachakux taj uwach, kajikib'ax na chupa ri tziij pixaab'. Ri tojonik ka'anik na kik'ow taj che lajuj junaab'.

: • **Chola'j tziij.** Ch'uqenik chwi loq'oxiik ri b'eyomaal. Kaqasax taj ri loq'oxiik re juna tikaweex na utz taj ri u'anoom u wi rumal juna makunik re sachb'al usuuk' tziij pixaab'. Na utz taj ri uq'atisaxik b'eyomaal puq'ab' molob'al pwaq re Ajaw tinamit jay ukojik chwach molob'al pwaq re Ajaw tinamit. Ri tojonik kik'ow taj chwach tojonik esaam.

: : **Chola'j tziij.** Loq'oxiik re winaqisaxeel. Kaya' uchuq'ab' ri uloq'oxiik re winaqisaxeel, ri rajaw kuqusij ri ub'eyomaal wi re uchaak uwinaqisaam pacha' kuchololej la tziij pixaab' jay tzijoom pa jalajuuj taq chik nimanitamit.

: : **Chola'j tziij.** Ya'talik uwinaqisaxiik ri b'iluwach, k'ayinik jay chakunik. Kaya' uchuq'ab' ri uwinaqisaxiik taq b'iluwach, k'ayinik jay chakunik, xew ta ne k'uri' we k'o juna tanalik kukoj la tziij pixaab' rumal k'iyal utziil.

: : **Chola'j tziij.** Loq'oxiik ya'tal che tikaweex. Ri loq'oxiik jay ujikib'axiik kuya' ri nima wuuj re tziij pixaab' na kuresaj taj kanoq ku'an chik chi kusaqij taj chupa, lik ne etaran chriij ri tikaweex.

Ri kib'anoj k'iyaal kek'ow chwach re juna tikaweex.

Kasach uwach taq tziij jay taqonik kukoj ri aj k'amaneel uwach nimanitamit u wi pacha' jub'an chik taqooj chi kuqasaaj u wi kujal utza'm loq'oxiik chi ujikib'aam nimawuuj re tziij pixaab'.

: | **Chola'j tziij.** Anoom ka'an chike aj paxiil tziij pixaab' jay saqil ukowil uwach. Ri u'anik ch'ojonik pa utziil tziij chikij aj paxiil loq'oxiik ke tikaweex, tinamit

uwach jay utz kokik jun kojb'al tziij. Lik utziil ukowiil tinamit re kutob'eej o wi kuch'uqeej loq'oxiik jikb'aam pa nimawuuj re tziij pixaab'.

: ·| **Chola'j tziij.** Nima uq'iij loq'oxiik re k'iyaal nima'q tinamit. Kachomax ri uch'ikib'axiik, che ri loq'olaj taq uloq'oxiik re tikaweex jela' cha' taq ri ch'atibem riij, junaam tziij ki'anom nima'q tinamit, k'amom uwach rumal ri nimanitamit Paxil, kek'ow k'u uq'iij puwi' ri loq'oxiik.

KAIB' CH'UPA'J TZIIJ

loq'oxiik komoon k'aslemaal

NAB'EE CH'UPAJ TZIIJ

alk'o'aal

: :| **Chola'j tziij.** Uch'uqexiik che ri alk'o'aal. Ri nimanitamit Paxil kuya' uchuq'ab' ri ch'uqenik chike komoon, chwi pwaqiil jay ub'eyaal tziij chikiwi' ri alk'o'aal. Kuyak uchuq'ab' ri moloj iib' puwi ri ub'eyaal ri k'ulankiil, chwi junaam kiloq'oxiik ri tuneel laq'eel, la uch'uqexiik la alk'o'aal jay ruloq'oxiik che ri uk'iyaal alk'o'aal kakaj jela' cha' janipa junaab' kixo'l.

: :| **Chola'j tziij.** Ri xakilaq'im kiib', ri Ajaw tinamit kureta'maj uwach, e ruma ma ri tziij pixaab' kuq'atab'ej k'u riij wa' wa jun tziijoom.

: :| **Chola'j tziij.** K'ulankiil. Ri kulankiil utz kakian ri aj chapal utza'm tinamit, taq ri rixtoraab', taq ri etz'aqiim che ri kichaak, taq ajq'atal tziij pixaab' jay ri aj uch'a'temaal ri B'anal Kaaj uleew che taq ri ru'anikiil wa' wajun chaak.

: || **Chola'j tziij.** Xaq junaam kiwach ri alk'o'aal. Chwach ri q'atab'al tziij, konojel ri alk'o'aal, junaam kiwach, junaam kiloq'oxiik. Wa' wa jun tziij pixaab' china ri kupaqchi'ij uwach katzaq chupa tojob'al maak chwach ri tziij pixaab'.

: ·|| **Chola'j tziij.** Kichajixiik ri k'amaja' kijunaab' jay ri nimaq winaq. Ri Ajaw tinamit keb'uchajij ri k'amaja' kijunaab' jay ri nimaq winaq che taq ri yab'iil jela' cha' jintaj kuk'ulumaaj ri rolowaal, ri kina'ooj jay ri kib'inib'al. Kujikib'a'

k'u uwach ri kiloq'oxiik che ri witzk'axiik, utziil wachaa, tijonik, ma k'o chuk'ulumaaj jay uchajixiik pinoq che juna ya'b'iil

: :|| **Chola'j tziij.** Matzenik. Ri Ajaw tinamit kuchajij ri matzenik, jela' cha' karil chi utz, we ela' kaya' pa utzil wi ri uloq'oxiik jay uq'ab'al che taq ri kapetow wi.

: :||**Chola'j tziij.** Kityoxiil tikaweex. Chuqul k'o wi ri Ajaw tinamit ri uchakuxiik kiiij ri tikaweex tyoox kiwach jela' cha' ri tz'aqat taj kulewaal uwi kina'ooj kayak k'u kiq'iij ri uchomaxiik uchakuxiik che ri kiyakb'al chupa ri komoon. Kaq'atb'ex k'u uwach wa jun chaak rumal ri tziij jay kuno'jiiij k'ut ri chomanik chaak pa kiwi' jela' cha' ri ajchakiib' keb'anow re.

: :|| **Chola'j tziij.** K'ajolib'al mialib'al. Keta'max k'u kiwach jay kechajix k'u rumal ri Ajaw tinamit ri k'ajolib'al jay mialib'al, jela' cha' ri alk'o'aal. Chriajawaxiik k'u kachomax ri uchakuxiik chupa wa nimanitamit ri kichajixiik ri k'omaab' na jintaj kichuu kiqaaw jay ri e k'aqoom kanoq.

: ||| **Chola'j tziij.** Chiquilaj k'o wi ri uya'ik kiwaa ri alk'o'aal. Katzaq k'u pa tojob'al maak chwa ri tziij pixaab' we'ela na kaya' taj kiwaa ri alk'o'aal, jela' cha kusaqiiij ri tziij pixaab'.

: :||| **Chola'j tziij.** Uchakuxiik riij ri yojob'al uxo'l alk'oaliib'. Kayak uchuq'ab' chwa wa nimatinamit, ri uchakuxiik ri usachik uwach taq ri yojob'al uxo'l juna alk'oaliib, jela' cha' taq ri q'ab'arik, utijik b'isa'ch re yakanik jolomaj che ri u'anik juna maak uwe juna chik yab'iil. Chuqul k'o wi ri Ajaw tinamit ri uq'atexiik pinoq juna ya'b'iil, jay ri kunanik, yaktajeem pacha' utz k'o utzilaj uk'o'ji'eem ri tikaweex, ri alk'oaliib jay ri komoon.

UKA'M TZ'ITA'

B'ano'nib'al

: :||| **Chola'j tziij.** Loq'oxiik re b'ano'nib'al. Ronojel tikaweex, k'o na kiloq'oxiik ke'ok chupa u'anik uk'aslemaal b'ano'nib'al jay k'utunik re ri ukomoon, pacha' utz kamaj pinoq unimariik na'ooj jay k'aak' chapb'enik re nimatinamit.

⋮ ⋮⋮ **Chola'j tziij.** Rulewal b'ano'nib'al. Kayak uq'iij ri loq'oxiik ke tikaweex jay ke ri komoon re ri kulewaal b'ano'nib'al pacha' kumaj uwach ri uq'iij ri uch'a'teemal jay utzijonib'al.

⋮ ⋮⋮ **Chola'j tziij.** To'b'al jay ch'ob'onik raqan ri b'ano'nib'al. Chuqul ri Ajaw tinamit k'o wi kuchajij, kuyak uq'iij jay kunimarisaaj ri b'ano'nib'al re Paxil; xoqo kuwiniqarisaaj loq tziij pixaab' jay loq'oxiik cha' kak'iyar uwach, kayijib'ax uwach, kak'olik jay kak'osox uwach; kaya' chriet'amaxiik jay kapixib'axiik ri utzuku'n, uch'ob'ik raqan jay ri uchapab'exiik ri k'ak'al no'jib'al.

⋮ ☉ **Chola'j tziij.** B'eyomaal re b'ano'nib'al. E k'o chupa ri b'eyomaal re b'ano'nib'al re ri tinamit Paxil ri na'ojib'al re ojeer tinamit, ojeer b'aqiil, ojeer taq jaa, tzijonik re nimatinamit jay b'ano'nib'al re Paxil, jay k'o chuqul ri Ajaw tinamit kuchajij. Utz taj k'uri' kajal rajaaw, kak'ayix b'i naj u wi kajal uwach wi jintaj pa usaqiil tziij pixaab'.

⋮ • **Chola'j tziij.** Uchajixiik ri b'eyomaal re b'ano'nib'al. Ri kik'olib'al kanoq ri qati' qamaam, jupuq nimaq tz'aqoom jay ri jaa re na'ojib'al re Paxil, k'o jun nima kito'b'al rumal Ajaw tinamit e rumal kutzukuj uto'ik ri utzu'nib'al jay kukoy uq'iij ri ojeer tziij jay ub'eyomaal b'ano'nib'al. Kuchajij ri Ajaw tinamit pacha' jinta kok che ri waka'tib'al re tikal, ri wakati'b'al re Kriiwa jay ri nima tinamit de Ojeer Paxil rumal ma la xjikib'ax uwach cha' ub'eyomaal tinamit jay jela' neri' taq chi jalajuuj junam kiwach.

⋮ : **Chola'j tziij.** Uchajixiik re ri tz'aaq, xojooj jay taq ri tz'aqoom pa q'ab'aaj. Ri tzijonik re ri tz'aqoniil pa nimanitamit, tz'aaq pa tinamit, ri xajooj, jay taq ri tz'aqoom pa q'ab'aaj jay taq ri k'ayib'al chriajawaxiik kuchajij ri nimanitamit, rumal pacha' kujal taj riib'. Ri Ajaw tinamit kujaq juna k'ayib'al chupa ri nimanitamit pacha' jela' utz ka'an k'ayinik ri uchaak ri tz'aqool; kamaj na u'anikiil jay utz chapanib'al kojik.

⋮ : **Chola'j tziij.** Loq'oxiik re na'ojisaam. Ri Ajaw tinamit ujikib'aam utzijoxiik na'ojisaam kuya uchuq'aab' jay kuyak uk'u'xaaj na'ojiil, aj ch'ob'oneel jay aj tz'aqool pa nimanitamit, kumaj na utzijoxiik jay unimasaxiik ri uchaak jay ri uqwaqiil.

: : **Chola’j tziij.** Ub’eyomaal uleew. Kaya’ chriet’amaxiik pa nimatinamit ri sachb’al taj uwach, utob’exiik jay ri anib’al utz che ub’eyomaal uleew re Paxil. Ri Ajaw tinamit kuna’ojisaaj ri xulanib’al re nimanitamit, k’olob’al jay ta’onib’al, chi lik xajun uwach. Jun tziij pixaab’ kujikib’a’ ri uto’b’enik ri chikop jay taq ri chee’ chi k’o chwach juyub’ taq’aaj.

: | **Chola’j tziij.** Kasach taj uwach jay kayak uq’iij ri b’ano’nib’al. Ri uchaak ri Ajaw tinamit che kasach taj uwach jay kayak uq’iij ri na’ojib’al jay ri uk’utub’al, k’o chuq’aab’ ri jun mutza’j ma ya’atal umeyoo cha’ kuan wajun chaak.

UROX TZ’ITA’J TZIIJ

Komoon eb’aj chiqawach

: · **Chola’j tziij.** Uchajixiik taq ri mutza’j eb’aj chiqawach. Ri Paxil nuk’tal uwach rumal taq mutza’j eb’aj chiqawach jela’ taq ri nimakiwach mutza’j kixu’mal ojeer maya’iib’. Ri Ajaw tinamit kareta’maaj kiwach, keb’uloq’nimaaj jay kuchakuj riij ri kik’aslemaal, ri kib’ano’nib’al, ri kikunub’al chupa ri komoon, ri qach’a’teem jay ri qawiqb’anik oj aj chiqawach jela’ cha’ che ri achi jay ri ixoq.

: : **Chola’j tziij.** Uchajixiik taq uleew jay mutza’j kinuk’um kiib’ eb’aj chiqawach. Ri uleew cha’ ri ke ri mutza’j kinuk’uum kiib’, ri ke komoon eb’aj chiqawach uwe k’o juna chik uleew re tiko’n uwach jela’ cha’ ri b’eyomalil alk’o’aal jay jaa komoon uwach lik kechajix k’u rumal ri Ajaw tinamit, jela’ kuchiq’maaj pwaq chike pacha’ utz kakich’uqeej chi utz ri kuleew e ma xa k’u jewa’ kayakix kiwach che ri chomalil k’aslemaal.

Taq ri tikaweex pataq ri komoon eb’aj chiqawach echrii’ k’o uleew kuuk’ e ma ke rike lo k’a ojertaan jela’ taq ri u’anikiil kichapacho’m loq, jek’ula’ kuri’ kakisach taj uwach.

: : **Chola’j tziij.** Uleew chike komoon eb’aj chiqawach. Ri ajaw tinamit ruuk’ saqiil taq chaak ku’ano jay lik iil wi uwach kuchapab’eej, kuya’ k’uri’ ri uleew chike taq ri komoon eb’aj chiqawach ke lik kajawax chike che ri kiyakib’al.

∴ ∥ **Chola’j tziij.** Kiq’atsaxiik aj chakunelaab jay kichajixiik. Wi ri chaak naj chike ri ajchakunelaab’ che ri kikomoon pa ejeqel wi, k’o k’u chuqul ri rajaaw chaak keb’uchajij cha’ taq ri saqim tziij pa kiwi’ che ri na jintaj ya’b’iil keb’uchapo uwe jintaj juna k’ax kakik’ulumaaj, jay keto’ pinoq che ruuk’ ilonik che ri kitojb’aal we e la’ na pa suk’ub’al taj tziij k’o wi, juna yojb’al upa ri kikomoon uwe taq ri paqchi’irik ka’an chike.

∴ ∥ **Chola’j tziij.** Saqiim tziij. Jun saqiim tziij kuch’a’tb’ej uwach wa jun tz’ita’j tziij.

UKAAJ TZ’ITA’J TZIIJ

Tijonb’al

∴ ∥ **Chola’j tziij.** Loq’oxiik re tijonik. Kajikib’ax ri ya’talik re k’utunik jay ri uch’ob’onik ri tijoneel. Chuquul ri Ajaw tinamit k’o wi ri uya’iik ri tijonik chike konojel tikaweex jinta junoq kaqasax uwaa uq’iij. Kachomax ri uchapab’exiik jay ri urajwaxiik ri uyakiik chakunib’al jay ri utz urilik ka’an che ri jaa re tijonik re ano’nib’al jay jaa tz’aqoom.

∴ ∥ **Chola’j tziij.** Urayb’al ri tijonik. Ri tijonik kutaqeej ri unimarisaxiik ri tikaweex, ri ureta’maxiik che ri b’inib’al chwa juyub’ taq’aaj jay che ri na’ojib’al pa Ajaw tinamit jay ke konojel nimaq tinamit.

katzijox chupa ri Ajaw tinamit chi lik rajawaxiik ri tijonik, upixb’axiik, utijoxiik jay ri k’utunik ri ukemaal ri Nima Wuuj re Q’atb’al tziij jay ri kiloq’oxiik ri tikaweex.

∴ ∥ **Chola’j tziij.** Ya’tal la tijonik jay la uya’iik umeyoo rumal ajaw tinamit. Ri alk’oaliib’ are ri uxe’aal ri tijonik jay ri kiqaaw, kichuu k’o pa kiq’ab’ ri ke kakicha’ ri tijonik kakiya’ chike ri kaal e ch’uti’q. Ri Ajaw tinamit utz kuch’uqeej ri tijonb’al rajaaw rajaaw u wi kaya’ pa sipanik jay kujikib’a’ chupa ri uwujil re tijonib’al re juna rajaaw chi kechakunik jay k’o chuxee’ uwach ri Ajaw tinamit. E taqoom chujuch’iik ri wuuj re chakunik chupa nimatinamit re tijonik, pacha’ jaa re na’ojib’al ki’an tojonik chwa ri Ajaw tinamit.

: || **Chola’j tziij.** Tjonik q’atal chiquhaj. Ri tikaweex k’o kiloq’oxiik jay etaqoom chuk’ulaxiik tjonik chuxe’b’al chunab’e’aal jay panik’aaj pacha kujikib’a’ ri tziij pixaab’ jewa’ ri kijunaab’ jikib’aam.

Ri tjonik kuya’ ri Ajaw tinamit na katoj taj.

Ri Ajaw tinamit keb’uto ruuk’ pwaq jay chaq’ib’ pwaq ri umajik la tjonik.

Ri tjonik re nimana’ooj, re chapanib’al jay ri tikaweex are kutzukuj ri ajaw tinamit xoqo kujalk’atij taj.

Ri Ajaw tinamit kuya’ na ri tjonik re nab’ee tjonik, uka’m tjonik jay k’a nima tjonik xoqo wi ri tinojik ka’an taj chupa tjonb’al.

: ||| **Chola’j tziij.** K’utunik tz’iib’. Ri k’utunik tz’iib’ katzijoxik pa wi uwach chwa nimatinamit Paxil jay chikiquil ri tinamit k’o wi kechakun chriij. Ri Ajaw tinamit utz kunuk’ riib’ jay kuchakunisaa ruuk’ ronojel janipa taq chapib’al kajawaxiik.

: ·||| **Chola’j tziij.** Ri chapayom utza’m tjonik jay ri tjonik pa kaib’ ch’a’teem. Ri u’anikiil tjonik chwach ri Paxil kak’ut k’u uwach jay kakoj chwa pera’j nimatinamit.

pataq ri tjonb’al e k’o pataq komoon e pa e k’o wi tikaweex eb’aj chiqawach, ri tjonik ka’an k’uri’ pa kaib’ ch’a’teem.

: :||| **Chola’j tziij.** Chaak k’o chikiquil ri rajaaw nima’q k’ayij. Ri kajaw taq nima’q k’ayij re uyijb’axiik k’ayij re tiko’n, re chikopiib’ jay jalajuuj taq chik k’ayij; k’o k’u chikiquil cha’ kuq’atb’eej ri tziij pixaab’, runo’jixiik tjonb’al, jela’ cha’ taq ri k’olib’al re ano’nib’al ke ri u’ajchakiib’ jay ri komoon tijoxelaab’.

: :||| **Chola’j tziij.** Jupuuq tijonelaab’. Ri Ajaw tinamit kuchakuj k’u uk’iyarisaxiik uwach ri kipwaqiil, ri kikomoon jay ri kiano’nib’al ri ajtijonelaab’, e ruma cha’ ri e k’o k’u chupa kiloq’oxiik che uya’iik kipwaaq che taq ri junaab’ echakuninaq chik.

Ri kiloq’oxiik k’amoom rumal jupuq tijonelaab’ e ma xa junitz’. Ri tziij pixaab’ kuq’atb’eej uwach wa’ wa tziijoom.

⋮ ⋮⋮ **Chola'j tziij.** K'utunik u'anik tiko'n jay kik'iyisaxiik chikopiib'. Chriajawaxiik chwa wa nimatinamit ri uk'utik ri umajiik ri uchapacho'xiik uchomaliil uwach juyub' taq'aaj, jela' cha' ri uk'ayixiik, ruyijb'axiik ri tiko'n jay ri kik'iyisaxiik chikopiib'. E rumal ma eno'jiim cha' chi jupuuq ajchakiib' kakitaq kiib' kitukeel ekichoom chwach wa nimatinamit, ya'oom k'u kiwach jela' cha' k'o kiloq'oxiik jay kitaqo'niil, ruk' k'u b'itaq ke kechakun wi, ri tijonb'al re k'utunik utikiik tiko'n re wa nimatinamit; k'o k'u chuqul runuk'iik, ruk'amiik uwach jay ri uyakixiik uwach ri chaak rumal k'uri' k'utunik majanik u'anikiil tiko'n ri uk'iyarisaxiik chikopiib', jay ri loq'olaj taq chee' k'o chwach wa nimatinamit ronojel k'u wa ka'an punik'ajaal k'utunik majanik, xogo kekita k'uri' re ri kitziij pixaab' kaq'ataw pa kiwi'.

⋮ Ⓢ **Chola'j tziij.** Uyakiik uwach ri na'ojib'al jay k'ak' na'ojib'al. Ri Ajaw tinamit kureta'maj uwach jay kuchakuj riij uyakiik ri na'ojib'al jay ri k'ak' taq na'ojib'al rumal ka'ilitaj k'u wa' cha' chi utukb'al unimariik ri nimatinamit. E la tziij pixaab' kuq'atb'ej uwach wa' wa jun tziij pixaab'.

⋮ · **Chola'j tziij.** Uwujiiil nima na'ooj jay ch'uta na'ooj. Chuqul ri Ajaw timanit k'o wi ri uya'ik uwujiiil ri nima na'ooj jay ch'uta na'ooj, jela' cha' ri k'o uchuoq'ab' chwach ri tziij pixaab'. Taq ri loq'oxiik re uchakuxiik ri chaak majoom ri kuya' ri wuuj kaloq'nimasax uwach jay na ka'an taj k'u juna taqanik cha' taq ri q'atb'enik re kuq'ob'isaaj uwach u wi kupaxiij uwach ri loq'oxiik.

UROO' TZ'ITA'J TZIIJ

Nima'q Tijonb'al

⋮ : **Chola'j tziij.** Utukel kuchakuj riib' ri nima jaa de tijonik ta' Karlos re Paxil. Ri nima tijonb'al re ta' Karlos, e jun nima tijonb'al utukeel kuchakuj riib' ruuk' tikaweex eb'aj eta'mayoom tziij. La uchaak patan e kuk'am utza'm, kumol uchii' jay kuk'iyarisaj uwach ri nima tijonik re Ajaw tinamit jay ri nima tijonik, jela' cha' ri uyakiik ri b'ano'nib'al ruk' ronojel uk'u'x. Kuyak uq'iiij rumal ronojel ri jalajuuj taq chik tzukunik uno'jib'al juna tikaweex jey kuto' ruk' ri tijonik jay uchomaxiik juna k'axk'oliil.

kachakun ruuk' ri utziij pixaab' jay taq ri ch'uta pixaab' re taqanik jay re unuk'ib'al ri kuya chi q'atb'exiik e rumal karil k'u chupa taq ri unuk'ib'al pa ka'an wi la chaak ri k'amal kiwach ri utijonelaab' e k'o chwach ri k'utunik, ri ya'tal chik uwujiil kichaak jay ri utijoxelaab'.

⋮ : **chola'j tziij.** Ajuwach taqaneel re la jaa re nima tinonb'al ta' Karlos re Paxil. Ri taqanik chupa ri nima jaa re tijonb'al ta' Karlos re Paxil k'o chikiquil ri jumutz aj na'ooj xoqo k'o k'u chujoloom ri ajuwach ri nima tijonb'al, ma i're kak'amaw uwach; ri ajuwach ke taq ri jujun k'utunib'al; jun k'amal uwach taq ri mutza'j junaam uwach kichaak eb'elenaq che wa' wajun tijonb'al, jela' cha' jun tijoneel jay tijoxeel ke taq ri jujun k'utunib'al.

⋮ : **Chola'j tziij.** Umeyo ya'tal la nima tijonb'al ta' Karlos re Paxil. Chuqul k'u k'o wi ri Ajaw tinamit ri uya'iik umeyoo ri nima tijonb'al, ri uk'iyaaal k'ut na kaqaaj taj k'u lo chuxee' ri wo'ob' che ri wo'winaq. Kachakux k'u rii ri uk'iyarisaxiik wa meyoo, e ma jela' cha' k'uri' kik'iyaaal ri tijoxelaab' uwe uchomaxiik ri k'utu'n ka'an chike.

⋮ | **Chola'j tziij.** Nima'q tijonb'al k'o kajaaw. Ri nima'q tijonb'al k'o kajaaw kakian k'u kiib' kitukeel, k'o chikiquil ri unik'ixiik uwach ri nima tijonik ka'an chwa ri nimatinamit, ka'an k'u wa' rumal ma kajawax ri uyakixiik uwach ri na'oojib'al, uyakiik uwach ri b'anonib'al lik e wi, uya'ik chriet'amaxiik taq ri k'axk'oliil pataq ri nimatinamit.

Echrii' kajikib'ax uwach ri uchaak juna jaa nima tijonb'al k'o rajaaw, kak'oji' k'u uloq'oxiik jay taqonil ku'ano e ma kak'oji' k'u chupa uyatib'al ri uno'jixiik taq ri uk'utunib'al, uyakixiik uk'iyarisaxiik taq ri sa' kak'utik jela' cha' ri tijonelaab' kek'utuw re ma jela' pacha' kuk'am uwach chupa ri k'utunik ka'anik.

⋮ · | **Chola'j tziij.** Jumutz ajuwach che ri tijonik ka'an chupa nima tijonb'al k'o rajaaw. Taq ri chaak ku'an ri jumuutz ajuwach, e k'u karil chi utz ri uk'oji'eem ri nima k'utunik ka'an chupa jalajuuj taq nima tijonb'al k'o rajaaw, xoqo k'o k'u pa uya'tib'al jay ujikib'axiik, uno'jixiik k'aak' taq jaa re k'amb'al nima'q na'ooj chupa k'u wa k'aak taq jaa re nima tijonb'al chupa k'u wa jumuutz ajuwach e k'o ka'ib' epetinaq che ri nima tijonb'al k'o kajaaw jay chi k'u jun yakoom loq chikixo'l taq ri mutza'j junaam uwach kichaak ke na jintaj k'u chaak pataan chupa juna chik jaa re k'amb'al na'ooj.

xa k'u kakijal kiib' ri eb'ajuwach chupa wa jun mutza'j. Ri tziij pixaab' kuq'atb'eej uwach wa' wa tziij.

⋮ :| **Chola'j tziij.** Kayak uwach uchuq'ab' la wuuj le'a'j, uwujiil taq nima na'ooj, uwujiil taq ch'uta na'ooj jay taq ri okisaam loq. Xex k'u kuyak uchuq'ab' ri Paxil taq ri wuuj re le'a'j, uwujiil nima na'ooj jay uwujiil ch'uta na'ooj ya'oom kuma taq ri nimaq tijonb'al ejikib'aam kiwach rumal ri tziij pixaab' jay e nuk'utal kiwach chupa ri nimatinamit, jek'uwa' we e la' anoom junaam tziij chikixo'l kaib' u wi jalajuuj taq chik Ajaw tinamit.

xew k'u ri nima tijonb'al San Carlos de Guatemala ya'oom uwach che ri uyijb'axiik ri kiwuuj taq ri tikaweex eb'elenaq lo che juna nima tijonb'al na re taj Paxil jela' cha' ri kujikib'a' uwach ri wuuj kanojisaxiik pacha' utz keta'max uwach ri uwujiil nima na'ooj jay ch'uta na'ooj re nimatijonik uwach ch'ikil rumal ri junaam tziij anoom chixo'lib'al kaib' uwe jalajuuj taq chik Ajaw tinamit.

K'o k'u uwach wara chwach ri Paxil taq ri uwujiil nima na'ooj ya'oom kuma ri nima tijonb'al kak'o'ji' k'u uchuq'ab' echrii' kamol utza'm ri chaak re tijonik ka'anik.

Na kaq'atb'ex taj juna tziij pixaab' re yakanik wachaaj xoqo kuqasaj pana kiwach ri kechakun chrii' ri kiwujiil uwe jikib'aam chi k'u rumal la tziij pixaab' ri uchakuxiik.

⋮ :| **Chola'j tziij.** Eb'esaam jay eq'ob'saam chwa ri tojonik. Taq ri nima tijonb'al eb'esaam che ri tojonik cha' taq ri q'atb'eem chwa nimatinamit, chwa ch'upa'j komoon jay che taq ri to'b'enik tojoneem.

Kaq'ob'isax ku' uwach ri tojb'enik kojoom puwi' taq ri to'b'enik ka'an pana chike ri nima'q tijonb'al, ri k'olib'al re na'ojib'al jay b'ano'nib'al uwi k'aak' tzukunib'al.

Utz kuya' pinoq pwaq ri Ajaw tinamit chike ri nima tijonb'al k'o kajaaw, e ma pacha' utz kakimaj pa saqiil sa' ri kakaj kaki'ano.

Na keya' taj puq'aab' choloneem re jikib'enik jela' cha' ri na jintaj minib'al ib'aaj pub'ee ri jaa re k'amb'al nima tijonb'al San Carlos de Guate mala jay taq ri k'o kajaaw, e ma jela' k'u wa' kil uwach ri nima tijonb'al k'o kajaaw echrii'

taqoniil kuya' uchuq'aab' taq ri wuuj re yakanik junaam tziij uwach, wuuj re k'ayij u wi re chaak.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Uya'ik uwujiil nima na'ooj jay ch'uta na'ooj. Xew taq ri nima tijonb'al jikib'am kiwach rumal tziij pixaab' utz k'u kakiya ri le'a'j, ri uya'ik uwujiil nima na'ooj, jay re ch'uta na'ooj re chomanik che nima tijonik.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Jumuutz tikaweex junaam uwach kichaak. Chikiqul k'o wi taq ri tikaweex eb'elenaq loq pataq jaa re nima tijonb'al xoqo k'u junaam uwach kichaak che ri molib'al ib'aaj jay k'u ri uchaak kaki'ano cha' ri unimariik uwach ri chomanik b'inib'al ri saqiil na'ooj, ru uchomaniik ucholib'al chaak jay chapab'al ke taq ri ajchakiib' chupa nima'q tijonb'al jay ilib'al che ri kichaak.

Taq ri mutza'j junaam uwach kichaak, xoqo ya'oom kiwach che k'ulib'al loq'oxiik jay taqoniil kaki'ano, kechakun jela' cha' ri kuq'atab'eej ri tziij pixaab' re mutza'j junaam uwach la kichaak jay taq ri pixaab' re taqanik re chijujunaal mutza'j kaya' k'u uchuq'aab' ruuk' yatb'al chwa taq ri nima tijonb'al pa eb'elenaq wi.

Ketob' che ri ukowixiik uwach ri uyatb'al taqanik ri jaa re nima tijonb'al re San Carlos de Guatemala jay ri chaak ke taq ri jaa re k'amb'al nima na'ooj pacha' utz kakik'isb'eej utza'm ri chaak kakitaqeej pa ri Ajaw tinamit. Taq ri chaak kuchakuj riij ri uchomaxiik uwach ri saqiil na'ooj jay ri kino'jib'al ke taq ri ajchakiib' pa jaa re k'amb'al nima na'ooj, xoqo k'uri' taq ri nima tijonb'al re ri nimatinamit utz kekichok ri mutza'j tikaweex junaam uwach la kichaak.

UWAQAAQ TZ'ITA'J TZIJJ

Etza'neem

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Uya'ik umeyo ri etz'aneem. Chuqul ri Ajaw tinamit k'o wi ri uyakiik jay ri uya'ik chriet'amaxiik uwach ri tijonik che ri etz'aneem, rumal wa' wa chaak kaya' jun pwaq e ma na kaqaj taj k'u lo chuxee ri oxib' che ri wo'winaq che ri upwaq chi ronojel xoqo chupa jujun q'iij re ri Ajaw tinamit. Xoqo pa jujun q'iij re ri Ajaw tinamit. Xoqo panik'aaj kaya' che ri etz'aneem kimutzem kiib' puq'aab' k'u ri kimotzib'al ajuwach taqaneel cha' ri kuq'atb'eej

ri tziij pixaab', wo'ob' juwinaq kaya' che ri tijonik re etz'aneem, q'e'kotib'al jay wo'ob' juwinaq kaya' che ri etz'aneem na kimutzeem taj kiib'.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Kuchakuj riib' utukeel ri etza'neem. keta'max uwach jay kajikib'ax k'u ri u'anikiil riib' utukeel ri etza'neem kimutzeem kiib' rumal k'u ri' kimotzib'al e ajuwach taqaneel, mutza'j etza'neem kaki'an kiib' kitukeel re ri Paxil jay ri mutza'j olimpico ub'i' re ri Paxil, e ma k'o k'u kiwach jela' cha' k'o kiloq'oxiik jay kitaqo'niil kaki'ano jay ruuk' b'itaq ke, kechakun wi kekanaj k'u jewa' e esaam chwach taq ri etzelaal tojonik jela' cha' ri q'atb'eem chwa nimanitamit jay q'atb'eem chwa ch'upa'j komoon.

UWUUQ TZ'ITA'J TZIJ

Utz wachiil, ma k'o chi kik'ulumaaj jay kito'b'ik ri komoom chwach ri yab'iil.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Loq'oxiik chwa ri utz wachiil. Ri utz wachiil kiloq'oxiik konojel tikaweex, e ma na jintaj paqchi'inik puwi'.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Chuqul ri Ajaw tinamit k'o wi ri utz wachiil jay ri utob'ik ri komoon chwach ri ya'b'iil. Ri ajaw tinamit kuchomaaj rij ri utz wachaaj jay ri kito'ob'al ri komoon chwa ri yab'iil. Kuyak k'u uwach jela' cha' ri pa mutzib'al, ri uchakuxiik pinoq, ri utaqexiik, ri uyakiik uwach, ri uyijb'axiik tanchik, ri ukojiik uq'ab'al taqanik jay taq ri etzelaal xoqo pacha' utz kachakux rij chi ronojel ri utzilaj wachaaj utzilaj ulewaal, ri na'oojib'al jay chupa komoniib'.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Ri utz wachaaj uchomaal uwach ri tinamit. Ri uchomal kiwach ri tikaweex chwa ri nimatinamit, lik utz k'u chi' komoon. K'o chikiqul k'u konojel ri tikaweex jay taq ri mutza'j ri uk'oji'ik jay ri uyijb'axiik.

∴ ∥ **Chola'j tziij.** Uriliik ri uchomaal uwach taq ri b'iq'b'al. Ri Ajaw tinamit karil ri uchomaal taq ri b'iq'b'al jela' cha' taq ri re ukowiil ulewaal, ri kunab'al, jay ronojel cha' taq ri kuya' yab'iil jay kuya' k'ayewb'al che ri kik'oji'eem ri tikaweex. Karil jela' k'ut cha' ri uno'jixiik uchakuxiik ri u'anikiil kunanik jay uchomaxiik uyijb'axiik ri k'olb'al pa taq ri komoon pa xa jub'iq' chajtal wi.

ri Ajaw rulewaal taqaneel kuya chi jujunal junaab' pa uch'ob'onik raqan urokiik jay ureliik pwaq re ri Ajaw tinamit, jun uk'olib'al lik re wi xoqo na kaya' taj jay na katoj taj echrii' katajin ri k'otonik uriliik pwaq jay kach'ob' pa saqiil e k'u chrii' kajikib'ax k'ut cha' ri kuq'atb'eej ri chaak re uriliik pa saqiil re ri motzib'al.

Puwi' taq ri ch'ob'onik yijb'anik ka'an chwi wa', utz k'u kok taq ri chaak re q'ob'isab'al re chajin chi utz uwach jay ri re uyijb'axiik ch'a'oog re chajinik chi utz uwach jela' cha' ri kuq'atb'eej ri tziij pixaab'. E rumal we chiq'imanik k'u uwach kaketa'maj k'u taq ri q'atb'al tziij re chaak jay utob'iik komoon.

WAJXAQIIB' TZ'ITA'J

Chaak

| • **Chola'j tziij.** Loq'oxiik che la chaak. La chaak jun loq'oxiik re la tikaweex jay chuqul k'o wi. ri utziij upixaab' la chakunik re nimatinamit utz kunuk' riib' pacha' kuk'am ri utziil chike komoniib'.

| : **Chola'j tziij.** Tz'ita'j loq'oxiik pacha' kusuk' riib' ri tziij pixaab' re chaak. ri tz'ita'j loq'oxiik che ri tziijoom chupa ri tziij pixaab' re ri chaak jay uchakuniik ri aj nimalaj q'atol tziij jay taq ujuwach.

- a) Loq'oxiik che la utzukuxiik ucha'iik ri chaak jay ri urajiil cha' kakub'i' uk'u'x ri ajchaak ruuk' jay kuya' chike ri ralk'o'aal juna choma k'aslemaal.
- b) Ronojel la chaak katoj cha' ri uk'iyaa, xew k'uri' we chriij k'o juna tanalik kukoj ri tziij pixaab';
- c) junaam katoj rajil wi junaam la chaak anital xoqo junaam taqonik, saqiil u'anikiil jay ri junaab' anom chakuneem.
- d) chiquhaj k'o wi ri utojiik jun ajchaak chwa pwaq kachapab'ex chupa ri tziij. Xew k'uri', ri ajchaak re uwach uleew, utz kuk'am ruuk' ronojel uk'u'x u wi katoj chwa uq'iyaa' ma xew en k'a che lajuj re kawinaq, jay la nik'aaj chik' katoj chwa rajiil. E ri rajaaw chaak na kuraq'ansaaj taj la rajiil cha' la rajiil wi.

- e) Kamaj taj la ajiil xew we k'o tanalik kukoj ri tziij pixaab' . Taq konojel chapanib'al re jun tikaweex na kamaj taj k'uri' che. Xew k'uri' rumal tob'al re alk'oaliib ajchakuneel jay rumal taqonik re q'atol tziij re utziil u wi re katoj che juna tikaweex.
- f) kajikib'ax pa ajilam q'iij ri tz'ita'j rajiil pacha' kucholaj tziij pixaab'.
- g) ri chaak ka'an paq'iij kik'ow taj che wajxaqiib' retaal wi paq'iij, xoqo kik'ow taj che wajxaqiib' re oxwinaq retal pa waqiib' q'iij e ke'ela wi che wajxaqiib' re oxwinaq retal cha' utz takoj la ajiil. ri chaak ronojel q'iij wi chaq'ab' kik'ow taj puwi' waqiib' retal ronojel q'iij, xoqo utz taj kik'ow che waqlajuuj re kawinaq pa ri waqiib' q'iij. La chaak tob' paq'iij u wi chaq'ab' kik'ow taj puwi' che wuquub' retal ronojel q'iij, kik'ow taj che kaib' re oxwinaq pa waqiib' q'iij. Ronojel chaak anoom chriij ri retal k'o chupa ri tziij pixaab', wa jun nima chaak jay junwi rajil ka'anik. ri tziij pixaab' kuchololej sa la ka'anik u wi la ka'an taj pa okinaq taj wi ronojel ri tzijoom chwi la retal re la chaak.

Ri tikaweex chi rumal tziij pixaab', rumal ri kib'inib'al uwe rumal tzijonik ki'anom ri rajaaw chaak, kechakun taj kajib' re oxwinaq retal re wuquub' q'iij re paq'iij, waqlajuuj re kawinaq retal chaq'ab', kaib' re kawinaq retal re pa wuquub' retal re chaq'ab' kaib' re kawinaq retal ri q'iij jay chaq'ab' k'o na k'uri' kiloq'oxiik re utijiik ronojel re kajiil re wuquub' q'iij.

Kak'amataj usuuk' che ri chaak anitalik, pacha' ronojel q'iij xk'o'ji' ri ajchaak chuxee' ri utaqonik ri rajaaw la chaak.

- h) Ri ajchaak k'o uloq'oxiik re kuxlan jun q'iij che waqib' q'iij chakuninaq u wi kuxlan pa waqiib' q'iij, wa' katojik. ri uxlaneem ka'an pa nima q'iij jikib'aam chupa tziij, katojik.
- i) Uloq'oxiik ri ajchaak kuxlan wo'lajuuj q'iij e wa' katoj che echrii' kik'ow jun junaab' chakuninaq, kaje taj k'uri' chike ajchakiib' de chikopiib', wa' ke xa lajuj q'iij keb'uxlanik echrii' kik'ow jun junaab' echakuninaq. ri uxlaneem lik chriajawaxiik kaya'ik, utz taj kajal uwach u wi junwi chik utojiik, xew echrii' echrii' kak'is ri chaak;

- j). Chuqul ri rajaw chaak k'o wi cha' kutoj ri jun ch'akanik aguinaldo pacha' urajiil re iik' u wi pacha' jikib'aam chik wi ik'ownaq chwach, chike ajchakiib' we echakuninaq jun junaab' pacha' jintaj uxol. ri tziiij kujikib'a' ri utojiik. ri ajchakiib' kik'isoom taj jun junaab' kichaak ri uch'akanik kaya' chike pa kumajwi ri kichakuniik.
- k). Ch'uqexiik re ixoq ajchaak jay ri ujikibaxiik ri chaak ku'ano. Kil taj kiwach ri ek'ulaninaq jay ri kitukeel, chwach ri chaak, ri tziiij kujikib'a' ri uto'b'aal ri ajchaak ixoq kamatzenik, kataq taj che jun chaak chi lik nim chuq'ab' ma wi xukoj ruyab'iil. ri ajchaak ixoq kamatzenik k'o uxlaneem che jay katoj ronojel rajiil che uq'ijaal lajuuj re kawinaq chuxee' ri ajtuuj jay wo'ob' re oxwinaq q'iiij chriiij tanchik. K'o uloq'oxiik che ri tz'umanik che kaib' uxlanik echrii' chakunik. ri uxlanb'al chuxee' jay chriiij ajtuj, wi xnimitajik kuxlan k'iyaaal q'iiij xew ta en utaqa'n ajkun.
- l). Ri tikaweex k'o chuxee' ri kajlajuuj junab' utz taj kaya' chaak chikiqul, xew k'uri' pacha' jikib'aam chupa ri tziiij pixaab'. Na utz taj kechapab'ex ri k'amaja' kijunaab' chi kuyo' ri kichuq'ab' uwi pacha' kuk'am wi ri k'ax che ri kina'ooj.
- ri ajchakiib' ik'ownaq chik oxwinaq kijunaab' utz na kiliik ka'anik pacha' la kijunaab'
- m). to'b'al jay kojbal ke ri mawach, kiliis jay tikaweex na tz'aqat taj kulewal, utz taj kino'jib'al.
- n). Lik kayak kiwach ri eb'aj Paxil ajchakiib' chi kiwach eb'aj taj Paxil, junaam ri kitojonik jay ri kik'iyaaal wi tzijoom chupa ri tziiij. Jintaj jun ajchaak aj Paxil xajutz'iit urajiil kuch'ako chwach jun ajchaak oknaq loq Paxil, jutz'iit utaqonik re chaak xoqo uwi ch'uti'n upwaqiil uwi na utz taj kak'oji' chuxee ri ajnaj u wi jalajuuj taq chik chaak.
- o). Uchololexiik tziiij pacha utz kukoj utziiij la rajaw chaak jay chakunelaab' jela' cha' kijikib'aam uwach pa jujun u wi pa mutza'j re chakunik. Rajaw chaak jay chakunelaab' kakitaqeej pacha' kayakataj uwach ri mutz k'ayiiij pacha' k'o uchomaal.

- p). Chuqul k'o k'u wi la rajaaw la chaak, kutoj rajiil re jun iik', ronojel junaab' chakuninaq jun ajchaak echrii' kuresaj uchaak uwe ri tziij pixaab' kujikib'aa taj juna chik anoom chi kuk'am ri utz ri tijonik. Echrii' kajlax janipa q'iij chakuninaq kachololex b'i k'a echrii' xujeq b'i la chaak tob' xa sa' chi q'iij xujeq b'i.
- q). Chuqul ri rajaaw chaak k'owi kuya' che ri utuneel ulaq'eel, rak'al k'amaja' kijunaab' u wi alk'o'aal tz'aqat taj rolawal re juna ajchaak kakam chupa ri chaak; jun tojonik kumaj uwach ri rajiil re ronojel junaab' chakuninaq, ri tojonik e rajiil jun iik' rumal jun junaab' chakuninaq rutojonik kuch'uq ronojel q'iij ek'awnaq jay unimal na jutziit taj urajiil che ri k'isb'al uchaak.

Wi ri ukamiik k'o chupa ronojel jikib'aam re to'b'al lo'k'aniij ri tojonik kel k'uri' chuqul ri rajaw chaak. Uwe ri jikib'aam kuch'uq taj ronojel tojonik, chuqul k'uri' ri rajaw chaak k'o wi ri kutz'aqatsaaj ri utojiik.

- r). loq'oxiik ke ajchakiib' kakinuk kiib' pa mutza'j to'b'al ajchakiib' jay re ri pwaq. ri loq'oxiik cha' utz kaki'ano e ma jintaj jun kaqasaj uq'iij jay na rajawaxiik taj utziij rajaw chaak che, xew k'uri' ka'an pacha' jikib'aam chupa ri tziij. ri ajchaak kek'oji' chupa juna uwinaqisaxiik ri nuk'uum mutza'j to'nel ajchakiib', kesax taj k'uri' che uchaak, kak'oji' k'uri' jun loq'oxiik are kiya che reta'maxiik che iloneel uwach ronojel chaak.

Xew ri alaxeel chwa Paxil keb'ok chupa ri unuk'ib'al, uk'amib'al utza'm jay kepixb'an che mutza'j to'oneel ajchaak. K'ate taj k'uri' pacha' pixb'al re ri k'amol utza'm, ujolom tinamit jay ri yijb'am k'u nimatinamit u wi saqiim chi kiwach, ri ajto'nel ajchakiib' ya'oom tziij re jupuuq ajkojol uwach tziij.

- s). Ri uyijb'axiik ri ajchaak re meyoo jay re ri to'b'al pinoq ke ajchakiib'. Kiya' tojonik re ronojel taqonik, pacha' rumal ukilisaal, xuk'is upataan pa chaak jay xa re k'u uk'aslemaal.

- t). Ri rajaw chaak chi kuk'ut taj pu saqiil uresaxiik b'i juna ajchaak, kutoj na k'uri' ri ajchaak pa usaqiil re k'ax jay ch'o'jinik kuk'ulb'ej, ruuk' jun iik' rajiil uwe ri ch'o'jinik kak'is che q'atb'al tziij re nab'ee tz'onob'enik, kaib' iik' ri urajiil uwe k'o na ch'a'ooj chriiij wuuj re jikb'al tziij re utziil, jay chola'j tziij

kuk'amb'i ka'iib' iik' re chaak kutoj k'uri' nik'aaj rajiil ri ajchaak re jun taq iik' re kuch'ij wi chola'j chaak, k'a che waqiib' iik' katani' wi.

u). Ri ajaw nimatinamit ke'ok na k'uri' che jujun chik Ajaw nimaq tinamit u wi pa re ri pera'j Paxil, chujikib'axiik ronojel pacha' kamajaw che chaak jay pacha' choom ri ki rajiil ajchakiib' kaya'ik.

E wa jun ano'nib'al, tzijoom pa jikib'axiik, kachapab'ex chupa ri tz'ita'j loq'oxiik chikiquisij ajchakiib' re Paxil nimatinamit.

| : **Chola'j tziiij.** Tob'al uwi' ri tziiij pixaab' re chaak. ri tziiij pixaab' kujikib'a' ri kiano'nib'al, ri ajchakiib' jay ri chaak lik kuyunib'al uwach, to'b'al kiwi' chike ri ajchakiib' jay karil na pa utz ronojel ri b'inib'al jay upwaqiil jeqel pa ri ko'ka'niij. Chupa ri uchakuxiik uleew ri tziiij kurul na k'uri' sa' ri rajwaxiik che jay pa kachakunisax wi.

Ronojel ri ch'ojinik kamajaw pa ri chaak kemin chupa ri ub'eyaal wi. ri tziiij kujikib'a' ri ch'uta tziiij re ri ub'eyal wi jay ri jupuuq chuqulaj k'o wi kichapab'ej na k'uri'.

| : **Chola'j tziiij.** K'o qe che qayak qiib' jay qatak'aba' chaak. Ketamax uwach ri yakoj iib' jay tak'ab'ax chaak kakian ri ajchakiib' pacha' kusaqij ri tziiij pixaab', uwe k'isnaq chik ronojel re kuyunib'al. ri loq'oxiik xew kachapab'exiik rumal ri pwaq re tojib'al. Ri tziiij pixaab' kujikib'a' na ri ano'nib'al jay sa' ri chaak na utz taj ka'an uxlaneem jay tak'ib'al chaak.

| | **Chola'j tziiij.** Kichooch ri ajchakiib'. Ri ajaw nimatinamit, rumal ri saqiim mutza'j, kuya na ri uchuq'a'b' ri uyakiik jupuuq jaa pacha' kujikib'a' ri pwaq chi rajwaxiik pacha' utz kuch'uq ronojel jujun taq uwach ri ano'nib'al, e rumal ri ajchaak cha' utz kitzukuj ri jeqeb'al cha kuch'uq uwach ri ronojel taq rajwaxiik re utz wachaaj.

E ri rajaw ajchaak chikiquil k'o wi kekiya' kijeqeb'al ajchakiib' chi kuch'uq uwach ronojel taq rajawaxiik pacha' saqiim chik, pacha' ujikib'aam la tziiij pixaab'.

| · **Chola'j tziiij.** Xutunik che loq'oxiik re chaak. Ri loq'oxiij jikib'aam che ri ch'upa'j kaxutux taj, e ma lik utz kik'owsax uwach rumal ri yakoom chwa wuuq pa jujunal o wi pa jupuuq, pacha' kujikib'a' ri tziiij pixaab'. Ri jun tzukunik ri

ajaw nimatinamit kujeqo jay keb'uto' ri tzelenik tziij re jupuuq. Kachup uwach jay ketaq taj ri ajchakiib', tob' wi saqiim chwach ri wuuj re yakoom pa jupuuq uwi pa jujunal che chaak, chupa jun saqim tziij uwi chupa jun chik wuuj, ri jikib'axiik chi xutunik uwach, qajb'al uwach, sachb'al uwach jay tanalik re loq'oxiik eta'aam chi utz kuk'am ri chike ajchakiib' chupa ri nima wuuj ajq'atal tziij pixaab', chwa ri saqiim chupa nima'q tinamit ya'oom uchuq'aab' rumal Paxil, chupa ri ch'uti'q tziij u wi junchik yijb'anik kamajaw ub'ee chike ajchakiib'.

U wi k'o juna tz'onob'enik che ri uk'amiik usuuk' tziij re chaak, utz k'uri' kak'am usuuk' pacha' utz kuk'am la ke ajchakiib'.

B'ELEJEEB' TZ'ITA'J TZIIJ

Ajchakiib' re Ajaw tinamit

I :| **Chola'j tziij.** Ajchakiib' re ajaw tinamit. Ri ajchakiib' re ajaw tinamit e k'o pa taqo'n re komoniib' jay kechakun taj kuuk' jalajuuj mutza'j kinuk'um kiib', u wi xa re juna chik tikaweex.

I :| **Chola'j tziij.** Tziij ano'nib'al ke ajchakiib' re ajaw tinamit. Ri ano'nib'al re ajaw tinamit jay ruuk' mutza'j kichomkiib' u wi mutza'j ri utukel kuan riib' kuuk' rajchakiib' keb'ok chupa ri tziij pixaab' re chakunik pa winaqiil, xew kel k'uri' jun chik chi keb'ok pa ri ch'uta tziij re ano'nib'al re jun mutza'j.

ri ajchakiib' re ajaw tinamit u wi jalajuuj taq chik mutza'j kitukeel kakichakuj kiib' pa jikib'aam wi chupa ri tziij pixaab' kakik'an toq'ob' kik'ow jikiil chupa ri tziij re ano'nib'al, kak'ji' kuuk' la' la jun chomanik.

I :| **Chola'j tziij.** Ajchakuneel pa q'iij wuuj. Ri ajchakuneel re ajaw tinamit jay ri mutza'j kikichoom kiib' u wi kitukel kakichakuj kiib' xoqo la kechakun chwa ronojel q'iij, junaam k'uri' ri kitojiik pacha' jun chik tojonik jay loq'oxiik re julun chik ajchakiib' re ajaw tinamit.

I || Tojonij che la elsab'al chaak. ri ajchakuneel re ajaw tinamit chi na pa utziil taj keb'esax chupa ri kichaak, kiya' k'uri' jun tojonik rumal la esab'al kichaak, kumaj uwach jun iik' urajiil re jujun taq junaab' chakuninaq. Jun loq'oxiik na kek'ow taj k'uri' che lajuuj iik' re rajiil.

| ·|| **Chola'j tziij.** Tziij re ano'nib'al mutza'j kichomb'ik. ri mutza'j re Ajaw tinamit kichomb'ik, chi kechakun chupa pwaqiil pacha' taq jujun mutza'j chi jun rajaw, kechakun na k'uri' pa tziij pixaab' re chaak wi. Xew k'uri' kujal taj ri uwach ri loq'oxiik.

| :|| **chola'j tziij.** Na utz taj kachakux kaib' chaak chupa ri Ajaw tinamit. Jinta juna tikaweex utz kuchakuj kaib' chaak u wi ajchaak re nimatinamit, xew utz kechakun che kaib' chaak ri tijonelaab' kechakun ruuk' Ajaw tinamit xew ta ne wi utz k'o retaal.

| :|| **Chola'j tziij.** Loq'oxiik re uk'amiik chaak re ajaw tinamit. ri aj Paxil k'o kiloq'oxiik che ri uchapiik chaak re ajaw tinamit jay ri uya'iik xew kach'uqex che ri iloom, xew ta ne kuriq la chaak jay utz kachakunik.

| :|| **Chola'j tziij.** Tukutu'nik chike ri kik'isoom chik kik'iil pa chaak. Uwi jun ajchaak re ajaw tinamit kuqusiiy ri k'isoom iik' chupa la chaak, katzelej chik pala uchaak uwi re tinamit kesach na k'uri' uwach ri k'isoom ik'iil, xew k'uri' are kak'istaan chik ri uchaak, k'o uloq'oxiik che kuchap rumal ri tukutunik wuuj, e ma kaya' ri jun chomaal petinaq che ri q'iij chakuninaq jay ri upwaq xya'ik echrii' xel pa chaak, che la k'aak' uchaak.

Pacha' ka'anitaj rumal ri ajaw tinamit kutukuta' ri tojonik jikib'am che ri k'isom iik' pa chaak, wiqb'am iib' jay ri molom ri pwaq.

| ||| **Chola'j tziij.** Chuqenik tojoom taj re la Instituto Guatemalateco re Seguridad social chike kik'isoom kik'iil chupa la chaak. ri tikaweex chi kuqusiiy ri k'isoom ik'iil chupa la chaak, wiqb'al iib' jay ri molom ri pwaq re ajaw tinamit jay ri mutza'j u'anoom riib' jay kichoom uwach, k'o na k'uri' kiloq'oxiik kik'ulaj ri nimal uwach re kichaak ajkuun re la Instituto Guatemalateco re Seguridad Social.

| ·||| **Chola'j tziij.** Jikib'axiik uwach re tak'ib'al chaak chike ajchakiib' re ajaw tinamit. ri xa kinuk'om kiib' jay kimolom kiib' pa jupuuq jay ri aj to'b'al ajchakiib' yijb'am kumal ajchakiib' re ajaw tinamit jay mutza'j kichoomb'i uwach jay ri u'anoom riib', na keb'ok taj pa ano'nib'al re mutza'j ajtzukul utziil nimatinamit.

Keta'max kiloq'oxiik ajchakiib' re ajaw tinamit jay ri umutza'j kichom b'i uwach jay ri u'anoom riib' che ri tikib'al chaak. ri jun loq'oxiik xew ki'an k'uri' pacha'

jikib'aam chupa la ch'uta tziiij re chaak pacha' jintaj k'aas kuk'ulb'ej ri chaak rajawaxiik che ri tinamit.

| :||| **Chola'j tziij.** Kaya' chikiqul we keb'ok chupa ri chaak chi kayin taj uwach. Ri ajchakiib' re ri mutza'j kichom b'i uwach uwe utukel wi chi na kesax taj ub'i che kipwaaq jay kiquisiiij taj pa utz ruk'am loq, cha' utz keb'ok che, jay kekanaj chuqul, e wa' ri xew kak'am na ri wuuj re tz'onb'exiik jay ka'an ri uesaxiik pwaq.

LAJUUI TZ'ITA'J TZIIJ

Ano'n re pwaq jay lo'k'aniij

| :||| **Chola'j tziij.** Nab'eyaal tziij re ano'nib'al pwaq jay lo'k'aniij. ri jikib'anik re pwaq jay lo'k'aniij re Paxil kach'uqex chunab'eyaal ri utziil lo'k'aniij.

Chuqul ri ajaw tinamit k'o wi ri kuyak ri pwaqiil re Paxil jewa' k'uri' kariq taj uchapab'exiik ri uwach uleew jay ri uchuq'aab' ri tikaweex, re kanimarisaxiik b'eyomaal jay katzukux k'uri' ri chaak jay junaam ujachiik uwach ri rokb'al pwaq pa Paxil.

Echrii' lik chriajawaxiik, ri ajaw tinamit ku'an na k'uri' riib' e rumal ma kutz'aqsaj uwach ri majom jay u'nib'al jujunal, rumal ri anib'al ri jikib'aam.

| :||| **Chola'j tziij.** Uchaak pataan ri ajaaw tinamit. E taq uchaak pataan ri ajaw tinamit wa kachololex:

- a). Kunab'isaaj u'anikiil unimarisaxiik ri upwaqiil Paxil, kuyak uk'u'x ri chaak re tiko'n, chikop, chakul k'uul, uchomalaal uwach juyub' taq'aaj jay jujun chik chaak ka'an chwa uleew;
- b). Kuya' ri reta'maxiik uwach ri u'anikiil ri uyakiik uwach pwaq, e rumal kamajtaj ri unimarisaxiik ri ajaw tinamit;
- c). Kachapib'ex u'anikiil kajawax che ri juyub' pacha' kasach taj uwach, kanimarisax jay cha' utz kachapab'ex uwach ri juyub'aal taq'ajaal;

- d). Utz uriliik animariik ri kik'aslemaal konojel tikaweex re Paxil pacha' utzukupuxiik utziil alk'o'aliib';
- e). Majb'al uchuq'aab' jay tob'al uwinaqisaxiik jay usilab'isaniik taq ri jalajuuj mutza'j u wi re jun chik chaak pa k'iyaal, kaya' rajwaxiik to'b'al re pacha' tijoneel jay ri pwaq kajawaxiik;
- f). Kaya' uyakb'aal k'u'xaaj pacha' jikib'aam pa tziij pixaab' chike jaa chakuul chike kek'oji' chwa Paxil jay ketob' che ri kichb'axiik uwa chaak;
- g). Kumaj uchuq'aab' ri uyakiik k'iyaal jaa ke ri lo'k'aniij rumal ri utz jikib'axiik pwaq, pacha' k'u ri alk'o'aliib' eb'aj Paxil kiquisij ri kochooch. Echrii' kachap che jaa aniim uwach uwi chaak k'iyaal, lik jun wi k'uri' uk'ulaxiik;
- h). Kaya' taq taj ri ano'nib'al chi kumutzaaj riib' b'eyomaal jay ri chapab'al re anib'a chikiwach ri k'iyaal;
- i). To'b'al ke ri tikaweex jay ri kekojow pacha' katak'i' ri utz uwach ri katijow wara jay kel b'i naj chike jujun chik minaq tinamit, pacha' kujikib'a' utzilaaj wachaaj, jay pacha' utz kuya' k'iyaal pwaq;
- j). Uk'utiik chikiwach komoniib' ri ano'nib'al re unimarisaxiik komoon pacha' utz kuk'iyarisaa'j uwach taq b'isa'ch re Paxil kach'uki' k'uri' chunab'eya'al ri jujun rajaw uleew jay ri to'b'al ri ub'eyomaal alk'o'aliib'. Kaya' na k'uri' che ajchakul uleew jay ajtzaq pa q'ab'aaj to'b'al re pacha' ri jun tojoneel jay ri pwaq;
- k). Kato' ri uyijb'axiik ri pwaq, k'olb'al pwaq jay ri kojom pwaq;
- l). Kak'ut chikiwach ri u'anikiil pa uchomaal jay pa utziil ri k'ayinik chupa ri Paxil, pacha' k'ayinik chwa jujun chik nimaq tinamit, pacha' kumaj uchuq'aab' ri k'ayib'al chike ri jalajuuj taq b'isa'ch re Paxil;
- m). Kok na chupa utziil na'ooj re pwaq, jun uchomaal ri usachiik pwaq re tinamit ruk' ri tzaqonik re Paxil; jay
- n). Kawiniqisax ri utz ano'nib'al pacha' kamajaw che ri ukojik pwaq re Paxil jay ke chik jujun tinamit.

·| ① **Chola'j tziij.** Kiq'atb'eniik ri nimaq jaa re k'ayij chi kechakun che ri tinamit. ri ajaw tinamit, kuriq k'uri', pacha' k'o k'ax kuk'ulb'eej jay lik rajawaxiik, kuchapab'eej ri ajchaak chi kechakun che ri tinamit pacha' utz chike ri komoon; uwi are kuriq tanalik re uchakuniik.

·| · **Chola'j tziij.** Ub'eyomaal ri ajaw tinamit. Are ub'eyomaal ri ajaw tinamit:

- a). Ri re tinamit uchapab'exiik;
- b). Ri taq ya' re nima polow chi kasayay chwi taq juyub' taq'aaj re uch'ukel wi, raqan ya' chike muxan kanawa puja', ri uq'ab', ri raqan ya', ub'eya', ujee' ya', alaxb'al ya' chi kachapab'ex che ri tzijb'al ya', ri ya' k'o chuxee' uleew jay jujun chik chi utz kajikib'ax chupa ri tziij pixaab', jay jujun chik ya' chi na kachapab'ex taj rumal tikaweex rumal ri nimaal uwach jay ri jikib'aam pa la tziij.
- c). Konojel janipa taq ub'eyomaal ajaw tinamit katzu'nik, xoqo keb'ok janipa taq e k'o pataq tinamit jay ke taq mutza'j kichoom b'i kiwach uwi xa kitukeel kakichakuj kiib';
- d). Uk'ijib'al nimaya' polow, ri utzunib'al chwa kajuleew jay ri chwa teew ub'inib'al replan, anib'al jay utzu'nib'al kusaqij tziij pixaab' jay saqiim kumal nimaq tinamit rumal Paxil;
- e). Ri uxee' uleew, ri uralaxb'aal ya', wo'ya' pacha' jujun chik ub'eyomaal xee' uleew;
- f). Ri nimaq taq tz'aqoom jay ri chomiq nimaq nab'e taq jaa;
- g). Ri rolib'al pa tojonik jay chupa ri tinamit, xoqo jela' jujun chik reta'maxiik chi re tziij pixaab' ukojoom chike ri mutza'j e taqoom pa pera'j tinamit jay ri kakichakuj kiib' kitukeel; jay
- h). Ri ub'ee re taq tayb'al ch'iich'.

·| : **Chola'j tziij.** Ajaw tinamit karesaj uk'ojib'al chwa uleew. Ri ajaw tinamit karesaj uchapab'exiik ri jun pera'j uleew re oxib' jich' uwach chuchi' taq nimaya' polow, ka'ajilax ri pa juch' re nimaya' polow, lajuuj winaq ch'uta jich' chuchii'

ri rokorik ya' wo'winaq jich' chi utzaal ri raqan ya' chike muxaan ri kanawa puwi' jay lajuuj re oxwinaq xkab' chuchii' ri ralaxb'al ya' chi kab'i'n pa tinamit.

Keb'ok taj k'uri' chupa ri esaam:

- a). Taq ri uleew e k'o chi'jaa re tinamit; jay
- b). Ri uleew chi k'o rajaaw tz'ib'am kan chupa ri nab'ee q'iij re oxib' iik' re kajk'o wuqlajuuj winaq waqlajuuj junaab'.

ri tikaweex xa e oknaq loq Paxil, chi rajwaxiik kajikib'ax na rumal k'amal b'ee re nimatinamit, pacha' kamajaw che uriqiik kuleew, pacha' jikib'am che ka'ib elsaam ajsik. Uwi kachapab'ex chriij ri uleew chi saqiim pacha' nima tz'aqom Paxil kek'oji' pa mutza'j nimaq tz'aqoom. Ri ajaw tinamit k'o k'uri' uloq'oxiik karesaj b'i.

·| : **Chola'j tziij.** Tanitanik che ri k'isb'al pera'j re Paxil. Xew k'u alixeel chwa Paxil, jay ri mutza'j aj Paxil, kriiq k'uri' kuleew chwach ri wo'lajuuj jich' uwach, kamajan che ri juch' re k'isb'al utza'm Paxil. Xew ke'el k'uri' uleew e k'o chijaa re tinamit jay loq'oxiik tz'ib'am kanoq chuxee' nab'ee q'iij re oxib' iik' re kajq'o wuqlajuuj winaq waqlajuuj junaab'.

·| : **Chola'j tziij.** Kesax k'uri' ub'eyomaal Paxil. Ri ub'eyomaal Paxil xew kesax k'uri', pacha' ri usuuk' kujikib'a' ri tziij pixaab'. Pacha' kuk'aj ri tanatanik jay ri uchomaal usuuk' kok wi ri u'aniik jay sa' ri kutzukuj pa pwaqiil.

ri mutza'j kichoom b'i u wi utukeel, katerej k'uri' chriij pacha' kujikib'a' ri tziij pixaab' jay ri ch'uta tziij.

·| | **Chola'j tziij.** K'otob'al ub'eyomaal uxee' uleew na kapaxlin ta chi uwach. Kaya' chi saq ri uchapab'exiik jay ri urajwaxiik, pacha' lik tijoom k'otob'al ub'eyomaal uleew jay na'ojisam ri xaq ya', ya'ab'aj, jay jujun taq chik ub'eyomaal uleew chi kapaxlin ta chi uwach.

ri ajaw tinamit kujikib'a' jay kuya' sa' ri uresaxiik, ri riiliik, uk'otob'al jay ri uk'ayixiik ri ub'eyomaal uxee' uleew.

·| ·| **Chola'j tziij.** Tikoj chee'. Chriajawaxiik chwa ri nimatinamit ri utikiik chee', jay uchajixiik uk'oji'eem taq ri k'iche'laaj. ri tziij pixaab' kuq'atbeej uwach ri u'anikiil jay ri utz'onob'exiik, pacha' utz kapoq'ix chwa taq ri taq'aaj k'olib'al ri chee' ri ujalik uwach, jela' cha' taq ri chee' lik jumu'm pa q'aaq', ri re kaach', ri xaq jela' elenaq loq jay ri xaq junaam taq ruuk' wa', e rumal ma kachakux k'u riij rujalk'atinik uwach jay ri uk'ayixiik. ri upoq'ixiik taq ri chee' xew kab'anow re tikaweex eb'aj Paxil jela' cha' chi jujunal u wi tziij pixaab' uwach.

ri k'iche'laaj, k'o chi uchii' taq ri raqan ya' jay ch'uta polow, jay ri k'o xa chinaqaaj che juna ak'al, ronojel k'u ri' wa, lik chajiim k'uwi pa saqiil.

·| :| **Chola'j tziij.** U'anikiil uchapacho'xiik ri ya'. Ronojel ri ya' kib'eyomaliil ri tikaweex e ma na kaya' taj puq'ab' junooq uwe kaya' rumal taqanik. ri uchapacho'xiik kaya' jela' cha' ri kuq'atab'eej la tziij pixaab', xoqo kiltaj k'ut ri urajawaxiik chi' komoon. Jun k'u ch'uta tziij pixaab' kuq'atb'eej uwach wa' wa tziij.

·| :| **Chola'j tziij.** Uchapacho'xiik taq ri ya', ri ch'uta polow jay taq ri raqana'. ri uchapacho'xiik ri ya', ri ch'uta polow jay ri raqana' jela' cha' ja'b'al tiko'n, che kipuk'ixiik kiwach chikop, che k'olob'al re malkatik uwe che jujun chik, xoqo katob' k'ut che ri uyaxixiik upwaqiil ri nimatimant, e rumal ma k'o k'u ri' pa k'aaq' ri komoon jay na re taj k'u xa juna tikaweex, xoqo xew k'uri' e ma k'o chikiquil ri utikiik chee' chuchi' taq ri pachawi kakijek' wi ri ya' jela' cha' ri kakiyijib'a' b'ee re okeem.

·| :| **Chola'j tziij.** Ukojiik q'aaq'. Chriajawaxiik chwa ri nimatinamit ri ukojiik ri q'aaq', e rumal kak'am k'u ri' re ri chaak anoom rumal ri ajaw tinamit jay taq ri kab'ilot, che k'uri' wa' utz kechakun ri mutza'j k'o kajaaw.

·| || **Chola'j tziij.** Na utz taj xa che jun ri uya'iik ri kochinik. Na utz taj xa che jun uya'iik ri kochinik jay ri uyaxiik uwach juna tikaweex pakiwi' chik ri tikaweex. ri ajaw tinamit kuq'atab'eej uwach ri kichakuneem ri k'olib'al re nima'q k'ayijj xoqo kejek'onik u wi kakaj kejek'onik ruuk' jaltanik puwi' ri upwaqiil ri nimatinamit, che taq ruk'ayijj. Taq ri tziij pixaab' kuq'atb'eej uwach wa'. ri ajaw tinamit kuchajij uwach ri upwaqiil ri k'ayib'al jay na kuya' taj uchuq'aab' taq ri anikiil jela' cha' ri kupaxij pana uwach ri uya'tib'al ri k'ayib'al u wi kupaxij kiwach ri aj loq'oweel.

·| ·|| **Chola’j tziij.** Ch’iich’ re q’atsab’al k’ayiiij. Rumlal ri ajawaxiik che ri uyakiib’ upwaqiil ri nimatinamit keta’max uwach ri rajawaxiik chi u’aniik e ma kato’ k’u uwach rumal ri ajaw tinamit, konojel taq ri ch’iich’ b’inib’al re k’ayiiij u wi xa malkatik jela’ cha’ taq keb’in chwi uleew, re chwi ya’ u wi re kaxik’ik’ chikaaj xoqo kakanaj waral ri jalajuuj taq chik ch’iich’ re b’inib’al uk’olixiik jay ri uyijb’axiik.

Taq ri k’olob’al pa keb’opon wi jela’ cha’ ri pa keb’el b’i wi, ri ch’iich’ re q’atsab’al xoqo tob’ re chwi uleew, re chwi ya’ u wi re chikaaj xoqo k’uri’ re k’ayiiij, e ma kiltaj k’u jewa’ kib’eyomaliil ke konojel ri tikaweex jay jela’ cha’ rukochotajiik ri ch’iich’ re b’inib’al, ronojel k’uri’ wa’ kak’oji’ pa kiq’aab’ xew ri ajuwach taqaneel xew tikaweex wi kiwach. K’o k’u yoq’oneem che ri uchapachoxik taq ri ch’iich’ re b’inib’al jay k’olib’al re oyi’exiik, re ri ajaw taqaneel jay re ri ajchajineel b’alam kiiij che u’anikiil k’ayiiij, ronojel k’uri’ ri tziijoom loq na jeta k’u ri’ wa’ kaq’atb’ex pa kiwi’ taq ri mutza’j re ri ajaw taqaneel ekichoom chwa ri nimatinamit ri kekib’inisaa tikaweex.

ri ukojiik jay uchapab’exiik taq ri ch’iich’ re b’inib’al re nimatinamit u wi na re taj lik k’u chriajawaxiik uya’iik uchuoq’ab’ rumal ri ajaw taqaneel, ruuk’ k’u ri’ wa’ echrii’ ka’an ri sa’ kutz’onoj ri tziij pixaab’ rumal ri aj tz’onoweel ri ajuwach taqaneel kuya’ k’u ri uchuoq’ab’ pa iliim uwach.

·| :|| **Chola’j tziij.** Pwaqiil. Xew k’o uwach ri ajaw tinamit ri uya’iik jay uq’atab’exiik ri pwaq jela’ cha’ u’anikiil uno’jixiik jay uk’oji’ik ri jalk’atinik jay chiq’manik pwaq xoqo kuto’ob’eej ri yakib’al ri pwaq chwa ri nimatinamit. Taq ri chaak pwaq, jay jaa pa k’o wi pwaq, e ma kuan k’uri’ chaak re karil konojel ri ub’inik ri pwaq jay ri k’aas komoon uwach. Kuchomaj k’ub’i utza’m wajun chaak ri mutza’j tikaweex pwaqiil uwach ri kuch’uqeej ri nima jaa re pwaq re Paxil, mutza’j e ma kutaq k’u riib’ utukeel jay ruuk’ k’u b’itaq re kachakun xoqo k’u kuta ri’ re ri utziiij pixaab’.

E k’u kek’oji’ wa’ chupa ri mutza’j tikaweex pwaqiil kichaak:

- a). Ri ajuwach taqaneel jela’ k’u chik kek’oji’ chwach ri nima jaa re pwaq re Paxil yakoom k’u rumal ri ajaw taqaneel re ri nimatinamit jay ri q’iij uk’oji’eem kuq’atab’eem k’u ri tziij pixaab’;

- b). Taq ri ajuwach taqanelaab' ri ri nimalaj jaa pa k'o wi upwaq ri komoon re tiko'n, re kik'iyarisaxiik chikop jay re ukowiil ulewaal;
- c). Jun tikaweex cha'oom rumal ri komoon aj anoj tziij re nimatinamit;
- d). Jun tikaweex cha'oom kumal taq ri mutza'j eb'eyomaab' jela' cha' ri re k'ayiiij, ujalk'atinik uwach k'ayiiij pusaqiil, jay re ri tiko'n;
- e). Jun tikaweex cha'oom kumal ri ajuwach e k'o chwach taq ri mutza'j eb'aj na'ooj re chaak chi' utz u wi re taq jaa pa k'o wi pwaq k'o kajaw jay re ajaw tinamit; jay
- f). Jun tikaweex cha'oom kumal ri e nimalaj ajuwach ri nima tijonb'al San Carlos de Guatemala.

Wa oxib' chik pa k'isb'al wi xa k'u jun junaab' kechakun che re mutza'j.

Konojel ri tikaweex e k'o chupa ri mutzib'al pwaq uwach, kak'oiji' k'u jun kik'axeel, xoqo ri ajuwach k'o chwa che k'u kuan uk'axeel ri uka'm ajaw taqaneel jay taq ri aj uwach taqaneel re ajaw tinamit, e k'u kik'axeel ri kik'axeel ri ki'ukab' aj uwach taqaneel.

Ri uka'm ajuwach taqaneel re ri mutzib'al pwaq uwach jay re ri nima jaa pa k'o wi pwaq re Paxil, e ma yakoom k'u rumal ri ajaw taqaneel re ri nimatinamit utz kopon chupa uch'a'teb'exiik riij na'ooj re ri mutzib'al pwaq uwach, junaam ruuk' ri ajuwach k'o chwach e ma k'o k'u ch'a'teem xoqo na jintaj uwach che yakanik q'ab'aaj ka'anik e ma echrii' kak'oiji' puk'axeel ri ajuwach taqaneel k'o puchaak utz k'uri' kayakanik.

ri ajuwach taqaneel, ri uka'm ajuwach taqaneel jay ri eyakoom rumal ri nima ajuwach na'ooj chupa ri jaa re nima tijonb'al jay rumal ri komoon aj anoj tziij re ri nimatinamit, e k'u ri tikaweex keyak lik eta'malal ri chomanik kichaak jay lik keta'am ri chaak chwi pwaq.

ri kichaak jay ri kich'o'b'onik re ri mutzib'al pwaq, e k'o chuqul ri ch'uta tziij jay taq ri chakunisaxik uwach u wi kaya' taj uchuq'ab'.

·| :|| **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach) Mutza’j pwaq uwach. ri mutza’j pwaq uwach k’o chuqul ri uch’ob’ik raqan ri u’anikiil utzilaj chaak puwi’ ri pwaqiil, ujalk’atinik uwach jay uchiq’maxiik pwaq re ri nimatinamit jay kuan k’uri’ tojonik jela’ cha’ ri kutoj ri uk’aas ri nima jaa re pwaq re ri nimatinamit kujikib’eej k’u’wach rutak’ab’exiik jay ri ukowixiik re ri k’olonik pwaq re ri nimatinamit.

Xoqo ruuk’ k’uri’ wa’ kujikib’eej ri utak’ab’exiik uwach ri pwaq jalk’atinik uwach jay uchiq’imaniik ri nimatinamit mutza’j eb’aj pwaqiil na kakiya’ ta uchuq’aab’ e ma ri nima jaa re pwaq re Paxil kuya’ pwaq chi jusuuk’ taj uchuq’ab’ chwa ri ajaw tinamit, che taq ri umutzib’al ekichoom chwa ri nimatinamit u wi kakitaq kiib’ kitukeel jela’ na chike ta ri mutzib’al na re taj ri ajaw taqaneel na ja taj re pwaq. Ruuk’ kuri’ wa’ wa jun ilonik, ri nima jaa re pwaq re Paxil na jintaj k’u ukowiil kakiya’o u wi kak’ayib’enik pa usaqiil taj ri mutzib’al. Kesax k’u chupa taq ri utzilaj taq u’anikiil ri uya’ik pwaq we ela’ k’o juna k’axk’oliil chupa ri komoon, xoqo we kajawax kumal kaib’ chi oxib’ chi ch’upa’j ri urajalib’al chi konojel taq ri tikaweex e ya’oom rumal ri tinamit ri e k’o chupa la komoon re anoj tziij xoqo tz’onob’enik anoom rumal ri ajaw taqaneel nimatinamit.

Taq ri tikaweex k’o kiwach jela’ cha’ ri eb’aj k’amaneel uwach taq ri jaa pa k’o wi pwaq, xoqo enuk’utalik jela’ cha’ ri kuq’atb’eej ri tziij pixaab’ e k’u mutzib’al wa’ kuan ri ilinik pa jaa uk’olib’al pwaq uwach, mutzib’al re jikib’anik re ukojiik tziij juna taqaniil minoom ib’aaj chuxee’ re jikib’al jay taq ri tziij pixaab’ kuq’atb’eej.

·| :|| **Chola’j tziij.** Mutzib’al kichoom kipaa jay kakichakuj kii’b’ kitukeel. ri tz’ita’j tinamit jay taq ri komoon kakitaq kiib’ kitukeel jay kichital kipaa xoqo kechakun ruuk’ kiwach ya’oom rumal ri ajaw tinamit.

ri tukeel anikil ib’aaj xoqo na jintaj pa saqiil ri kuq’atb’eej ri nima wuuj re ajaw tziij pixaab’ re ri nimatinamit, xew k’u kaya’, echrii’ kiltajik xoqo ruuk’ wa’ kaki’an ri k’i utzilaj chaak jay umajanik ri kakaaj kakiano. Echrii’ kano’jix mutzib’al ruuk’ tikool anikiil ib’aaj xoqo chriajawaxiik ri ch’ab’al yakanik che ri kaib’ chi oxib’ ch’upa’j kaki’an ri e k’o chupa ri komoon re anoj tziij.

Kaya’ k’u ri taqaniil ri tz’ita’j tinamit jay taq ri mutzib’al kichoom kiwach jay kakian kiib’ kitukeel, e taq k’u ri wa’:

- a). Junimaj ri' uchaak ruuk' ri utzilaaj chaak chi ronojel re ri ajaw tinamit jay chriajawaxiik pa ri k'o wi;
- b). Kajunimax k'u utza'm chaak ruuk' ri re ajaw tinamit;
- c). Kaya' k'u pa na chrieta'maxiik che ri ajaw ulewaal nima taqaneel jay che ri ajaw pa ka'an wi tzii ri uk'iyaal ri pwaq kakichapib'eej pa saqiil wi jay ri utz'ab'eel, ruuk' taq ri chaak ka'anik jela' cha' ri re okib'al jay eleb'al pwaq. Kesax k'u ri' wa' che ri nima tijonb'al San Carlos de Guatemala.
- d). Ri taqanik b'i re k'u kajikb'ax k'u uwach, echrii' jela' kuq'atb'eej ri tzii pixaab';
- e). Kaya' k'u b'i chike ri mutzib'al rub'ixikiil ri chaak anoom jay ri etzelaal chik echrii' katz'onoxik, kesax k'u ri wa' puwi' taq ri chaak tz'intz'onik uwach ka'an pa taq ri jaa pa k'o wi pwaq jay taq ri mutza'j pwaq uwach chi ronojel;
- f). Kaya' k'u k'ayewb'al pub'ee ri mutza'j k'o chuqul karil pwaq re ri tinamit xogo pacha' utz ku'an pa saqiil wi ri uchaak; jay
- g). Ri chaak ke taq nimatinamit uwach kek'oji' k'u chupa ri utzilaaj chaak kuk'am loq ri ajaw ulewaal nimatinamit.

Xogo we ela' kuan taj k'u la chaak cha' ri b'i'im rumal juna mutza'j kichoom chwa ri nimatinamit kayoj uwach rumal k'uri yakanik q'ab'aj e ma kaib' che oxib' ch'upa'j kaki'an ri e k'o pa komoon eb'aj anol tzii.

OXIB' CH'UPA'J TZIIJ

Taqoniil jay loq'oxiik chike ri utzilaj tikaweex che runimatinamit

·| || **Chola'j tzii.** Chaak k'o chuqul jay uloq'oxiik tikaweex. Kiloq'oxiik jay kitaqoniil ri tikaweex eb'aj Paxil, ruuk' ri etzelal ri kuq'atb'eej chupa ri nima wuuj re ajaw tzii jay taq k'u tzii re ri nimatinamit, e k'u taq ri' wa':

- a). Kuan ri utzilal jay kuto' uwach ri ajaw tinamit;
- b). Kako'j utzii' jay kachajix pacha' kako'j utzii' ri nima wuuj re ajaw q'atb'al tziij re ri nimatinamit;
- c). Kachakux ri uyakixiik uwach ri utzilaj anikiil, na'ojib'al, ri utzilaj k'u'xaaj b'ineem ri pwaqiil jay uyakixiij uwach ri komoon eb'aj Paxil;
- d). Katob' che ri uq'ob'ik uwach ri upwaqiil ri komoon jela' cha' ri kuq'atb'eej ri tziij pixaab';
- e). Kupalajii' taj tziij pixaab';
- f). Kaloq'nimasax kiwach ri eb'aj uwach taqanelaab'; jay
- g). Ka'an k'oji'eem pa chajineel b'alam uwach jay komoon cha' kuq'atb'eej ri tziij pixaab'.

·| ·||| **Chola'j tziij**. Taqoniil jay loq'oxiik xoqo u'anikiil ub'eyaal utzilaj anib'al. Are kiloq'oxiik jay kitaqo'niil ri tikaweex k'o chi kijunaab':

- a). Katz'ib'ax ri b'iaj chupa ri wuuj ke tikaweex k'o chi kijunaab';
- b). Kincha'o u we kinkicha'o;
- c). Kachajix rumal ri yata'lib'al jay utzilaj yakanik jay ruchomanik uwach ri choloneem re yakanik;
- d). Kayak uwach chwa taq ri chaak komoon uwach;
- e). Kak'oji' k'u chuxee' taq u'anikiil ub'eyaal utzilaj anib'al;
- f). Kato' uwach ri jalanik jay ri yakanik ta chi uwach ri ajaw taqaneel re ri nimatinamit.

·| :||| **Chola'j tziij**. Loq'oxiik che ri tz'onob'enik chupaa ri chaak re u'anikiil ub'eyaal utzilaj anib'al. Che k'uri' wa' jun loq'oxiik xew ketz'onow ri tikaweex eb'aj Paxil.

Ronojel tz'onob'enik chupa wa' wa jun tzijoom kayib'axiik jay kaya' chi reta'maxiik chupa ri wajxaqib' q'iij e ma na kik'ow taj k'u uwi'. Wi ela' ri ajuwach taqaneel na kuyijib'a' taj chupa wa q'iij q'alajisaam kach'ob' k'u jela' ya'ik taj jay ri tz'onoweel utz kutzaq k'u ch'a'ooj jela' cha' kuchapib'eej ri chaak tziij pixaab' uwach.

KAJIB' CH'UPA'J TZIIJ

Uk'isb'exiik raqan taq riloq'oxiik kuya' ri nima wuuj re ajaw tziij.

·| :|| **Chola'j tziij.** Uk'isbexiik raqan taq ri loq'oxiik kuya' ri nima wuuj re tziij pixaab'. Chuqul k'o wi ri ajaw tinamit jay taq ri eb'aj uwach taqaneel ri uk'o'ji'ik chike ri tikaweex re ri nimatinamit ri uk'ulik chi' utz taq ri kiloq'oxiik xoxo ri nima wuuj re ajaw tziij pixaab' kuya'o. Echrii' k'i juna nimatinamit pa cha'ooj kok loq chwa ri qanimatinamit re usuq'ib'al upa ri utzilaj k'olik, re taq chaak puwi' ri chajinik re ri ajaw tinamit u wi k'axk'oliil komoon uwach, utz kaq'atb'ex k'u uwach k'ana k'enoq taq ri loq'oxiik k'o chupa taq ri chola'j tziij, wo'ob', waqiiib', b'elejeeb', waqiiib' re kawinaq, oxlajuuj re kawinaq, nab'ee ch'upa'j che ri wo'lajuuj re kawinaq, jay uka'm che wajxaqlajuuj re kawinaq jay ukab' ch'upa'j waqlajuuj re waqwinaq.

Echrii' kopon taq ri k'axk'oliil b'i'im loq, ri ajaw taqaneel re ri nimatinamit, kuya ub'ixikiil chupaa ri tziij pixaab' anoom rumal ajaw ulewaal taqanik jay kachapab'ex k'u uwach taq ri k'o chupa ri tziij pixaab', na ya'tal taj uwach wa' wajun chomanik.

Ri tziij pixaab' anoom rumal ajaw ulewaal taqanik e k'u kuk'am taq ub'i wa':

- Jun ch'uta tziij kujikib'a' uwach;
- Sa' ub'ee k'uri' ka'anik;
- Taq ri loq'oxiik uwe utz taj kajikib'ax ta' uwach pa saqiil;
- Ri tinamit pa kaq'atb'en wi; jay
- Ri q'iij k'u kamayinik.

Chi k'u chupa, chik ri tziij pixaab' anoom rumal ajaw ulewaal taqanik, kasik'ix k'u ri komoon pa ka'an wi tziij pixaab', pacha' k'u pa oxib' q'iij, kaketa'maj, kakijikib'a', uwe na kakaj taj. Xoqo k'u we ela' ri e k'o pa komoon pa ka'an wi tziij pixaab' kimoloom k'u kiib', kaketa'maj taan.

E k'u taq ri taqanik ku'an ri tziij pixaab' kik'ow ta k'u puwi' ri lajuuj re kawinaq q'iij chijujunal. We k'amaja' k'u kak'is ri q'iij b'i'iiim jay xk'is taan ri k'axk'oliil x'an k'u xa rumal, kak'isb'ex k'u utza'm jay k'uri' wa' ri u'anikiil ronojel tikaweex k'o pa uloq'oxiik re kutz'onoj ru rilib'al. K'isoom chi k'u ri lajuuj re kawinaq q'iij, ruuk' ilinik k'ut kayijb'ax k'u tanchik utza'm ri loq'oxiik, je ta k'u ri' wa' echrii', ka'an tanchik utza'm ri loq'oxiik, je ta k'u ri' wa' echrii' ka'an tanchik juna tziij pixaab' anoom rumal ajaw ulewaal taqanik jek'uri' wa' tanchik uwach, echrii' ri Paxil k'o chwach juna ch'a'ooj, ri tziij pixaab' anoom rumal ajaw ulewaal la taqanik na ka k'o'ji' ta k'u chupa ri q'atb'enik q'iij, b'i'iiim lo chupa ri ch'upa'j loq.

E k'u chrii' jinta chi k'u ri k'axk'oliil xoqo rumal k'uri' xno'jix loq ri pixaab' tziij x'an rumal ajaw ulewaal taqanik xoqo kub'ij wa' wa jun chola'j tziij, ronojel tikaweex k'o uloq'oxiik kuqasaaj uwach taq ri k'o chuqul tziij pixaab' uwach rumal k'u taq ri chaak uwe na jintaj chi k'u uchaak jay taq ri na jikib'aam taj taq uwach rumal ri tziij pixaab' ya'tal uwach chi komoniib'.

· ||| **Chola'j tziij.** Tziij pixaab' chi komoniib' jay k'o'ji'eem pa k'axk'oliil. Ronojel k'uri' uwach wa' kuq'atb'eej chupa ri tziij pixaab' na ya'tal uwach chikomoniib'.

Ri tziij pixaab' chi komoniib' na kuch'ich'a' taj pana ri kichaak taq ri ulewaal chaak re ri ajaw tinamit jay taq k'uri' e k'o chupa na kaq'atb'ex ta k'u tziij pixaab' pa kiwi' jay yakoom k'u kiwach xoqo kareta'maj k'u uwach ri tziij pixaab' chi k'u na keb'uch'ich'a' taj pa na ri kichaak taq ri jupuq re u'anikiil ub'eyaal utzilaaj anib'al.

Ri tziij chi komoniib', kuya' chrieta'maxiik taq ri q'atab'enik re ukojiik, jela' k'u cha' wa le'a'j:

- a). K'o'ji'eem pa to'b'al pana ib'aaj chwa k'axk'oliil;
- b). K'o'ji'eem pa yojib'al upa utzilaj k'o'ji'eem rumal k'axk'oliil;
- c). K'o'ji'eem pa k'axk'oliil tinamit uwach;

- d). K'oji'eem pa chwa jupuq kiyakoom kiib' ch'a'ooj uwach; jay
- e). K'oji'eem pa chwa ch'a'ooj.

...PERA'J TZIIJ

Ri ajaw tinamit

NAB'EE CH'UPA'J

Ri ajaw tinamit jay u'anikiil taqanik

:| ☉ **Chola'j tziij.** Ajaw tinamit re Paxil. Paxil jun ajaw tinamit ya'tal uwach ku'an riib' utukeel k'u uwach kuan puwi' ronojel chik, e ma unuk'uum riib' pacha' utz kujikib'a' uwach chike ri tikaweex e jeqel chwach, ri kiloq'oxiik jay ri kiyatb'anik. Ri u'anikiil utaqanik e na je k'uri' wa' ri ajuwach yakoom rumal ri tinamit, ruuk' uq'a'bal ri tinamit chupa ri taqanik kuano jay kuq'alisaaj k'u kiwach ri tinamit xeyakow re.

:| • **Chola'j tziij.** Ajaw taqanik. ri ajaw taqanik k'o chupa ri tinamit e ma q'atisaam k'u pa kiq'ab' ri u'anikiil che ri k'olib'al ulewaal anib'al tziij, ri ajaw ulewaal taqaneel jay ri ajaw ulewaal q'atb'al tziij pixaab'. K'uri' wa' wa oxib' jintaj k'u junoq nim uwach pa kiwi' chik ri kaib', ri oxib' xaq junaam k'u kiwach. E rumal ma k'o k'u yoq'oneem che we ela' ka'an nim che juna chik pa kiwi' la kaib' chik.

:| : **Chola'j tziij.** ri ajaw taqanik jay ri ruleew k'olib'al ri nimatinamit. ri ajaw tinamit kataqan puwi':

- a). ri ruleew k'olib'al ri nimatinamit, e chapayoom utza'm ri uwach uleew, uka'm uxee' uleew ya' ko' chwach ri uleew, ri polow jela' cha' kuq'atb'eej ri tziij pixaab', jay ri kaaj kukowb'eej uwi'.
- b). taq ri chaak ka'an puwi' ri polow xoqo eta'maam k'u uwach rumal ri loq'oxiik uk'iyaal nimatinamit uwach; jay

c). taq ri uchomaliil saqiil uwachuleew, taq ri k'o kik'asleem pa e k'o wi, ri uka'm uxee' uleew pa polow jay taq ri e k'o pa ya' che taq ri uk'isb'aal uleew na jintaj chi k'u che ri polow re uleew k'olob'al, e ma katob' k'u ri wa' che ri pwaqiil, jela' cha' ri kuq'atb'eej ri tziiij pixaab' jela' cha' ri kuan ri uk'iyaal nimatinamit uwach.

:| : **Chola'j tziiij**. Saqiil ch'a'teem. ri kaxteel tziiij e ch'a'teem kachapib'ex chwa Paxil. Taq ri jujun chik ch'a'teem mayab' xa ub'eyomaal b'ano'nib'al re ri nimatinamit.

KAIB' CH'UPA'J

Nimatinamital jay tikaweex e chi nima'q.

:| : **Chola'j tziiij**. Unimatinamital chi ralixiik. Eb'aj Paxil ri eb'alaxinaq chwach ri nimatinamit, jela' cha' keb'alax pa kanawa xoqo wi chupa ch'iich' re b'inib'al chwa kaaj xoqo re k'u Paxil wa' jay taq ri kaal ri kichuu kiquaaw eb'aj Paxil, ri eb'alaxinaq na chwach taj wa nimatinamit. Na jetaj k'uri' wa' kiliik ri kaal taq ri aj k'amaneel uwach ri nimatinamit chikiwa chik jalajuuj nimatinamit jay taq ri k'o kiwach che ruuk' tziiij pixaab' junimaam uwach.

Na jintaj juna aj Paxil alexeel kaq'atex uwach che ri unimatinamit.

:| | **chola'j tziiij**. Kinimatinamit eb'aj ab'ya yala. Xoqo eb'aj Paxil chi kalaxiik keb'iltaj ri tikaweex eb'aj ab'ya yala echrii' kakaj kejeqi' chwach ri Paxil e ma k'u ri' wa' kaki'an chwach ajuwach taqaneel uchaak wi. Xoqo k'u ri' wa' kuch'uqeej k'u ri unimatinamit pa saqiil alaxinaq wi e me na kupaxij k'u uwach taq ri chomanik chaak junaam uwach tziiij ki'anoom chiwachiil ri tinamit e k'o pa Ab'ya yaka.

:| ·| **Chola'j tziiij**. Ik'oweem chwa ajaw tinamit. Eb'aj Paxil chi na taq ri eb'ik'owinaq chik chwa ri ajaw tinamit wi kiqu'atib'eem chik ruuk' laa tziiij pixaab'.

Taq ri eb'aj Paxil e kojoom chwach ri nimatinamit, junaam k'u uwach la kiloq'oxiik kuuk' ri eb'elaxeel, e ma k'o k'u na ka'an taj cha' taq ri kutatab'eej chupa wa nimawuuj re ajaw tziiij.

:| :| **Chola’j tziij.** K’o chi kijunaab’. E saqiil chi k’u tikaweex ruuk’ kiloq’oxiik jay kitaq’oniil ri kik’isoom chi wajxaqlajuuj junaab’. ri saqiil chi k’u taq tikaweex na jintaj chi k’u taq q’atab’enik ku’an ri nimawuuj re ajaw tziij jay ri tziij pixaab’.

:| :| **Chola’j tziij.** Uchaqab’exiik, uresaxiik jay ukojiik uwach chik ri saqiil chi k’u tikaweex.

ri utinamital ri tikaweex kesaxik, kamajik uwach jay katzelex tan chik pacha’ kujikib’a’ ri tziij pixaab’.

OXIB’ CH’UPA’J TZIIJ

Uch’awiik ri ajaw tinamit pa na kuuk’ jujun chik nimatinamit.

:| :| **Chola’j tziij.** Uch’awiik pana kuuk’ jujun chik nimatinamit. Paxil luq’atb’eej uwach ri uch’awiik kuuk’ jujun chik taq ajaw tinamit, jela’ cha’ ri kuchomaaj taq ri nab’ee tziij, pajanik tziij jay chomanik tziij ki’anoom chikiwach taq nimatinat. Ruuk’ k’uri’ la chaak re to’ooj uwach ri k’oji’eem pa ri utziil jay ri yatb’anik, ri loq’nimaxik ib’aaj jay ri uto’b’exiik uwach ri kiloq’oxiik ri tikaweex, ri ukowriisaxiik ri choloneem ub’eyaal utzilaj k’aslemaal jay tob’aj uk’iyaal nimatinamit uwach e ma kakijikib’a’ ri chomanik ib’aaj jay junaam wachiil chikixo’l taq ri ajaw tinamit.

:| || **Chola’j tziij.** ri ukomoniil Ab’ya yala. Paxil, jun komoniil chik k’o Ab’ya yala, xoqo k’uri’ kuk’oji’ej jay kuyak uwach ri uch’awiik jela’ cha’ ri re to’b’al ib’aaj kuuk’ ri ajaw tinamit kakinuk’ uwach ri to’b’al chi tinamit re Ab’ya yala; kakichap k’u uwach ri utzilaj taq chomanik pacha’ utz kak’am k’ub’i pa ri u’nakiil pa ch’upa’j u wi chrionojel ri ujunimitajik ri utzilaj chomanik jay pwaqiil re Ab’ya Yala. Taq ri eb’ajuwach taqaneel kichaak wi, k’o k’u chikiquil ri ukowixiik uyakiik uwach ri urokisaxiik pwaqiil Ab’ya yala puwi’ ri junaam utzilaal.

:| ·|| **Chola’j tziij.** Uch’awiik pa na kuuk’ jujun chik ajaw tinamit. ri ajaw tinamit kuk’oji’ej uwach uch’a’temaal re loq’nimanik, to’ob’al ib’aaj kuuk’ taq ri jujun chik ajaw tinamit xoqo ri upwaqiil, jay u na’ojib’al xaq junaam ruuk’ ri Paxil, ruuk’ k’u ri’ ri na’ooj re katzukux saqiil ub’eyaal ujikb’axiik taq ri k’axk’oliil jay ri uchakuxiik chi junaam ri uyakiik uwach taq ri nimatinamit.

KAJIB' PERA'J

Taqanik tinamit

JUN CH'UPA'J

U'nikiil ri taqanik tinamit

:| :|| **Chola'j tziij.** Taqanik tinamit. ri chuq'ab'aaj kape pakiwi' jalajuuj taq komoniib'. Taq ri q'atab'al utza'm k'o chwach wa nima wuuj re ajaw tziij jay ri tziij pixaab'.

Jinta k'u juna tikaweex raal tinamit k'o ki chapib'aal re k'aqib'al aaq' u wi u'anikiil ub'eyaal utzilaj xoqo k'ut kakichapab'eej u wi kakiya' kiib' puwi' ri u'anikiil.

:| :|| **Chola'j tziij.** Utaqaniik tziij pixaab'. La utaqanik ri tziij pixaab' k'o pa kiwi' konojel ri e k'o chwach ri nimatinamit Paxil.

:| :|| **Chola'j tziij.** Chaak komoon uwach; puq'ab' ri tziij pixaab'. Taq ri ajchakiib' re tinamit ya'oom k'u kiwach, e rumal lik ike k'u keb'ilow re chwach ri tziij pixaab' ri kichakunik e ma e k'o puq'ab' ri tziij pixaab' jay jintaj k'u kiwach puwi'.

Taq ri aj chakiib' komoon uwach e k'u aj chakuneel re ri ajaw tinamit jay na re taj k'u juna mutza'j re u'anikiil ub'eyaal utzilaaj anib'al.

ri chaak komoon uwach na kaq'atasax taj k'u puq'ab' juna chik, e ma k'o jun q'atab'al kuchomaaj ri tziij pixaab' jay na kachakun taj k'u na we ela' na u'anoom taj ri ub'ixikiil ri qatzii chwa ri nima wuuj re ajaw tziij.

:| ||| **Chola'j tziij.** Maak rumal paxinik tziij pixaab'. Echrii' juna taqaneel, aj chaak re ajaw tinamit, pa uchaak k'ut kupaxij uwach ri tziij pixaab' xoqo kuan pana k'ax chike taq ri jujun tikaweex, ri ajaw tinamit e ma che k'u kachakun wi, lik rie k'u kilow re rumal taq ri k'ax pa ri chaak ku'ano.

ri umaak ri tikaweex uwach ri kaki'an ri aj chakiib' re tinamit, utz kaq'ob' k'u uwach echrii' k'amaja' kak'is k'u taq ri q'ijj. E ma k'uri' q'ijj uk'iyaa! juwinaq junaab'.

ri maak kamisanik kak'is k'u utza'm xoqo rumal ri ik'owisaxik kaib' uwach ri q'ijj q'atb'eem rumal ri tzijj pixaab' che ri q'ijj re tojb'enik maak.

ri eb'aj Paxil, xoqo ri eb'aj taj Paxil utz taj kakitz'onoj che ri ajaw tinamit, kitojiik ruuk' pwaq rumal taq ri k'ax x'anik rumal to'bel kiyakoom kiib' ruuk' chapib'al pa kiq'ab' re k'aqab'al aaq' uwe ch'a'ooj kaki'an xaq tikaweex kiwach.

:| :||| **Chola'j tzijj.** Na kakoj taj utzijj taq ri taqanik pa suk'ub'al taj tzijj pixaab' k'o wi. Jinta juna aj chaak re tinamit u we xaq tikaweex uwach xoqo tob' b'alam uwach kukoj utzijj u'anikiil taqanik na pa suk'ub'al taj tzijj pixaab' k'o wi uwe kiltajik maak ri ka'anik.

KAIB' CH'UPA'J

K'olib'al rulewaal anib'al tzijj

NAB'EE TZ'ITA'J

Komoon aj anoj tzijj

:| :||| **Chola'j tzijj.** (k'oxtal uwach). k'u uwach che ri anoj tzijj jay ri kukemaj uwach ri k'olob'al rulewaal anib'al tzijj. Chuq'ab' k'o wi ri komoon aj anoj tzijj re ri nimatinamit xoqo k'u uwach k'ut che ri u'anikiil ri tzijj pixaab', e ma nuk'uum uwach kuma tikaweex e yakoom rumal ri tinamit rumal juch' anoom pa kiwi', rumal taq ri u'anikiil chi ch'upa'j che ri komoon yakanik jay chi ronojel uwach ri nimatinamit, xoqo kajib' junaab' k'u ku'ano, e ma utz k'ut kayak tanchik kiwach.

Chi jujunal taq ri ch'upa'j komoon re Paxil ku'an jun k'olib'al re yakanik. ri tz'ita'j komoon re Paxil kuan jun unik'ajal k'olib'al re yakanik jay taq ri jujun chik tz'ita'j komoon ketaq ri ch'upa'j tinamit re Paxil ku'an k'u k'olib'al re

yakanik re Paxil. Chi jujunal taq ri k'olob'al re yakanik, jun k'u tikaweex re ku'an tziij kayak uwach. ri tziij pixaab' kuq'atb'eej k'uri' ri uk'iyaaal ri tikaweex kaki'an tziij keyak chwach chi jujunal taq ri k'olob'al re yakanik jela' cha' ri ke k'iyaaal ri tikaweex e jeqel che jun uk'iyaaal k'ut xaq junaam ruuk' ri wo'ob' re kawinaq che wo'winaq re kik'iyaaal ri tikaweex aj b'anal tziij che ri k'olib'al re yakanik e ma kayak k'u pa jusuuk' uwach jela' cha' chupa ri rajlib'al re yakanik chi ronojel chwa ri nimatinamit.

Che k'uri' wa' e ma we tz'aqat taj jun tikaweex aj anol tziij jaya' k'u ri k'olob'al jintaj k'u pa kanojixax k'ut, jela' kasik'ix pana ri tikaweex karaaj kak'oji' chwach xoqo k'o k'u chupa ri rajlib'al b'i'aa pa ch'upa'j tinamit u wi che ri ajilib'al nimatinamit xoqo k'ate' k'u chuchapik b'i ri uchaak.

:| :||| **Chola'j tziij.** (k'oital uwach). Molonik re ch'a'teem rij na'ooj re ri komoon aj anoj tziij. ri moloj iib' chijunaab' puwi' tziij pixaab' kajeqer che ri kajlajuuj q'iij che ri nab'ee iik' chi jujunal junaab'. Xoqo na chriajawaxiik ta ri sik'ib'al. ri komoon anoj tziij kumol riib' re kuch'a'tb'ej rij na'ooj pa nab'ee chaak che ri kajlajuuj q'iij che ri nab'ee iik' chi jujunal junaab'. Xoqo na chriajawaxiik taj ri sik'ib'al. ri komoon anoj tziij kumol riib' re kuch'a'tb'ej rij na'ooj pa nab'ee chaak che ri kajlajuuj q'iij che ri nab'ee iik' re ri junaab' k'a pa wo'lajuuj q'iij che ri wo'ob' iik' re ri junaab' jay che ri jun q'iij che ri wajxaqiiib' iik' re ri junaab' k'a pa lajuuj re kawinaq che ri julajuuj iik' che jujunal junaab'. Kumol riib' che uch'a'teb'exiik rij na'ooj pa uka'm chaak echrii' kasik'ix rumal ri mutza'j xaqik'olik jay rumal ri rulewaal taqaneel pacha' kareta'maj taq ri xuya' uchuq'ab' ri sik'ib'al. Utz kaketa'maj k'u taq chik uwach ri q'ab'al ruuk' ri yakanik q'ab'aj chi konojel ri tikaweex aj anoj tziij ri e k'o chupa.

ri wo'ob' re kawinaq che ri wo'winaq che ri tikaweex aj b'anal tziij uwe pa k'iyaaal chik k'o loq'oxiik re katz'onox che ri mutza'j xaqik'olik ri usik'ixiik ri komoon aj anoj tziij xoqo lik chriajawaxiik we ela' katz'onox kumal panak'aaj chike konojel ri tikaweex eb'aj b'anal tziij, ri mutza'j xaqik'olik kusik'ij k'u taan.

:| :||| **Chola'j tziij.** Uk'iyaaal che ri ch'ob'onik yijb'anik. Taq ri ch'obonik yijb'anik re ri komoon aj anal tziij, kiltaj k'ut we'ela k'o uk'iyaaal ri yakanik q'ab'aaj kaki'ano chi konojel ri tikaweex aj b'anoj tziij, xew k'ut we'ela ri tziij pixaab' kutz'onoj juna uk'iyaaal.

∴ ¶ **Chola'j tziij.** (k'ojtal uwach). Uya'ik tziij chike ri tikaweex eb'aj anal tziij pacha' utz kaki'an junchik chaak. Taq ri tikaweex eb'aj anal tziij utz kakian la chaak re ajuwach taqaneel pa taq ri chujoloom chaak re ajaw tinamit uwe ajchaak re ri ajaw tinamit uwe re junachik mutza'j ukichoom riib' chwa ri nimatinamit uwe kutaq riib' utikeel. Che k'u ri' wa' kaya' k'u tziij che taq k'uri q'iij kak'oji' chupaa la uchaak re taqanik.

Che k'u ri uk'oji'eem taj, kak'amaw k'uri' utza'm la chaak la juchik aj anal tziij taran chriij.

∴ • **Chola'j tziij.** (k'ojtal uwach). Nima'q kiq'iij ri aj anal tziij pixaab'. Nimaq kiq'iij ri aj anol tziij pixaab'. ri aj anol tziij pixaab' kek'amaw ri utza'm tinamit jay nimaq ki q'iij chwa ri nimatinamit ri kechakunik, kasaqixik are k'o kichuq'ab' jay kakichomaaj k'uri' taq ri k'iyaa esanik chikij:

- a). Kechap taj jay keq'atsax taj chwa q'atb'al tziij, uwe na saqim taj rumal ri nima q'atb'al tziij re utziil re k'isb'al saqixiik uchakunik re q'atb'al tziij chi kuch'ob' raqan, jay kasaqij ri uchaak. Xew k'uri' uwe xiltajik pusaqiil ri umakunik ri aj anal tziij kaq'atasax k'uri' chuq'ab' ri mutza'j tak'al kinimaqiil ri komoon eb'aj anol tziij pacha' ri uchakuxiik ri nab'eal chola'j pa kamajaw b'i.
- b). Rajaw taj k'uri' che kich'o'b'onik rumal ri uwiqiik rib' jay rumal taq ri uk'ayixik wi kuan che ub'eyomaal tinamit, chupa ri uchaak.

Konojel taq ri mutza'j ejeqel chriij ajaw tinamit cha' utz kakil pusaqiil ri nim kiq'iij ri aj anol tziij pixaab' che ri nima'q kiq'iij ri kiki'an ta k'uri' pacha' utz kuk'am chi kijunaal wi o che chik taqonik chi qujal uwach ri rokeem pa ri chayib'al ri ajk'amaneel utza'm nimatinamit. Xew k'uri' mutza'j aj anol tziij pixaab' ketzijow uwe k'o na jun utz taj taqonik anom, xoqo pacha' kakoj ri tojb'al maak.

Anom chik tzijonik pacha' saqim chupa ri tz'ita'j a) re wa chola'j tziij ri, ri regelem maak kakanaj k'uri' chuq'ab' ri aj q'atb'al tziij. Uwe kasaqix chwa wuuj ri utz'apixiik pa jaa re tojob'al maak, kuxlan k'uri' kel k'uri' che la uchaak, pacha' jintaj chik jun wuj kaya'aw uchuq'ab'.

Uwe lik kajikib'ax ri tojonil maak chwa wuuj, lik kakanaj k'uri' chaak jintachik rajaaw.

⋈ : **Chola'j tziij.** Rajwaxiik che ri jun ajchaak pataan anal tziij. Jun anol tziij kajawaxiik chi lik alaxeel chwa Paxil. Jay lik utz u'anik u'anoom che uloq'oxiik.

⋈ : **Chola'j tziij.** Mutza'j k'amal uwach jay jeqel anoj re. Chi jujun junaab' ri komoon anal tziij pixaab', kakicha' jun mutza'j k'amal uwach. Are kuriqa q'iij chi kak'is kimolb'al iib', kakicha' ri jeqel anoj re, chu nab'eyaal k'o ajk'amaneel utza'm ri komoon anoj tziij pixaab' chi kechakunina are kimolom taj kib' ri komoon anol tziij pixaab'.

Ri kik'iyaaal jay ri kichaak ri mutza'j k'amal uwach, jay ri ke jeqel anoj re, lik kajikib'ax na k'uri' chupa ri wuuj re kitziij.

⋈ : **Chola'j tziij.** (k'oxtal uwach). Utz jay na utz taj kuk'am la chaak. Utz taj kuan aj anal tziij pixaab' ri jujun kachololex loq:

- a). Ri nima'q kipataan jay ajchakiib' re ajaw chakuneel tziij pixaab', ajaw q'atb'al tziij jay aj iloneel uwach pwaq, jela' pacha' ri q'atol tziij ch'a'b'al ajuwach, jay ri k'amaneel utza'm ri tz'ib'aneel tikaweex. Keb'ok taj k'uri' chupa ri saqiim loq, jujun chik pacha' aj tijonelaab' jay ajchakiib' re tob'al ajkomoneeb' ri ke eb'elenaq che wa jun wa jun pixaab';
- b). Ri ajyakol tikaweex re chaak uwe ja chaak ke ko'ka'niij e k'aslik ru pwaq re ajaw tinamit o we re xa tinamit, ru'ajk'aas jay jujun chik chi kumaj uwach chaak o xa chaak chi k'o na ch'o'jinik chwach;
- c). Ri ralk'o'aal jay ratz uchaaq' ri ajk'amal b'ee Paxil jay ri re ukab' ajk'amaneel b'ee k'a che kajmutz ratz'iyaaq alk'oaliib';
- d). Ri tikaweex chi k'o na ch'o'jinik chikiiij rumal pwaq jikib'aam chwa wuuj re tojb'al maak jay kijikib'aam taj k'u usuuk' wi re taqonik;
- e). Ri tikaweex chi ajk'amaneel uwach kik'u'xaaj jupuq ajchakiib' u wi re jun rajaaw, chi lik kechakun che re lo'k'aniij; jay
- f). Ri tikaweex chi kechakun che ri chajineel b'alam kiiij.

We echrii' cha'tal chi ri tikaweex ch'akaninaq kiltajik chi k'o na re jujun ano'n chi kaya' ta che, kakanaj k'uri' chaak pataan pacha' lik jintaj rajaw, u wi k'o chupa la ch'uta tziij a) jay e) utz k'uri' kuk'am la chaak pataan re aj anal tziij lik kachup uwach ri aj anal tziij pixaab' chi katzaq pusaqiil chi lik ajchaak chwach ri aj ch'a'b'al tikaweex yakoom ru' ronojel k'u'xaaj, uwe chakuninaq chik oxib' iik' chuxee' kanoq are xasaqix uwach ri cha'inik.

ri chaak patan re aj anal tziij pixaab' lik utz k'uri' kuchakuj xa pa ajilaam iik' ri k'amaneel uwach Paxil k'u jujun chik nimaq tinamit.

UKAB' TZ'ITA'J TZIIJ

Kichakunik ri komoon aj anol tziij pixaab'

∴ | **Chola'j tziij.** Chakunik. Chwi kiq'ab' ri komoon aj anal tziij pixaab' k'o wi:

- a). Kijaqo jay kitz'apiij ri ki kimolb'al iib';
- b). Kik'ul uwach ri utzijonik pa tziij pixaab' re aj k'amal b'ee jay re ukab' k'amal b'ee re nimatinamit Paxil. Ajk'amal b'ee re ajaw q'atb'al tziij jay kijikib'a' chwa wuuj ri uchaak upataan;
- c). Kik'ul u wi na kakik'ul taj uwach ri wuuj re xutunik chaak upataan re k'amal b'ee jay re uka'm k'amal b'ee re nimatinamit Paxil. ri komoon aj anal tziij pixaab' kakil chi utz ri uchomaliil wuuj re xutunib'al chaak pataan.
- d). Kaya' ri chaak patan k'amal b'ee che ri ukab' ajk'amal b'ee re nimatinamit Paxil are jintaj k'amal b'ee, echrii' pacha' xa ajlaam q'iij uwe ronojel junaab' chi ki'an chikaak pataan;
- e). (k'ojtal uwach) Kaya' chi reta'maxiik chuxe'al k'iyaal q'iij, are kel b'i ajk'amal b'ee jay ukab' ajk'amal b'ee re nimatinamit. Utz taj en k'uri' keb'el b'i kika'b'ichaal ri ajuwach jay la uka'm ajuwach ri ajaw tinamit;
- f). Kikicha' ri ajchakiib' pacha' kusaqij ri nima wuuj re tziij pixaab' chi kajikib'ax rumal komoon anal tziij pixaab', kikik'ulaj uwe na kik'ulaj taj ri wuuj re xutunib'al chaak jay kecha' ri tikaweex chi keb'ok pa kik'axeel.

- g). Kaketa'maj ta k'uri' uq'iij jay ri uchakunik upataan ri ajk'amal b'ee re nimatinamit Paxil, uwe k'a kachakunik are tz'aqat naq chik ujunaab'. Uwe jela' ku'ano ri aj chajineel b'alam kiij kekanaj k'uri' chuqul ri komoon anal tziij pixaab';
- h). (k'oital uwach). Kisaqij uwe kokina uwe kok taj ri uyijb'axiik le'a'j wuuq re makunik chriiij ri aj k'amal b'ee jay ukab' k'amal b'ee re nimatinamit Paxil, k'amal b'ee jay k'o chwach ri nima q'atb'al tziij, re mutza'j cha'ol kipaa ri anoj tziij pixaab'. Ujoloom jay ukab' ujoloom nimaq chaak, are chwi kiq'ab' k'o wi ri nimal chaak, jatzziib' jay ukab' rajtz'iib' ri ajk'ameel b'ee re Paxil, ilonel uwach chomalaj taq loq'oxiik re tikaweex, jay ri ajk'ameel uwach ri ajk'amal b'ee re ajaw tinamit.

Ronojel chakuxik wuuq che ri, kata na k'uri' kichi' ri kaib' chike oxpuuq chike kik'iyal ri aj anal tziij pixaab; uwe kiya na kik'u'x che.

- i). Ruuk' kik'u'x re kaib' che oxpuuq chike kik'iyal ri komoon anoj tziij pixaab', kisaqij ri kasilab' ta rulewal jay ri una'ooj re ajk'amal b'ee Paxil che ri uchakunik upataan. ri usaqixiik cha utz kil ri uchaak ke wo'ob' ajkunaneel, etaqom rumal ri mutza'j kek'amaw uwach ri aj kunaneel pacha' lik tz'onon rumal komoon anal tziij pixaab'.
- j). kitukuta' ri aj ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit jay kaya' ki loq'oxiik rumal ri komoniib' eb'aj anal tziij chike aj Paxil jay chike eb'aj chi jalajuuj ajaw tinamit. (k'aak' kojtalik).
- k). ronojel taq chik chaak kaya' chuqul ri Ajaw Q'atab'al tziij pixaab' yey jujun chik ch'uta tziij.

∴ | **Chola'j tziij.** Tukutunik chike aj ujoloom nima'q chaak. Ri aj ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit lik keq'ax na k'uri' chupa la chaak re komoon anal tziij pixaab' xa rumal kuk'ul uwach jujun tz'onob'enik ka'an che rumal jun uwe e k'i aj anal tziij pixaab' kaje ta k'uri' pacha' jujun chi katzijon kichii' aj k'amol uwach ri nimatinamit che ri tzeleem tziij re kayib'al ka'anik chi kiwach jujun chik nimaq tinamit kichakunisam taj.

Ri taq tz'onb'enik lik kaya' chi reta'maxiik che ri ujoloom uwe aj ujoloom nimaq chaak che tukutuxiik; kaib' q'iij chuxee'. Jintaj jun ajuwach xoqo komoon anal tziij pixaab' kikoj tanalik che kiloq'oxiik ri aj anol tziij pixaab' re tukutunik kakilo pa usaqiil ri tz'onob'enik uwe kakitzito.

Xa tob' chinoq chike ri aj anal tziij pixaab' utz ku'an tz'onb'enik pacha' kumaj riiij na'ooj kach'a'tb'exik pa tukutunik. Echrii' katerej chriiij jun na'ooj chi utz taj xilik jay echrii' katz'onox riiij pa moloom iib' uwe che kajib' chike eb'aj anal tziij molb'al iib' we xa jun o k'iyaal molob'al iib' taran loq.

∴ ∴ **Chola'j tziiij.** Uchuq'ab' ri tukutunik. Are kaya' che reta'maxiik tukutu'nik che aj ujoloom nimaq chaak, kel taj chi k'uri' chupa nimatinamit Paxil, xoqo kuresaj ta riib' chulaq'ik uwach.

We k'o kuk'ulaj taj tzijonik re aj ujoloom nimaq chaak re nimatinamit jay xak'ulax uwach rumal xa jujun chike konojel komoon aj anal tziij pixaab', ri ujoloom nimaq chaak su' kujach k'uri' ri uuuuj re xutb'al chaak. Ri ajk'amal b'ee re Paxil utz kuk'am xew k'uri' ri pa mutza'j aj ujoloom nimaq chaak re nimatinamit, lik pacha' utz kuk'am li che nimatinamit jay che ri chomanik na'ooj re ajk'amal b'ee re Paxil, ritukutum kaq'axtan chik k'uri' chwach ri komoon anol tziij pixaab' pa wajxaqiib' q'iij chriiij are xa k'ulax taj utzijonik, we xuantaj kesax k'uri' che ri uchaak jay na utz chik kuchakunij ri uchaak re ujoloom nimaq chaak che ajaw tinamit pacha' kek'owtaj cha chuxee' waqiib' iik'.

Ri aj ujoloom nimaq chaak chi utz taj xureqelej chi xopon na k'u chwach ri komoon aj anal tziij pixaab' are chi toom chik uchii' jay kich'atib'eem chik riiij na'ooj jay nimarisaam chik uwach ri tukutunik, kiyak na k'uri' kiq'ab' re yab'al uchuq'ab' re rina xumaj taj chiwach, chi kumaj k'uri' uchuq'ab' kumal kaib' re ox mutza'j che kik'iyaal ri komoon aj anal tziij pixaab'. We xya' uchuq'ab' ri pacha' xumaj taj kiwach, rumal kiq'ab' chi xikiyako ke'esax k'uri' aj ujoloom nimaq chaak che ri upataan.

Xoqo kela' k'uri' ka'an chike ri ek'i aj ujoloom re nimaq chaak re ajaw tinamit, we xyak q'ab'aj chikiiij re kak'ulax taj uwach ki chakunik jay ri kik'iyaal kek'ow ta k'uri' che kajib' ujoloom nimaq chaak.

∴ ∴ **Chola'j tziiij.** (k'ojtal uwach) Koponik ri aj ujoloom nimaq chaak, nimaq kipataan jay ajchakiib' re komoon anal tziij pixaab'. Are pacha' ke sik'ix

aj ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit keq'ax na k'uri' pa moloom iib' re komoon anal tziij pixaab'. Pa ronojel k'uri' jay k'o k'uri' kitzijonik che ronojel ri kich'atb'enik pacha' kamajaw ub'ee ri kichakuniik. Ri uka'm ujoloom nimaq chaak, utz k'uri' kik'uxelaj ri kijolomal wi.

Konojel ri nimaq kipataan jay ajchakiib' komoon uwach etaqom k'uri' koponik kiya' chi reta'maxiik re mutza'j anol tzii, are pacha' rajwaxiik chike ri tz'it komoon anal tziij pixaab'.

∴ ∴ **Chola'j tzii.** Moloj iib' re cha'b'al rumal ri komoon anal anol tzii. Chuq'ab' ri komoon anal tzii k'o wi we chuk'uxelaj ku'an ri tak'al anoj chaak, kuya' chrieta'maxiik re q'iij ka'an cha'b'al tikaweex che ronojel tinamit, pacha' kujikib'a' la tziij pixaab' we na u'anoom taj rikomoon cha'b'al tikaweex re ajuwach.

∴ ∥ **Chola'j tzii.** Kichakunik wi. Lik kichakunik wi ri komoon anal tziij pixaab' ri kachololex loq:

- a) Kil uwach ri wuuj kuya' ri komoon ajcha'ol tikaweex chike ri aj anal tziij chi xecha'ik;
- b). Kukoj jay kujal uwach ri ajchapol wuuj. Ri kich'awb'exiik kiib' ri komoon anal tzii kuuk' ri chakuneel wuuj, tijon jay re ri chaak lik kajikib'ax k'uri' pa tziij wi, pacha' kitak'ib'eej ri cha'b'al, ri rajil ri u'anonib'al jay re ri esab'al chaak; ri utz re chakunib'al ke komoon anal tziij pixaab' chi kak'am pa ri tziij pixaab', chwa wuuj re junaam k'u'xaaj, jun yijb'al wuuj u we rumal na'ooj tzii, lik ka'an taj k'uri' ch'uti'n uwach che jay kajecheb'ax taj uwach;
- c). Kik'ulub'ej o we na kik'ulub'ej taj ri wuuj re xutunib'al chaak chike ri kachib'iil;
- d). Kisik'ij ri anal tziij pixaab' terenik are k'o kamik we k'o wuuj re xutunik chaak pataan, re chupunik re cha'b'al, tz'onb'enik re ajilaam q'iij re xulanem ke ki'ke rajaw wi; jay
- e). Kaki'an jay kik'ulaj rikiwujiil pwaq, pacha' keb'ok chupa ri ajaw tinamit.

∴ ∙∥ **Chola'j tzii.** Jujun chik kichaak ri komoon anal tziij pixaab'. Xoqo chuqul ri komoon anal tziij pixaab' k'o wi ri kachololex loq:

- a) Kikoj ch'uta wuuj kijal uwach jay kichup uwach tziiij pixaab';
- b). Kik'ul uwach, kijal uwach u we kik'ul taj uwach ri wuuj re okib'al jay elb'al pwaq re ajaw tinamit, pacha' ke b'aytaj ta che re ri winaq lajuuj chuxee' are keok pa chapab'exiik. Ri ajk'amal b'ee re Paxil lik kutaq na k'uri' ri chakuum wuuj re pwaq che ri komoon anal tziiij pixaab' pacha' kamajan che ri waqiib' winaq q'iij chuxee' re jeqb'al re chakunik pwaq. Are kamajan ri chakunik ajaw pwaq, jay ri wuuj pwaq yakom taj k'u'xaaj che rumal ri komoon anal tziiij. Lik kachapab'ex na k'uri' wuuj re pwaq chi katijin ukojiiik, pacha' xa kikijal jujun che we kitz'ab'ix uwi rumal ri anoj tziiij pixaab';
- c). Kikoj rich'uta wuuj re pwaq jukib'an jay pacha' jikib'aam taj, pacha' kamajaw k'u che rajawaxiik che ajaw tinamit jay kijikib'a' sa' taq ri umoliik;
- d). Chijujunaal junaab' kik'ul u we kik'ul taj uwach ronojel uwe xa jub'iiq' jay are kuya chrieta'maxiik ri chaak u'anoom ri ilonel uwach ripwaq, pacha' lik kasaqix uwach ri rokileem jay reliik pwaq komoon uwach, chi kuya ri ajk'amal b'ee Paxil chriiij ri chakunik re nab'ee kan pwaq;
- e). Kikoj ri ch'uta wuuj re ri kojb'al q'iij komoon uwach chike ri tikaweex chi ki anom nimaq taq chaak re unimariik ri ajaw tinamit xewi k'uri' lik kaya' ta chike ri k'amal b'ee jay ukab' k'amal b'ee re Paxil are k'o che uchaak upataan xoqo keje k'uri' chike ajchakiib' re nimaq kipataan;
- f). Kitzijoj ri ch'a'ooj jay kik'ul uwe kik'ul taj ri wujiil junaam na'ooj re utziil chomaal;
- g). Kikoj ri ch'uta wuuj re ri kuyb'al maak anoom pa tzukib'al utziil na'ooj jay jujun chik kamajaw uwach ruuk' pacha' jela' rajwaxiik che ri komoon;
- h). Kijikib'a' ri utzunib'al ri pwaq, pacha' kata' uchii' rimutza'j pwaqiil;
- i). Kik'am, kijal uchiij uwach kikowriisaaj uwach uwe kiki'an jujun chaak kamajaw che ri k'aas chi lik komoon uwach, anom k'u aj Paxil u we k'u jujun chik nimaq tinamit. Ronojel ri ki'anik kata' na k'uri' kichii' ri k'amal b'ee Paxil jay re mutza'j pwach uwach.

E ma ri ajk'amal b'ee, k'olonel pwaq k'o chwa Paxil uwe xa pachin jun chik mutza'j re ajaw tinamit chi kuk'is ri utza'm ri tzelenik tziij re chiq'imanik pwaq jay jujun chomanik re rik'aas, chwa Paxil uwe re jujun chik nimaq tinamit, lik rajawaxiik k'uri' ri k'ayb'al uwach rumal komoon anoj tziij pixaab', jela' pa ukojiik k'iyaaal taq uwach taqonik.

- j). Kik'ul u we kik'ul taj uwach ri wuuj chaak re tziij pixaab' chriiij ch'o'jinik chriiij ajaw tinamit, rumal rik'aas chi na eta'maam taj chi kaya' chrieta'maxiik rumal ri ajk'amal b'ee re Paxil jay kutaa ri utojiik usachiik uwach, kurilo e rumal katoj na ri k'ax k'o chriiij ajaw tinamit jay rimutza'j k'o ri tojib'al maak chike rumal ri q'atb'al tziij;
- k). Kikoj na ch'uta wuuj, tz'onoom rumal ri ajaw chakuneel aj tziij pixaab', re uyijb'axiik o we re tojonik we k'o na ch'o'jinik rumal jujun chik nimaq tinamit, are we okinaq taj ri utz taj taqonik uwe che jun chola'j ch'a'ooj re nimaq tinamit;
- l). Kik'ul chuxee' kanoq are kaya' uchuq'ab' wuuj re ch'a'tib'eem junamiil na'ooj u we jujun chik yijb'anik chwa nimatinamit are:

Kakian tziij pixaab' chi kachapab'ex wi, e ma ri nima wuuj re tziij pixaab' kik'am k'uri' ri uk'iyaaal wi ri uk'ulaxik;

Kakian ri uchapab'exiik ri Paxil, kijikib'a' re junamil pwaq pa utziil na'ooj re Ab'ya yala echrii' ronojel uwe xa nik'aaj kakichanunisaaj uwe kitaq b'i chike aj nuk'uum mutza'j uwe k'o na uchakuxiik kiwinaqisaam;

Kikitaqo chwa pwaq ri ajaw tinamit pa jub'iq'aal wi chi kek'ow taj che rijun che wo'winaq che ri wujiil re okb'al wi pwaq uwe are chi lik saqiim taj uk'iyaaal;

K'o na jun anik karaaj chi ya'ik karaaj chwi uq'ab' uwe che una'ooj ri q'atb'al tziij uwe taqonik ke nimaq tinamit.

K'o jun taqonik uwach uwe re kojik karaaj chwa ri q'atb'al tziij ke kinaq tinamit.

kikoj aj anoj re ch'ob'onik raqan tan ano'nib'al wi chi ke ri aj chapb'al wuuj komoon uwach chi kusaqij na utz taj kuk'ulub'eej Paxil.

∴ ∴ **Chola’j tziij.** Yakik uwach kumal ri k’iyaal. Kik’ul uwach re uya’ik uchuq’ab’ ri uyakik kiq’a’b’ re oxmutza’j chike kik’iyaal ri aj anal tziij pixaab’ re ronojel komoon re anal tziij pixaab’, che ri ch’a’tib’eem junaam na’ooj uwe xa pachike jujun chik jikb’anik re nimaq tinamit uwach, are:

- a). Are kech’a’t chriij ri keb’ok li aj b’alam kiq’uuq’ re jun chik re nimatinamit chupa ulewal Paxil o xa ajilaam q’iij kek’oji’ ri unimal ujoloom eb’aj b’alam kiq’uuq’ eb’aj taj Paxil;
- b). Kuk’am li k’ax che utzilal re ajaw tinamit uwe xa kukoj li ch’a’ooj re kuk’isb’eej ri ajaw tinamit.

∴ ∴ **Chola’j tziij.** (k’aak’ kojtalik). Ch’o’b’ik raqan pa le’a’j. Ronojel taq ri yijb’anik ka’anik re tzukib’al utz na’ooj lik kokik k’uri’ che le’a’j uch’o’b’ik raqan chike konojel aj Paxil tikaweex.

Ri ch’o’b’onik raqan majoom rumal ri aj k’amb’al b’ee re Paxil uwe rumal ri komoon anoj tziij pixaab’, chi are k’uri’ mutza’j ch’a’b’al ri uk’uxaaj tikaweex kaya’aw che reta’maxiik chike taq tinamit jay pacha’ ku jikib’a’ taq tz’onob’exiik chi kila’ k’uri’ uwach ri tikaweex.

Ri ajaw tziij re Paxil kujikib’a’ ronojel sa ka’an chupa wa ch’utatziij.

UROX TZ’ITA’J TZIIJ

U’anikiil jay ucha’yik ritzii j pixaab’.

∴ ∴ **Chola’j tziij.** Jeqib’al tziij pixaab’. Che ri uyijb’axiik tziij pixaab’, utz k’uri’ kajeq kumal ri aj anol tziij pixaab’, rumal ri mutza’j re ajk’amal b’ee, ri q’atb’al tziij re utziil, nima tijonb’al re San Carlos de Guatemala jay ri mutza’j ajcha’b’al tikaweex yakoom ruuk’ k’u’xaaj.

∴ ∴ **Chola’j tziij.** Nimal uq’iij ri nima wuuj re tziij pixaab’. Jintaj jun tziij kuya’ uwach ri tziij pixaab’ jikib’aam chupa ri nima wuuj re tziij pixaab’. Ri tziij chi kupaxib’eej kujal ub’ee ri taqinik chwa ri nima wuuj re tziij pixaab’ lik kasach uwach.

Ri tziij chi kil pu saqiil chi lik kok chupa ri nima wuuj re tziij pixaab', karaaj k'uri' ujaliik uwach pacha' rajwaxiik kayakik q'ab'aaj re kaib' che urox kik'iyaaal re aj anal tziij pixaab' pacha' we lik jikib'aam chik rumal mutza'j nima wuuj re tziij pixaab'.

:| :||| **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach). Uk’utiik uwach jay ri uch’a’tb’exiik. Ya’oom
 chi riliik wuuj re uchakuxiik tziij, lik kiliik na k’uri’ ri jikib’aam re tziij re cholanel
 jay ri tziij re cholanel re anib’al tziij pixaab’. Kikich’a’tb’ej k’uri’ rij chupa ri oxib’
 molb’al iib’ pacha’ jujun wi taq q’iij ka’an wi, pacha’ lik kisaqij na chi utz k’ate
 k’uri’ kayak q’a’b’aj chriij; kajeta k’uri’ che jujun chik, are mutza’j anoj tziij
 kurilo chi ri anim uwach che ri Paxil jay kayak k’uri’ q’ab’aaj chriij kumal are ri
 kaib’ che urox che ri kik’iyaal aj anoj tziij pixaab’.

:||| **Chola’j tziij.** (K’ojtal uwach).K’ulaxiik uch’ayiik jay uya’ik chrieta’maxiik.
 K’ulam uwach wuuj re tziij pixaab’, ri jupuuq k’o chwach rimutza’j anoj tziij
 pixaab’, pa lajuuj q’iij kitaq b’i che ri ajk’amal b’ee re Paxil pacha’ uch’ayiik jay
 uya’ik chrieta’maxiik.

ʔ: ʔʔʔ **Cholaʔ tziij.** (k'ojtal uwach). K'isb'al tziijonik. Chupa ri wo'lajuuj q'iij re uk'amiik ri ch'uta wuuj re tziij jay pacha' xikijunimaaj kich'ob'onik ri mutza'j aj ujoloom nimaq chaak ri aj k'amal b'ee utz kuya' tan chik k'uri' che ri komoon anoj tziij pixaab' pacha' kusaqij chike ronojel uch'ob'onik che ri kuan uloq'oxiik che ri k'isb'al tziijonik. Ri tziij na utz taj xa nik'aaj kaya' k'isb'al tziij che.

We aj k'amal b'ee xutzalij pa wo'lajuuj q'iij che uk'amik lik kachapab'ex k'uri' pacha' lik ch'ayom chik jay ri komoon anal tziiij pixaab' kuya' chrieta'maxiik uwach pacha' ri tziiij pixaab' pa wajxaqiiib' q'iij. Xew k'uri' we ri komoon anal tziiij kuk'is ri umolb'al iib' chuxee' ri kak'is q'iij re yab'al k'isb'al tziiij ri ajk'amal b'ee Paxil, utz kutzalij k'uri' chike pa wajxaqiiib' q'iij re k'aak' tan chik molb'al iib'.

∴ ∴∴ **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach). Nimal uq’iij ri anal tziij. Tzelejenaq chik la ch’uta wuuj re tziij che mutza’j anoj tziij pixaab’, ri ajk’amal uwach kimutza’j lik kiya’ k’uri’ chrieta’maxiik chike konojel aj anal tziij pixaab’ pa molb’al iib’ teren chi loq, jay ri mutza’j anal tziij pa lajuuj re kawinaq usaqixiix ri uwach ri k’isb’al tziionik jay ri aj anal tziij pa lajuuj re kawinaq q’iij, utz kuk’ul uwe kuk’ultaj uwach. We xuk’ul taq ri usaqixiik ri uwach rik’isb’al tziionik jay ri aj anal tziij

xuk'ul taj uwach ri k'isb'al tzijonik. Rumal ri uyakixiik q'ab'aj kek'ow re urox che kik'iyaa' aj anal tzij, ri aj k'amal b'ee re Paxil lik kuya' k'uri' chuq'ab' e ma kuya' chrieta'maxiik la ch'uta tzij pa wajxaqiib' q'iij re uk'amik rumal. We ajk'amal uwach mutza'j re mutza'j anal tzij kutaq k'uri' uya'ik chrieta'maxiik pacha' lik tzij re Paxil.

⌚ **Chola'j tzij.** (k'ojtal uwach). Uchapab'exiik tzij. Ri tzij kok uchuq'ab' chwa ronojel Paxil chupa wajxaqiib' q'iij re uya'ik chrieta'maxiik chwa wujiil tinamit, xew k'uri' we jela' kusaqij ritzij kunimarisaaj ri q'iij uwe xaq'alaj pa kachapab'ex wi.

⌚ **Chola'j tzij.** Ri u'anikiil rikomoon re anal tzij pixaab'. Chriajaxiik taj ri uch'ayiniik Ri aj k'amal b'ee re Paxil re ri u'anik ri komoon anal tzij pixaab' che ri tzij wi jay pacha' jikib'aam pa chola'j tzij ⌚ | jay ⌚ || re la nima wuuj re tzij pixaab' re Paxil.

... PERA'J TZIJ

Ajaw chakunelaab' re tzij pixaab'

NAB'EE TZ'ITA'J TZIJ

Ajuwach re Paxil

⌚ **Chola'j tzij.** (k'ojtal uwach). Ajuwach re Paxil jay uk'iyaa' chi mutza'j eb'aj k'amal b'ee. Ri ajuwach Paxil lik are unimaal ri ajaw tinamit Paxil jay kuchakunisaa' ri kichaak ri mutza'j aj k'amal b'ee ma jela' saqim rumal tinamit.

Ri k'amal b'ee re Paxil kachakun k'uri' kuuk' ri aj ujoloom nimaq chaak, pa molom iib' u we xa pa jujunal wi; are ajuwach ri chajineel b'alam kiij k'u utukeel uwach ri junamiil nimatinamit jay chuq'ab' k'uri' k'o wi chi ri liik rriajwaxiik chike ri aj tinamit.

Ri ajk'amal b'ee Paxil junaam kuuk' ri aj ujoloom jay ukab' ujoloom ri nimaq chaak, aj nimaq kichaak kipataan kitukeel wi chi e k'o pa mutza'j ajk'amal b'ee jay koyoexik ri to'nik kakian chike jupuuq aj utz na'ooj.

ᐃᐃ : **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach). Uchaak upataan ri ajuwach Paxil. Are uchaak k’uri’ ri ajuwach Paxil.

- a). Kuko’j jay kutaq uko’jiik ri nima jalajuuj wuuj re q’atal tziij pixaab’.
- b). Kuril pan k’uri’ ri utob’al re jay utzilaal uwach nimatinamit pacha’ ri rujeqib’a’ ri utziil chomaliil pa komoon.
- c). Kuan ri taqonik pataniil re uchuq’ab’ q’aaq’ re nimatinamit ruuk’ ronojel ri uchakunik re upataan.
- d). Kuan ri taqonik re ronojel chuq’ab’ re lo’k’aniij tinamit.
- e). Kuch’ay kuya’ chrieta’maxiik kukuj jay kuan ri uko’jiik ri tziij ka’an ri ch’uta wuuj re ri tziij pacha’ taq k’o ke che nima wuuj re tziij pixaab’, jela’ pacha’ taq ri wuuj re junamiil k’u’xaa’j, ch’uta tziij jay taqonik re ri u’anikiil ri kusaqii’j re tziij pixaab’, pacha’ na kujal taj uwach.
- f). Kitzijoj na ri tziij pixaab’, pacha’ lik rajwaxiik rumal nimaq taq k’ax kuk’ulub’ee’j ri tinamit Paxil jela’ pacha’ lik kiltaj chi utz rumal ri komoon anal tziij chupa ri kimolb’al iib’.
- g). Kuk’ut ri jeqib’al tziij pixaab’ chwach ri mutza’j anoj tziij pixaab’ re Paxil.
- h). Kuchapab’ee’j ri ulog’oxiik che ri k’isb’al tziijonik kuan che taq ri tziij pixaab’ kaje’q’ taj k’uri’ che jujun pacha’ rajawaxiik taj ri uch’ayaniik ri ajk’amal b’ee e ma jela’ kusaqii’j ri namawuuj re tziij pixaab’.
- i). Chijujunal junaab’ kujach na k’uri’ che mutza’j anal tziij pixaab’ are pa nab’ee molb’al iib’; ri wuuj e yab’al reta’maxiik re ronojel ri chakunik u’anoom chwa Paxil jay re taq ri chomaneel wuuj uwach anoom che jun junaab’ ik’ownaq kanoq.
- j). Chijujunal junaab’ jay kaqaj taj che ri waqii’b’ winaq q’ii’j are kamajan rilik pwaq rumal ri aj ujoloom chaak wi, ri ajk’amal b’e kumin na k’uri’ chwach ri mutza’j anoj tziij pixaab’, ri chakunik wuuj re ri rolib’al jay alb’al pwaq re ajaw tinamit, rumal ri kik’ulaj uwach. We ri mutza’j anal tziij pixaab’ kimolom ta kiib’ xa rumal k’uri’ lik keb’ok na k’uri’ pa molb’al iib’ e ma kiket’amaaj ri chaak wuuj.

- k). Kok na chikik'u'x ri mutza'j anoj tziij pixaab' pacha' kik'ul uwach jay chuxee' ri yab'al uchuq'ab' ri ch'a'tib'eem na'ooj jay junamiil na'ooj pacha' nimaq tinamit uwach jay li yakib'al jay yab'alib'al re chakunik komoon uwach.
- l). Keb'usik'ij ri mutza'j anal tziij pixaab' pa molib'al iib' pacha' are lik rajwaxiik che Paxil.
- m). Kijunamij pa mutza'j ri aj ujoloom nimaq chaak, ri tuz na'ooj re unimisaxiik Paxil.
- n). Kanab'ej chikiwach ri aj ujoloom nimaq chaak jay kuchakunisaaj ri unimal uq'iij chikiwach aj nimaq kichaak pataan jay ajchakiib' re mutza'j k'amal b'ee.
- ñ). Kujeqib'a' ri ronojel uchii' ulewal jay ri unimal uq'iij Paxil.
- o). Kuk'am utza'm ri utz na'ooj jay la ch'a'teem kuuk' jujun chik nimaq tinamit pacha' kakiano kiya' uchuq'ab' jay kiya' uwach ri ch'a'tib'eem na'ooj jay junamiil na'ooj pacha' kusaqij ri nima wuuj re tziij pixaab'.
- p). Keb'uk'ul jay ri aj k'amal b'ee ke jujun chik nimaq tinamit, jela' pacha' kuya' ri kiwujiil re k'utunik kichaak pataan aj k'uxeel k'amal b'ee re Paxil.
- q). Kuk'am utza'm ri b'eyomaal komoon uwach, pacha' jikib'aam pa tziij pixaab'.
- r). Kuresaj taq ronojel tojonik chikiiij ri aj tojonel che ri pwaq re ajaw tinamit, are xe jaltaj k'u chwach pa tziij rumal ri anom re chola'j uwe na re taj uwujil wi.
- s). Keb'ukoj jay keb'uresaj ri aj ujoloom jay ukab'aj ujoloom nimaq chaak, aj tziib' jay ukab' ajtz'iib' re aj k'amal b'ee aj tzelen tziij Paxil, jay konojel aj pataniib' kuq'atib'eej pa tziij.
- t). Kuya k'u k'isb'al iik' pa chaak kiwikb'al jay kito'b'aal pacha' kusaqij ri tziij.
- u). Kuya' k'uri' kikotz'ijal ri eb'aj Paxil jay eb'aj Paxil taj.

- v). Pa ri wo'lajuuq q'iij chriiij ri ik'ow naq chik ri ub'inik che jujun chik nimaq tinamit, kuya' k'uri' chrieta'maxiik chike ri komoon anal tziij pixaab', pa taq xopon wi sa' taq xuchakunisaaj jay ri utz xuriqo.
- w). Ronojel tan ri kaj kaj iik' kataq na k'uri' chwach ri komoom anol tziij re Paxil rumal k'u ujoloom nimaq chaak wi, jun wuuj re yab'al reta'maxiik chaak anom che ri pwaq.
- x). Ronojel taq jujun chik kichakunik chi nima wuuj re tziij pixaab' kujikib'a'.

⋮ | **Chola'j tziij.** (k'oital uwach). Cha'b'al re ajuwach jay ukab' ujuwach tinamit Paxil. ri ajuwach jay la ukab' ajuwach ri nimatinamit Paxil lik kecha' k'uri' rumal ri tinamit che ri kajib' junaab' uwach kichaak rumal ri cha'b'al re ronojel tinamit jay pacha' pa k'u'xaaj tikaweex kel wi.

ri ki ya'oom kiib' chwach ri pataan le chi kechakun ri uk'iyaaal tikaweex pa b'ee cha' k'uri' che ukab' cha'inik chi ka'an tan chik pacha' kaqaj taj wo'ob' re oxwinaq q'iij jay kik'ow taj che oxwinaq q'iij che re nab'ee cha'b'al kamajaw pa wuquub' q'iij. Xew keb'ok cha k'uri' ri e kaib' chi lik xkiyak kik'u'x chi tikaweex.

⋮ | **Chola'j tziij.** Sa' taq rajwaxiik che okib'al re ajuwach nimatinamit. Utz na k'uri' keb'ok che ri ajuwach jay ukab' ujuwach nimatinamit konojel taq ri eb'aj Paxil alaxeel wi jay pacha' lik tz'aqaat kijunaab' re kawinaq junaab'.

⋮ ·| **Chola'j tziij.** Utz taj keb'ok chwach re ajuwach uwe uka'm ajuwach re ajaw tinamit. Na utz taj k'uri' keb'ok che pataan re ajuwach jay uka'm ajuwach re ajaw tinamit:

- a). Ri k'amal utza'm re jun ch'o'jinik chriiij ri ajaw tinamit uwe jujun chik chi kamajaw kina'ooj chi kiyojoom uwach ri nima wuuj re tziij pixaab' xoqo la jujun chik kik'amoom utza'm juna ujolomaal Paxil;
- b). Ri tikaweex chi uwe chwach ri ajuwach uwe ukab' ajuwach ri nimatinamit echrii' ka'an ri cha'b'al uwe chakuninaq che ajuwach nimatinamit xa pa ajilaam q'iij u we uk'isoom ujunaab echrii' ka'an ri cha'anik;

- c). Ri ralk'o'aal e taran che kajib' chola'j jay kaib' cholaj re ri ralk'oaliib' ri ajuwach jay ukab' ajuwach echrii' e k'o pa kichaak pataan, jay ri tikaweex chi saqiim chupa ri a) re ri chola'j tziij;
- d). Ri tikaweex chi chakuninaq tob' xa janipa q'iij che ri ujoloom nimaq chaak che ri waqiib' iik' chuxee' ri cha'b'al;
- e). Ri kachib'iil b'alam kiq'uu keb'ok taj k'uri' chi jujun chi je elnaq chik pacha' ek'ownaq chik wo'ob' junaab chuxee' echrii' ka'an sik'ixik che ri cha'b'al;
- f). Ri aj ujoloom nima chaak re ajaw kaaj uleew; jay
- g). Ri aj ujoloom ri mutza'j re cha'b'al ajuwach.

⋮ :| **Chola'j tziij.** Utz taj juna tikaweex kukamuliij ucha'iik riib'. Ri tikaweex chakuninaq tob' xa janipa q'iij che ajuwach nimatinamit cha'oom rumal tinamit uwe pacha' xa okinaq pa k'uxela'j pa chakuninaq wi kaib' junaab' pu k'axeel la Ajuwach tinamit utz taj chik kukamuliij ucha'iik riib'.

Ri kamulixik uwe nimasaxik ri junaab' ri ajuwach nimatinamit xa sa' taq rumal lik k'o na k'uri' tojb'al maak jikib'aam pa tziij. Kachup uwach ri ronojel taq ri taqanik kuano.

⋮ :| **Chola'j tziij.** Sik'ixik che ri cha'b'al jay che k'amal chaak pataan. ri sik'ixiik che ri cha'b'al jay che k'amal chaak pataan re ajuwach jay ukab' ajuwach ajuwach re nimatinamit , ka'an k'uri' pacha' jikib'aam pa la tziij che ri mutza'j cha'b'al ajuwach.

⋮ ⋮ **Chola'j tziij.** Kamaj taj tatan uwe kamaj taj tachik rumal ri ajuwach nimatinamit .We lik kamaj tatan uwe lik kamaj taj tachik chwach ri ajuwach re nima tinamit kakanaj k'uri' ri ukab' ajk'amal b'ee we lik kamajaw tachik pacha' jikib'aam e la ukab' ajuwach kaq'ax che nab'ee ajuwach ka che uk'isb'aal chaak jay wi ela' kikab'chaal kamaj taj ta chikiwach e k'u kek'isow k'uri' chaak pataan chi kukoj ri komoon anal tziij pixaab', ru uyakiik kiq'ab' re kaib' che ri oxpuuq che ri kik'iyaal ri aj anal tziij pixaab'.

KAIB' TZ'ITA'J TZIIJ

Ukab' ajuwach ri nimatinamit

ἰ ἰ **Chola'j tziij**. Ukab' ajuwach ri nimatinamit. Ri ukab' ajuwach ri nimatinamit kuchakunisaaj k'uri' uchaak ri ajuwach nimatinamit pacha' rumal ri kusaqij ri nima wuuj re tziij pixaab'.

Kacha' k'uri' junaam ruuk' ajuwach nimatinamit xogo junaam re uchakuxiik kipataan. ri ukab' ajuwach nimatinamit xogo junaam raxwaxiik che pacha' re ajuwach nimatinamit kuqusij k'uri' che elsanik chriij jay k'o ucholaj che nim uq'iij che ri ajaw tinamit che ri uterejiik chriij ri aj pataan.

ἰ ἰ **Chola'j tziij**. (k'ojtal uwach). Uchaak ri uka'm ajuwach nimatinamit. Uchaak k'uri' ri ukab' ajuwach nimatinamit.

- a). Kopon na k'uri' che taq ri molob'al iib' re ch'a'tb'exiik na'ooj re mutza'j aj ajoloom nimaq chaak pacha' k'o na utziij jay uyakiik uq'ab';
- b). Rumal k'u utaqanik re aj k'amal b'ee re tinamit kuk'uxelaj k'uri' che ronojel taq ri chakunik pacha' kamajaw, pacha' ri u'anoom ri nimatinamit uwe che jujun chik chaak;
- c). Kuto' ri ajk'amal b'ee re nimatinamit che ri k'amb'al ub'ee re ronojel utz na'ooj re pataniil;
- d). Kachakun junaam ruuk' ajuwach ri nimatinamit che ri uyijib'axiik ri utz na'ooj chwa Paxil taj jay ri kich'a'tb'exiik kuuk' nimaq tinamit jela' pacha' kichakuj ri tzelenik tziij uwe jujun chik anik kuuk' nimaq tinamit;
- e). Kanab'ej chikiwach ri aj ujoloom nimaq chaak echrii' jintaj ri ajuwach ri nimatinamit;
- f). Kanab'ej chikiwach ri mutza'j k'amaneel uwach ri ajuwach chi kujikib'a' ri taq tziij pixaab';
- g). Kujunumaj kichak ri aj ujoloom chaak re ajaw tinamit; jay

h). Ku'an ri ronojel chakunik chi kuk'ut ri nima wuuj re tziij pixaab' jay jujun chik tziij pixaab'.

∴ ∴ **Chola'j tziij.** Kamaj taj ta chik chwach ri ukab' ajk'amal b'ee. We kamaj taj ta chik chwach ri ukab' ajuwach nimatinamit uwe xuxutuj ri uchaak upataan jikib'am pa la tziij lik kak'uxelaj k'uri' rumal jun chik tikaweex kakoj rumal ri mutza'j anal tziij pixaab' pacha' kacha' rumal jun tikaweex kojoom rumal ri ajuwach nimatinamit; echrii' kachakun k'uri' jay kuk'is upataniil che junaam uchakuniik jay ri uq'iij.

UROX TZ'ITA'J TZIIJ

Aj ujoloom chaak re ajaw tinamit

∴ ∴ **Chola'j tziij.** Aj ujoloom chaak re ajaw tinamit. Pacha' ri tzelenik tziij ku'an ri mutza'j ri ajuwach tinamit aj ujoloom nimaq chaak pacha' kusaqij ri tziij ruuk' kichakunik pacha' kujikib'a' la tziij.

∴ ∴ **Chola'j tziij.** Upataan re aj ujoloom nimaq chaak. Ronojel jun jaa re nimaq chaak k'o na k'uri' jun aj ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit chi k'o na k'uri' kichaak:

- a). Kian na kipataan konojel taq la chaak k'o chuqul;
- b). Kuko jay kujal kiwach ri aj pataan jay ri ajchakiib' echrii' k'o pa la tziij pixaab';
- c). Kuya' uk'u'x che ch'uta wuuj re tziij junamiil na'ooj jay ch'uta tziij tziijoom rumal ri ajuwach nimatinamit chi k'o na re uchaak pacha' xa kuya' uchuq'ab';
- d). Kuk'ut na la uwuuj re uchakunik re upataan che ri ajuwach nimatinamit jay chijujunaal junaab' kuk'ut wuuj re ronojel taq u'anoom;
- e). Chijujunaal junaab' kuk'ut wuuj re uk'iyaal pwaq re raxwaxiik che uchaak che ri ajuwach ri nimatinamit;

- f). Kuk'am utza'm, kuchakunisaaj kuyijib'a' jay kurilo ronojel taq ri tzelenik tziij k'o chuq'ab' ri upataan;
- g). Kopon na k'uri' che ri molb'al iib' re mutza'j re aj ujoloom nimaq chaak jay kijikib'a' ri ch'uta wuuj re tziij jay junaam na'ooj;
- h). Kopon pa ri mutza'j eb'aj anal tziij jay kuya' uchii' uqul che ronojel ch'a'teem puwi' jalajuuj k'ayinik k'o chuqul; jay
- i). Kuchajij pacha' kachapib'ex la tziij pixaab' ronojel taqanik chaak jay ri uchapiik pa saqiil la pwaq ya'oom chuqul.

∴ ||| **Chola'j tziij.** Mutza'j aj ujoloom nimaq chaak jay ri kitaqonik. ri ajuwach, ri uka'm ajuwach ri nimatinamit jay ri eb'aj ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit che ki molb'al iib' kaki'an k'uri' mutza'j aj ujoloom nimaq chaak pacha' kaketa'maaj ri ronojel sa' taq kukoj ri ajuwach nimanitamit che reta'maxiik chikiwach e ma i're keb'usik'iij jay kak'amaw utza'm.

Ri aj ujoloom nimaq chaak lik rajaw k'uri' che ronojel taq kaki'ano pacha jikib'aam chupa ri ajaw q'atab'al tziij pixaab' jay jujun chik. Jela' pacha' etaqoom che rumal ri jaa k'amal b'ee cha taq ri kekanaj wi ri mutza'j aj ujoloom nimaq chaak xoxo e junaam e rajaaw k'uri' ronojel taq uwach kajeq' taj k'uri' jujun chik xakik'ulaj taj uwach.

∴ ·||| **Chola'j tziij.** ri kajawaxiik che okib'al che ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit. Pacha' utz okeem che ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit kajawax:

- a). Alaxeel chwa Paxil tikaweex.
- b). Kuqusij ri uloq'oxiik pacha' lik tz'aqat chik ujunaab' tikaweex.
- c). Uk'isoom chik lajuuj re kawinaq ujunaab.

∴ :||| **Chola'j tziij.** Kaya' taj k'uri' upataniil che ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit. Na utz taj k'uri' keb'ok che ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit wi:

- a). Ri ralk'o'aal ri ajuwach nimatinamit uwe e uka'm ajuwach nimatinamit jela' pacha' taq ke ri jun chik aj ujoloom nimaq chaak chupa ri kajib' chola'j jay ukab' chola'j kalk'o'aal kiib';
- b). Ri tikaweex etzaqnaq pa ch'a'ooj jay kiyijib'aam taj ri tojonik pa utziil;
- c). Ri aj yakol aj chakiib' tikaweex re chaak uwe jaa re chaak chi kichapib'eej ri pwaq re ajaw tinamit re ri kichom b'i ri kimutza'j pacha' kitukeel wi uwe na ya'oom taj tonojel uyatb'anik uwe re tinamit ri u aj k'aas jay jujun chik chi k'o na ch'o'jinik chikii rumal ri kiyakib'al;
- d). Ri tikaweex kek'amaw uwach uwe keb'uto' ri kina'ooj ri chikijunaliil tikaweex k'o pa jupuuq wi ri kechakun chwa ri komoon; jay
- e). Ri aj ujoloom ri jupuuq aj k'utul uq'iij ri Ajaw Kaaj Uleew.

Jintaj jun anoom chi aj ujoloom nima'q chaak kachakunik pacha' aj k'amal b'ee re juna tikaweex uwe re mutza'j xogo kuchakunisaa j ta ri loq'onik uwe k'ayinik re juna tikaweex.

⦿ :||| **Chola'j tziij.** Tz'ib'anik uchakuniik ri aj ujoloom nimaq chaak. Lik etaqoom k'uri' ri aj ujoloom nima'q chaak, che ronojel junab' kijach k'u che komoon anal tziij pixaab' che la nab'ee lajuuj q'iij che la ukab' iik' re la junaab' ri tz'ib'anik anoom che kichakunik xogo pacha' kuk'amb'i ri uwujiil pwaq anoom che ri pataniil.

⦿ :||| **Chola'j tziij.** Taqoom olib'al che ri tukutu'nik. Ri aj ujoloom nimaq chaak lik etaqoom k'uri' che keb'ok chwa ri mutza'j anal tziij pixaab', che ri ulaq'ik uwach ri tz'onb'enik ka'an chike.

|| ⦿ **Chola'j tziij.** Ukab' ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit. Chi jujunaliil pataan re nimaq chaak re ajaw tinamit k'o k'uri' jun ukab' aj ujoloom nima'q chaak.

Ri okib'al che ri uka'm ujoloom nimaq chaak lik rajawaxiik k'uri' katz'aqatix uwach pacha' k'o che uwinaqiil ri aj ujoloom nimaq chaak.

Che ri uwinaqisaxiik chaak pataan che ri uka'm ujoloom nimaq chaak lik rajawaxiik k'uri' ri utz kina'ooj re mutza'j aj ujoloom nimaq chaak.

|| · **Chola'j tziij.** Chikiquil k'uri' k'o wi aj ujoloom jay uka'm aj ujoloom nimaq chaak. Ri aj ujoloom jay uka'm ujoloom nimaq chaak re ajaw tinamit chikiquil k'uri' k'o wi ronojel tan ri kaki'ano pacha' kujikib'a' ri 195 chola'j tziij re nima wuuj re tziij pixaab' jay ri kujikib'a' ri ch'uta tziij re b'ano'nib'al ke aj chaak pataan komoon uwach.

|| : **Chola'j tziij.** Aj tz'ib'aneel re ajuwach nimatinamit. Ri ajuwach tinamit re Paxil k'ona k'uri' raj tz'iib' pacha' rajwaxiik wi. Ri kichakunik kajikib'ax k'uri' chupa ri tziij pixaab'.

Ri aj tz'iib' re ronojel uwach jay aj tz'iib' re xa jun uwach re ri ajuwach ri nimatinamit, kitz'aqatsaaj k'uri' ronojel taq ri rajwaxiik pacha' taq k'o che ri aj ujoloom nimaq chaak jay jela' la kiloq'oxiik cha' ri aj ujoloom chaak re ajaw tinamit.

.... PERA'J TZIIJ

Ajaw q'atb'al tziij

NAB'EE TZ'ITA'J TZIIJ

Tziij pixaab' re ronojel uwach

|| : **Chola'j tziij.** U'anikiil riib' q'atb'al tziij jay chuqul k'o wi ri tziij re utziil. Ri utziil tziij ka'an k'uri' pacha' kujikib'a' ri nima wuuj re tziij pixaab' jay la ch'uta tziij pixaab' re nimatinamit. Chikiquil k'uri' ri nimaq q'atb'al tziij k'o wi ri ukojiik ri utziil chomaal xoqo pacha' ri u'anikiil ri tziijonik. Ri jujun chik komoon re ajaw tinamit keb'uto' k'uri' aj q'atb'al tziij re utziil, e ma jela' kachakux ri wuuj re u'anik utziil chomaal.

Ri nimaq q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil lik ki'anoom kiib' che ri kichakunik xewi k'uri' kekanaj chu'anikiil pacha' kusaqij ri nima wuuj re tziij pixaab'.

We k'o jun tikaweex kukoj tanalik che ri u'anik riib' ri q'atb'al tziij re utziil kuk'ulb'eej k'uri' ri utojonik pacha' jikib'aam chupa la wuuj re tojb'al maak jay pacha' kak'ul taj chik che chaak pataan komoon uwach.

Ri chaak pataan kuchakuj xew k'u chikiquil ri ke k'o wi, rumal la mutza'j e anal tziij pixaab' k'o wi jay jujun chik mutza'j re ajaw tinamit kujikib'a' pa la tziij pixaab'.

Jintaj chik juna ajuwach kumin riib' che ri u'anikiil la tziij pixaab'.

|| : **Chola'j tziij.** Rajwaxiik ka'an ri u'anikiil ri utziil. Ri q'atb'al tziij re utziil che ronojel taq ri wuuj re yijb'al utziil chomaal uwe re taq tojb'al makunik kakil k'u chi utz wi la Ajaw q'atab'al tziij lik kiyakoom uq'iij chwach jun chik tziij pixaab' uwe ch'a'tib'eem na'ooj.

|| | **Chola'j tziij.** Jikib'anik re ajaw q'atb'atziiij. Kakoij che ujikib'axiik ri ajaw q'atb'atziiij ri kachololex:

- a). Utukeel che uchakunik;
- b). Utukeel che upwaqiil;
- c). Kujal taj kiwach ri nimaq q'atol tziij jay q'atol tziij re nab'ee tz'onob'enik, xew k'uri' we jela' kusaqij ri tziij pixaab'; jay
- d). Ri ucha'b'al ke ru ajchakiib'.

|| · | **Chola'j tziij.** Loq'oxiik che ta'ol tziij chike ri nimaq q'atol tziij jay ri aj q'atol tziij re utziil. Ri nimaq q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil, kiqusiij k'uri' kiloq'oxiik che ri ta'ol tziij chike utziil pacha' kujikib'a' ri tziij pixaab'. Ri mutza'j anal tziij pixaab' e nimatinamit k'o na k'uri' kichakunik che we kusaqij uwe kusaqij taj ri uwinaqisaxiik wuuj re makunik chriiij ri k'amal b'ee re ajaw q'atb'al tziij jay chikiij ri nimaq q'atol tziij re nimaq mutza'j re utziil.

Chwi uchaak k'uri' ri jun k'isb'al re, pacha' kamajaw uwach chikiij ri nimaq q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil.

|| : | **Chola'j tziij.** Rajawaxiik che okib'al che nima q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil. Ri nima'q q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil rajawaxiik alaxeel chwa

Paxil, nimaq kiquij kilik, e k'o che uqusixiik ri kiloq'oxiik pa tz'aqat kijunaab' jay eb'aj to'neel jikib'aam chwa wuuj, xew k'uri' we k'ona kesax che ri jun k'isb'al rajwaxiik pacha' kujikib'a' la tziij pixaab' chi kamajaw chike jujun q'atol tziij kechakun che jun uwach jay q'atol tziij re utziil.

Ri tziij pixaab' kujikib'a' ri kik'iyaaal ri nimaq q'atol tziij jela' pacha' taq unuk'ik kiib' jay ri uchakuxiik ri q'atb'al tziij ri ucholajil chi rajwaxiik kilik pacha' kamajaw ri usuuk' pusaqiil.

Ri kichakunik ri nimaq q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil junaam ta uwach kuuk' jujun chik chaak re k'amal uwach to'neel aj chakiib' jay ri mutza'j utziil kina'ooj jay ruuk' ri ujoloom jupuuq aj yakool utziij Ajaw Kaaj Uleew.

Ri aj nima'q q'atol tziij re nimatinamit, kakitz'onoj na k'uri' chwach ri komoon anal tziij pixaab' re u'anikiil ri utziil chomal. Ri jujun chik aj nimaq q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil, kitz'onoj k'uri' chikiwach ri nimaq mutza'j re utziil.

|| :| **Chola'j tziij.** Junaab' kichakunik ri nima'q q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil. Ri aj nima'q q'atol tziij jay q'atol tziij re utziil tob' xa junwi chi la uchaak xa wo'ob' junaab' k'uri' kechakunik, cha' utz k'uri' kakamulix kicha'iik e nab'ee jay kekoj ri e uka'm. Che ronojel junaab' re kichakuniik kesax taj k'uri' che ri kichaak xoqo na kauxlanisax taj, xew k'uri' ka'an pacha' kusaqij ri tziij pixaab'.

|| :| **Chola'j tziij.** Kikojik ri q'atol tziij re utziil jay ri rajto'neel. Ri aj q'atol tziij, aj tz'ib'aneel jay ajto'neel chaak, kekoj k'uri' rumal ri nima'q mutza'j re utziil.

Kakoj ri tijonb'al che ri q'atab'al tziij pixaab'. Ri keb'okik, jay ri kachib'il kiib' jay ri keb'aq'an che kichaak ka'an k'uri' rumal tanalik kok chikiwach. Jun tziij pixaab' kujikib'a' pacha' kamaj usuuk'.

|| || **Chola'j tziij.** Tziij pixaab' re chakunik ajaw q'atb'atziiij re ajaw tinamit. Ri uch'a'tb'exiik kichaak aj pataniib' jay aj chakiib' re ajaw q'atb'al tziij, kajikib'ax k'uri' pa la utziij pixaab' la chaak.

Ri aj q'atol tziij re utziil jay aj nima'q q'atol tziij kajach ta kixo'l, katak'ib'ax taj kichakunik, kaq'atsax taj jun chik tinamit xoqo kaya' ta kik'isb'al kik'iya', xew k'uri' we k'o jikib'aam ri kutziil pa ri tziij pixaab'.

|| ·|| **Chola’j tziij.** Tz’onob’enik che ronojel le’a’j. Jinta juna le’a’j kik’ow che kaib’ tz’onob’enik xa jun rumal jay ri nima q’atol tziij re utziil chi uchakunisaam chik xoqo kareta’maj ta k’uri’ che jun tz’onob’enik keje k’uri’, xoqo jintaj kakanaj chuqul.

Jintaj juna q’atb’al tziij u we ajuwach kureta’maj ri le’a’j k’isnaq chik uwach, xew k’uri’ we k’o rumal jay pacha’ kilix uwach jikib’aam pa la tziij pixaab’.

|| :|| **Chola’j tziij.** Pataq kechakun wi ri aj q’atol tziij re utziil. Ri q’atb’al tziij kareta’maj k’uri’ ronojel taq ri ch’o’jinik re loq’oxiik pacha’ tan ajaw tinamit, ch’utaninamit o we jun chik mutza’j k’o ke che xoqo wi kachakun utukeel jela’ cha kib’iltaq kiib’.

|| :|| **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach). Uch’ob’iik uya’ik upwaaq re ajaw q’atb’al tziij. Chuq’ab’ k’u ri nima mutza’j anal utziil k’o wi ri uch’ob’iik uya’ik upwaaq, echrii’ kajikib’ax jun uk’iyaal chi kaqajta che ri kaib’ che jujun taq wo’ob’ winaq re uwujiil pwaq re rokib’al pwaq re ajaw tinamit chi kaya’ k’uri’ che ri aj k’oloneel pwaq re ajaw q’atb’al tziij che ronojel taq iik’ pacha’ lik kaya’ ronojel jay kana’b’isax utojiik rumal ri mutza’j chuq’ab’ k’o wi.

Ri upwaaq ri ajaw q’atb’al tziij kamoltaj che ri u’anik utziil jay uchapab’exiik chwi uq’ab’ k’uri’ nima ajaw q’atb’al tziij k’o wi. Ri ajaw q’atb’al tziij kuya’ chrieta’maxiik na k’uri’ uwach ronojel taq junaab’ ri wuu re pwaq u’anoom jay kuya chrieta’maxiik che ri komoon anal tziij re nimatinamit pa taq kajib’ iik’ che sa’ taq u’anoom chwa ri anal tziij re nimatinamit jay ri utz ukojiik u’anoom che ri pwaq.

UKAB’ TZ’ITA’J

Nima mutza’j re utziil

|| :|| **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach) K’iyaal che ri nima mutza’j re utziil. Ri nima mutza’j re utziil, uchapoom riib’ ruuk’ oxlajuuj re nimaq q’atol tziij, okinaq k’uri’ ri ajuwach nimatinamit jay ri nuk’uj kiib’ chupa ri mutza’j anib’al utziil kijikib’aam pa jujunaal wi mutza’j anib’al utziil, kikoj na k’uri’ jun ajuwach.

Ri ajuwach ri mutza'j re utziil chomaal xogo ek'uchri' re nima mutza'j re utziil uchuq'ab' ri upataan kaq'ax na k'uri' ronojel taq ri q'atb'al tziij re nimatinamit.

We k'o na jaltanik xa pa ajilaam q'iij re ajuwach re mutza'j re utziil o we pacha' jikib'aam pa ri tziij na utz taj kachakunisax o we kureta'maaj xa jujunaal taq anoom, kik'uxe'laj k'uri' kumal ri nima q'atol tziij re nima mutza'j re utziil pacha' ri kichola'j ri chakunik.

|| ||| **Chola'j tziij.** (k'o'jtal uwach). Cha'ba'l re ri nima mutza'j re utziil. Ri nima q'atol tziij re utziil re ri nima mutza'j re utziil, kecha'ik k'u rumal ri mutza'j anal tziij pixaab' re nimatinamit che ri wo'ob' junaab' kichakunik pacha kecha'ik chikixo'l waqiib' re kawinaq uk'iyaaal b'i'aj yatal rumal ri jupuq kaya'aw re pa cha'b'al chi uk'amom b'i jujun chike ri aj ujoloom nima'q tijonb'al re Paxil, chi kek'amaw utza'm ri chakunik che ri loq'oxiik u we re na'ooj tziij pixaab' che jujunal taq ri nima tijonb'al re Paxil, jun ajilanik pacha' junaam kik'iyaaal ri aj k'amal uwach echa'oom rumal ri molob'al ib'aj ke ab'aj to'b'eel re Paxil jay echa'oom kumal ri nima'q q'atol tziij re ri mutza'j re uka'm tz'onib'al utziil jay jujun chik q'atb'al tziij chi kujikib'a' ri chola'j tziij 217 re ajaw q'atab'al tziij re Paxil.

Ri cha'b'al ke ri ek'o chwach, rajawaxiik k'uri' kuyak kiq'ab' ri kaib' che ox mutza'j che ri kik'iyal ri jupuuq cha'b'al.

Che ri cha'ba'l jela' pacha' taq ri okib'al che ri jupuq ri ya'ba'l pa cha'b'al jay pacha' keb'ok chupa cha'b'al na kak'ul taj k'uri' ri kik'uxe'lanik.

Ri aj nima'q q'atol tziij re ri nima mutza'j re utziil kakicha' k'uri' ri ki aj k'amal b'ee chikixo'l kachib'iil ruuk' uyakiik kiq'ab' ri kaib' re oxmutza'j che ri kik'iyaaal kachakun che ri chaak patan re jun junaab' jay utz taj kukamulij ucha'iik riib' che ri uchakunik ri mutza'j ri'.

|| ·||| **Chola'j tziij.** Rajawaxiik re okib'al che ri nima q'atol tziij re nima mutza'j re utziil. Ri cha'b'al che ri nima q'atol tziij re nima mutza'j re utziil, lik rajawaxiik k'uri' katz'aqasax uwach pacha' jikib'aam chupa chola'j tziij || :| re nima wuuq re tziij pixaab' k'o kawinaq junaab' che jay chakuninaq che nima q'atol tziij che julaj uchakunik patan re ri mutza'j uka'm tz'onob'enik utziil u we q'atb'al tziij tz'ib'am iib' chi lik nim uq'iij u we uchakunisaam ri upataan ri to'b'el pa lajuuj junaab'.

OX TZ'ITA'J TZIIJ

Mutza'j uka'm tz'onob'enik jay jujun chik q'atb'al tziij

|| :||| **Chola'j tziij.** (k'o'jtal uwach). Nima'q q'atol tziij. Ri okib'al che ri nima q'atol tziij re ri mutza'j re uka'm tz'onob'enik re ri q'atb'al tziij tz'ib'aam iib' jay jujun chik chi kewinaqisax che ri ucholajil, rajwaxiik k'uri' kitz'aqatisaaj uwach ri kujikib'a' ri chola'j tziij || :| k'o wo'lajuuj re kawinaq ujunaab' chakuninaq che ri q'atol tziij re nab'ee tz'onob'enik u we uchakunisaam ri wo'ob' junaab' ri to'b'el chaak pataan.

Ri aj nima'q q'atol tziij chi kusaqij ri chola'j tziij echa'oom k'uri' rumal ri mutza'j anal tziij pixaab' re nimatinamit je elesam chupa ri juk'aj eb'aj winaq che ri ajilanik kecha'ik rumal ri jupuuq ya'b'al pa cha'b'al chi uk'amoom b'i jujun chike ri aj ujoloom nima'q tijonb'al re Paxil chi kek'amaw utza'm ri chakunik che ri loq'oxiik u we re na'ooj tziij pixaab' che jujunal taq ri nima tijonb'al re Paxil, jun ajilanik pacha' junaam kik'iyaal ajk'amal uwach e cha'oom rumal ri molob'al iib' ke ri aj to'b'el jay aj tz'ib'aneel re ri Paxil jay junaam ajilanik re ri aj k'amal uwach e cha'oom kuma ri nima'q q'atol tziij re nima mutza'j re utziil.

Ri cha'b'al ke ri ek'o chwach, rajwaxiik k'uri' ri kiyak kiq'ab' ri kaib' oxmutza'j che ri kik'iyal ri jupuuq cha'b'al.

Che ri cha'ba'l jela' pacha' taq ro okib'al che ri jupuuq ya'b'al pa cha'ba'l jay pacha' keb'ok pa ri cha'b'al na kak'ul taj k'uri' ri k'uxelanik.

|| :||| **Chola'j tziij.** Kik'iyal ri mutza'j uka'm tz'onob'enik. Ri mutza'j uka'm ri tz'onob'enik keb'ok k'uri' che kik'iyal ri konojel taq ri nima'q q'atol tziij chi kukoj ri nima mutza'j utziil, xoqo kujikib'a' ri uk'ojib'al jay ri uchakunik.

|| :||| **Chola'j tziij.** Q'atb'al tziij ke aj chajineel b'alam kiq'uuq'. Ri q'atab'al tziij ke aj b'alam kiq'uuq' kaketa'maj k'uri' ri makunik jay jaltanik kaki'an ri kik'iyal uwinaqiil kechakun che b'alam kiq'uuq' re Paxil.

Xew k'u ri aj b'alam kiq'uuq' keb'ok chupa k'u chwa ri q'atb'al tziij ke aj chajineel b'alam kiq'uuq'.

·|| § **Chola'j tziij.** Q'atb'al tziij re pwaq. Ri chakunik utziil pacha' kamajaw pa pwaq ka'an k'uri' kumal ri q'atol tziij re nab'ee tz'onob'enik jay ri q'atb'al tziij re uka'm tz'onob'enik re pwaq.

Chwa ri wuuj re tojb'al maak jay wuuj re jela' uyijb'axiik pwaq kok k'uri' ri chapab'al re chupub'al uwach. ri chapab'al ri kak'ul taj uwach pa chola'j utziil re pwaq taqoom.

·|| · **Chola'j tziij.** Q'atb'al tziij re utzelexik riliik chaak chwa wuuj uwach. Ru chaak e ma kuk'ak'alej ri utziil re ri uchapab'exiik che kareta'maaj uwe k'o anoom uwe wuuj re yijb'al uwach re chaak uwujiil uwach jay ke ri mutza'j kichoom b'i uwach jay xakitukeel wi e ajaw tinamit jela' pacha' kutzelej loq riliik chriij ri yakib'al jay ri ya'oom ri wuuj uwach.

Ri okiik chwa ri q'atb'al tziij, rajwaxiik taj k'uri' katoj uwe tob'al tojonik. Xew k'uri' ri tziij pixaab' kujikib'a' che jujun taq anoom che tikaweex okinaq chwach kutojo pacha' kamajaw che ri tojonik chriiij taq ch'a'tib'eem riij jay ri utojik che ri molob'al pwaq re ajaw tinamit xb'aytajik rumal ri chapab'al re tob'al ib'aaj.

Utz k'uri' kakojik chapab'al re chupub'al uwach chriiij ri wuuj re yijb'al uwach jay ri wuuj chi kuk'isb'eej utza'm ri chola'j utziil.

·|| : **Chola'j tziij.** (k'ojtal uwach). K'axeel Nima'q q'atol tziij. Ri nima'q q'atol tziij re ri nima mutza'j re utziil utz neri' kikoj kik'axeel kuma ri aj nima'q q'atol tziij re q'atb'al tziij chi kujikib'a' ri chola'j tziij || :| re Ajaw Qatab'al tziij. Jela' pacha' kujikib'a' ri tziij pixaab' re komoon anoj re utziil chomaal, xew k'uri' kitz'aqatisaaj ri rajwaxiik pacha' jujun.

Ri aj nima'q q'atol tziij re q'atb'al tziij chi kusaqij ri chola'j tziij || :|| re Ajaw Qatab'al tziij e k'o k'uri' pacha' uk'axeel ri nima q'atol tziij pixaab' echa'tal rumal ri nima mutza'j re utziil re nimatinamit.

Ri nima'q q'atol tziij eb'aj k'axeel e cha'oom k'uri' junaam kuuk' junaam u'anikiil jay che ri b'i'aaj yatal chwa wuuj re cha'ba'l.

__ PERA'J TZIJ

Ukemaal jay unuk'ik ri ajaw tinamit

. CH'UPA'J TZIJ

Tzizonik nuk'ib'al cha'b'al tikaweex

·|| : **Chola'j tzij.** (k'ojtal uwach). Yatal ri uyijb'axiik jay uchakunik ri nuk'uum mutza'j re ri chomal na'ooj. Ri ajaw tinamit kusaqij ri ya'b'al uyijb'axiik jay uchakunik ri nuk'uum mutza'j re ri chomaal na'ooj jay xew k'o utanalik kujikib'a' rumal la tzij pixaab'.

Ronojel taq ri u'anik ri juch'iik cha'b'al tikaweex, loq'oxiik che ri chomaal na'ooj mutza'j re ri chomaal na'ooj, aj ajuwach, aj cha'ool tikaweex jay ri cholanel cha'b'al, kajikib'ax k'uri' rumal ri tzij re nima wuuj u we re uchaak wi.

Wi esik'iim chik che ri juch'unik, utz taj chik we la ajuwach nimatinamit, taq jalajuuj chik aj ujolomaal mutza'j, aj anal tzij pixaab', ajk'amal uwach tinamit jay chike ri ajchakiib' re komoniib' na utz taj chik kakian b'ochi'nik chike konojel tikaweex.

.. KAIB' CH'UPA'J

Tzizonik che ri chakunik re wuuj uwach

·|| : **Chola'j tzij.** Jachonik ri chakunik re wuuj uwach. Ri rulewaal nimatinamit kajach k'uri' re uchakuxiik chwa wuuj, pa ujoloom, tinamit.

Ri chakunik re wuuj uwach xoqo kaya' na chrieta'maxiik uwach pa pera'j nimatinamit re uyakixiik chupa ri na'ooj kamajaw ri pa pwaqiil k'iyaaal tikaweex jay na'ojib'al chi kuwiq na k'u riib' ruuk' jun uwe kaib' tinamit chi kuya k'u uchuq'ab' ri unimarisaxiik ri nimatinamit.

Xew k'uri' pacha' kamajaw che ri urajawaxiik ri nimatinamit, ri komoon anoj tzij pixaab' utz kujal uwach ri jachanik chaak re wuuj uwach re Paxil, ruuk'

jikib'anik ri re pera'j nimatinamit, ujoloom tinamit jay ri tinamit o we juna chik anib'al pacha' jintaj kuk'ulb'eej ri utukelaal tinamit.

·|| | **Chola'j tziiij.** Mutza'j nimasab'al uwach ri komoon chi ronojel re nimatinamit. Rumal ri unuk'ib'al jay k'amal utza'm re chakunik wuuj uwach re komoon, kawinaqisaxik ri mutza'j nimasab'al uwach ri komoon chi ronojel k'amoom utza'm rumal ri ajuwach ri nimatinamit jay kik'iyal jela' pacha' kujikib'a' ri tziiij pixaab'.

Wa' wa mutza'j k'o chuqul ri uch'o'b'ik jay nimasab'al uwach ri komoon chi ronojel re nimatinamit, jela pacha' kuyijib'a' uwa Paxil.

·|| ·| **Chola'j tziiij.** Mutza'j unimasaxiik uwach komoon re ronojel pera'j nimatinamit. Ri pera'j tinamit pacha' kujikib'a' ri tziiij pixaab' k'o na k'uri' umutza'j unimasaxiik uwach komoon ronojel pera'j tinamit, k'amoom b'i utza'm rumal jun uta'q'o'n ri ajuwach ri nimatinamit jay kik'iyal e k'o konojel ri ajk'amal b'ee re ujoloom tinamit chi kamajaw ri pera'j nimatinamit jun chike ri mutza'j ri aj k'amal utza'm ri tinamit ke ri jujun taq ujoloom tinamit k'o che jay e k'o k'u ri mutza'j re komoon kechakunik jay xa jujun ke richaak chi kujikib'a' ri tziiij pixaab'.

ri aj k'amal utza'm ri mutza'j keb'ok k'uri' che ri mutza'j unimasaxiik uwach komoon ronojel nimatinamit.

·|| :| **Chola'j tziiij.** Ajk'amal b'ee re ch'uta tinamit. Ri aj unimasaxiik uwach ch'uta pera'j nimatinamit k'o chuqul jun aj k'amal b'ee ch'uta pera'j nimatinamit, kojom rumal ri ajuwach re nimatinamit, kutz'aqatsaaj ronojel taq raxwaxiik cha' k'o che ri aj ujoloom nima'q chaak re ajaw tinamit jay kuqusij k'uri' ri esanik chriij, jela' pacha' k'o wo'ob' junaab' ujeqelik chik chuxee' ri ukojiik che ri ch'uta pera'j nimatinamit pa kachakun wi.

·|| :| **chola'j tziiij.** Mutza'j ch'uta tinamit. Che taq jujun ch'uta pera'j nimatinamit k'o jun mutza'j chi kak'amaw b'i utza'm rumal ri aj k'amal b'ee re ch'uta tinamit, jay pa kik'iyal ek'o ri alkaltee re ri tinamit jay ajk'amal bi utza'm ri mutza'j komoon uwach jay ri mutza'j xa jujun kichakunik pacha' kikitukuj unimarisaxiik ri ch'uta tinamit.

·|| :|| **Chola’j tziij.** Ri pwaq kuya’ k’uri’ la ajuwach re ajaw tinamit chike ri ch’uta tinamit. Ri mutza’j re pera’j tinamit jay ch’uta pera’j tinamit, kik’ul k’uri’ ri pwaq kuya’ ri ajk’amal b’ee re ajaw tinamit chike pacha’ kechakun pa saqiil.

·|| || **Chola’j tziij.** Tz’ib’anik wuuj re ronojel uleew ke tikaweex. Ri tz’ib’anik wuuj re ronojel uleew ke tikaweex, kunuk’ k’uri’ riib’ jela’ pacha’ taq ri ch’uta tinamit u we pera’j nimatinamit pacha’ kujikib’a’ la tziij pixaab’, kuko na rutz’ib’anik wuuj re uleew ke tikaweex jay ri ru rajlaxiik ri uleew k’o chwa tinamit.

·|| ·|| **Chola’j tziij.** Ujoloom pera’j komoon chwa Ajaw tinamit. Ri ujoloom pera’j komoon re Paxil xoqo ub’i’ chik nimatinamit jay k’uri’ uk’olib’al unik’ajal e k’u kuan ri ch’uta pera’j nimatinamit chik, e ma k’o k’u chupa jun mutza’j aj nimarisan uwach.

Che k’uri’ uk’olob’al, unuk’ib’al jay ri tinamit pwaq kak’oji’ k’u uloq uwach la ajuwach Ajaw tinamit puwi’ jela’ pacha’ kuya’ loq urajiil, wa’ jun tziij pixaab’ kajikib’an uwach.

...CH’UPA’J TZIIJ

Ilonik pwaq

·|| :|| **Chola’j tziij.** Jaa iloneel pwaq re ajaw tinamit. Ri jaa iloneel pwaq re ajaw tinamit jun mutza’j aneel iloweel, k’o pataq ronojel taq’ajal, ri uchaak e karil ri okik elenik jay ronojel taq ri kakichapacha’ ri mutza’j aneel re ajaw tinamit ri ch’upa’j komoon, mutza’j aneel, jay ri kechakun kitukeel pataq jujun tinamit, cha’ taq jujun tikaweex kuk’ul pwaq re ajaw tinamit kumol pwaq re tinamit.

E k’o chuxee’ wa’ wa ilonik taq ri aj mokoneel re chaak tinamit jay jujun taq chik tikaweex yakoom rumal ri tinamit, kuchapab’eej uwe kurul pwaq re tinamit.

Ri unuk’ixiik uchaak jay ano’n kuch’a’tib’eej ri tziij pixaab’.

·|| :|| **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach). Cha’b’al re iloneel pwaq re ajaw tinamit. Ri ajuwach re ilonik pwaq re nimatinamit kayakik re jakib’ junaab’, rumal ri mutzaj e anal pixaab’ re tinamit, kumal ri kik’iyaal kiwachil tinamit. Xew utz

kuresaj ri mutza'j anal tziij pixaab' tinamit, we k'o na utz taj kuano, cha' maak jay jaljob'anik na taqal che. Kuq'alajisaaj ri ub'ano'n u we uchaak chwach ri mutza'j anal tziij pixaab' re tinamit echrii' kajawaxiik jay kaib' laj ri junaab'. Na kaq'atb'ex taj tziij pixaab' puwi' jela' cha' ri e k'o chupa ri komoon aj q'atb'al tziij re uka'm tz'onob'enik. Na utz taj chik kayakik we e la' xuk'is ri uq'iij re upataan.

Ri komoon aj anal tziij pixaab' re tinamit ku'an ri cha'inik cha' ri kub'ij wa jun chola'j tziij re waqiib' b'i'aaj kakojik rumal ri jun mutza'j mokoneel e k'o chupa wa mutza'j mokoneel taq ri ajuwach re taq ri jujun nimaq jaa re tijonb'al re Paxil, jay majinik re wa tinamit, ri kachapow utza'm taq ri ajwachiil re k'utunik re taq wa jujun k'utunik uq'ab' chaak, ajlaneel tinamit iloneel re taq nimajaa tinamit k'utunel jay jujun taq chik e cha'oom rumal ri molonik kaki'an taq ri ch'uta jaa k'utunik re iloxiik pwaq, ajlanikil pwaq re tinamit, ilineel pwaq jay chapacho'neel k'amaneel chaak re mutza'j.

Ri q'iij re cha'inik kajawaxiik ri kaib' mutza'j che ri oxib' jach re ri mutza'j re mokoneel.

Chupa ri cha'inik cha' ri kek'o'ji' chupa ri mutza'j mokoneel jay cha' taq ri kek'o'ji' chupa ri cha'inik na kak'ultaj na junoq xa kuko'j b'i uk'axeel.

·|| **Chola'j tziij.** (k'o'jtal uwach). Rajwaxiik katz'onox che ri ajuwach iloneel ronojel ajilanik. Ri ajuwach iloneel re ronojel ajilanik e k'u ajuwach re ronojel ri jaa iloneel ajilanik pwaq jay chriajawaxiik k'o kawinaq ujunaab', ajilaneel tinamit jay iloneel lik eta'matal uwach jay uchakuun pa saqiil la uchaak kuk'ul k'u ronojel ri janipa ri kuya ri tziij pixaab', na jintaj maak chriij re ajilanik jay uchakuun ri uchaak lajuuj junaab'.

·|| **Chola'j tziij.** Ri uchakuniik ri ajuwach iloneel ronojel pwaq. Ri ajaw iloneel uwach ronojel pwaq k'o na k'uri' uchakuxiik che ri ukojiik jay ri uresaxiik ri ajchakiib' jay ri aj chakuneel' e k'o che iloneel pwaq jay che ri ukojiik ri aj tzelenik tziij re taq pajaneel uwach, ronojel taq k'uri' katerej chriij tziij re chakunik tikaweex.

·|| **Chola'j tziij.** Q'ob'sab'al uwach chaak. Puwi' taq ri chaak re yijb'anik re ri nimalaj iloneel chi ronojel pwaq re tinamit utz k'u kakoj ri wuuj re q'ob'sab'al uwach chaak jay re saqiil chapanik pwaq uwach ri kuq'atb'eej ri tziij pixaab'.

....CH'UPA'J TZIIJ

U'anikiil k'amal b'ee pwaq uwach

·|| :||| **Chola'j tziij.** (k'o'jtal uwach). Ch'ob'onik pana raqan uk'iyaaal pwaq chi ronojel re okik jay re elenik re ri ajaw tinamit. Ri ch'ob'obik pana raqan uk'iyaaal pwaq chi ronojel re okik jay re elenik re ri ajaw tinamit, jikib'aam chike ri jujunal ilinik molonik retzelaal pwaq jela' cha' ri kuq'atb'eej ri Ajaw q'atab'al tziij, kukoj ri ch'ob'onik raqan re ronojel taq ri okik re kajawaxiik jay ri uresaxiik b'i taq ri pwaq ka'an. Ri ch'ob'onik pa na raqan pana pwaq lik k'u chriajawaxiik uwach. Ronojel taq ri okik re ri ajaw tinamit xogo k'u jun uk'iyaaal pwaq na kapaaq' taj una e ma k'u ri uchaak re kuch'uqeej taq ri elenik pwaq.

Taq k'u ri rulewaal mutza'j, taq ri mutza'j e kichtal kipaa chwa ri nimatinamit jay taq ri ki'anoom kiib' utz kak'o'ji' ki ch'ob'onik pa na raqan uk'iyaaal pwaq jay pwaq lik k'u ki'ke, echrii' ri tziij pixaab' jela' kuq'atb'eej. Taq k'u ri kich'o'b'onik pana raqan uk'iyaaal pwaq lik k'u chriajawaxiik kutaq k'u b'i jay chijunaab' che ri ajaw mutza'j re nima taqanik jay che ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit, che k'uri' ri ureta'maxiik jay urokiik che ri ch'ob'onik pana raqan pwaq chi ronojel, jay chik k'uri' kek'o'ji' puq'ab' ri ilib'al ke taq ri mutza'j ulewaal re ri nimatinamit. Ri tziij pixaab' utz kuya k'u taq chik chaak re k'u kak'o'ji' puq'ab' ri ajaw mutza'j re nima taqanik xogo k'uri' ri upwaq lik k'u kachap chi utz jela' pacha' utz ri uchomaxiik chapb'al. K'uri' ukojiik taj utz tziij k'uri' b'i'iim loq katzaq k'u chupa maak jay lik k'u ike kab'ilow re chi utukeel uwinaquul taq ri eb'aj chakiib' k'u e k'o pakiq'ab' ri mutza'j re chaak.

Na utz taj kesax chupa ri ch'ob'onik pana raqan pwaq chrionojel re okik jay re elenik re ri ajaw tinamit taq k'uri' eleb'al pwaq ke k'u na kajiki' ta uwach sa' che xchap wi. K'uri' wa' wa b'i'iim kakoj k'u che taq k'u ri ch'ob'onik pana raqan pwaq re k'u taq chik mutza'j ulewaal re chaak, uwe mutza'j re k'ayij uwe mutza'j kichtal kipaa chwa ri nimatinamit uwe kaki'an kiib' kitukeel.

Ri ch'ob'onik pana raqan pwaq chrionojel re okik jay elenik re ri ajaw tinamit jay ri uchapacho'xiik ch'ob'tal raqan xogo k'u wuuj tinamit uwach, utz k'u kareta'maaj juna tikaweex we'ela karaj karilo, e ma k'uri' wa' ri nima jaa re uk'olib'al pwaq tinamit kuya k'u taq uk'exwachiil chupa ri jaa re wuuj re nimatinamit jay chupa ri u'iliik wuuj chrionojel re Ab'ya yala jay pataq ri k'o

wi wuuj re tukutu'nik pa taq ri jaa re nima tijonb'al re ri nimatinamit. Jek'uri' wa' kaki'an k'u taq ri jujun chik mutza'j ulewaal re ri ajaw tinamit jay taq k'uri' mutza'j ekichoom chwa ri nimatinamit jay kaki'an kiib' kitukeel e ma kakichapacha' k'u kipwaq ch'ob'onik pana raqan uwach. Katzaq k'u pa maak niim uwach ri aj chaak re tinamit e ma we'ela' na kuya ta k'u chrieta'maxiik ri wuuj re kilik.

Taq k'uri' nimaq ulewaal re chaak jay mutza'j k'u re chaak re ri ajaw tinamit e ma kikich'ob' k'u ri ukojiik ri pwaq k'o rajaaw uwach xoqo k'u k'o chikiqul ri aya'iik reta'maxiik chi junaab' ri xpetow wi jay ri unimarisaxiik e ma saqil k'u iloom rumal ri nima iloneel pwaq. Xoqo k'uri' ri uya'iik chi k'utub'al ka'an k'u chupa ri wuuj lik k'o k'u ub'inib'al chupa ri tinamit chupa ri waqiib' iik' puwi' k'u che uk'isiik chi jujunal ilonik.

·|| :||| **Chola'j tziij.** (k'ojtal uwach). Tziij pixaab' re ri ch'o'b'onik pana raqan pwaq. E ma e k'u taq kuq'atb'eej uwach wa':

- a). Ri u'anikiil, uchakuxiik jay tojonik re ri ch'ob'onik pana raqan pwaq chrionojel re okik jay re elenik re ri ajaw tinamit jay taq ri tziij pixaab' jela' cha' ri kuq'atb'eej wa nima wuuj re ajaw tziij xoqo k'u kaya' pa uch'a'tb'exiik riij jay ujikib'axiik;
- b). Taq k'uri' ya'ik pana junchik k'olib'al pwaq chupa k'u chrionojel ya'oom ke chijujunal taq ri mutza'j ulewaal re chaak, mutza'j k'u kichoom kipaa chwa ri nimatinamit uwe kaki'an kiib' kitukeel. Taq k'uri' uya'ik pana wuuj che junchik k'olib'al kaya' pana reta'maxiik pa iloom uwach che ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit jay che ri nima iloneel re pwaq;
- c). Ri uchapacho'xiik taq ri pwaqiil che taq uk'iyaal okik pwaq;
- d). Taq ri tziij pixaab' jay ri uq'atb'exiik uwach xoqo k'o k'u puq'ab' ronojel ri k'aas re chwa wa nimatinamit jay re chwa wa nimatinamit taj, jay tojonik;
- e). Ri kilik taq k'u ri mutza'j xoqo k'o ki pwaq k'o rajaaw uwach, jela' cha' ri ujikib'axiik jay uchapacho'xiik u'anikiill ri ki ch'ob'onik pana raqan pwaq;
- f). Ri u'anikiil jay ri uk'iyaal ri kitojiik konojel ri aj chakiib' tinamit kiwach, xoqo k'u chik ri kaib' mutza'j kichtal kipaa chwa ri nimatinamit uwe kaki'an kiib' kitukeel.

Kaq'atb'ex k'u uwach pakiwi' taq ri aj chakiib' ri uya'iik chik utz'ab'eel pwaq re kib'inib'al e ma xa rumal k'u keb'ajawax chi' chaak re tinamit.

Na utz taj k'u juna chik tojonik xoqo k'uri' tikaweex kuya uchuq'ab' lik ri e k'u kilow re;

g). Ri anikiil re keta'max k'u chi utz taq ri urelik pwaq tinamit uwach;

h). Ri anikiil molonik re ri okik, pwaq re tinamit.

Echrii' k'u kak'am chaak e ma kuchap k'u kaib' uwe chik junaab' re ilik pwaq, xoqo k'u kaya' chi chapacho'x chi utz taq ri pwaq che ri uk'isb'aal taq ri ch'o'b'onik pana raqan pwaq.

·|| :||| **Chola'j tziij.** Utikib'al la tziij pixaab'. Puq'ab' k'u k'owi ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit ri taqanik molonik re retzelaal pwaq q'atb'eem chwa nimatinamit jela' cha' ri k'o pa saqiil jay ri xa tz'ab'el chik retzelaal tojonik chwa ch'upa'j komoon jay tob'onik tojoneem xoqo k'i kiil pa saqiil sa' kajawax che ri ajaw tinamit jay jela' k'u kak'o'ji' pa junaam wachiil jay pa tziij pixaab', jela' k'u cha' kach'ik ri molonik pwaq, e k'u taq ri' wa':

a) Ri u'anikiil kupuqij uwach ri tojb'al molonik pwaq;

b). Taq ri esaxik tojb'al molonik pwaq;

c). Ri tak'alik pwaq jintaj ku'ano che ri molonik pwaq;

d). Ri tikib'al xoqo utz kakoj pa tojonik jay k'uri' ukojiik eqa'n;

e), Taq ri uqasaxiik, uresaxiik chi' pwaq jay k'uri' ukojiik eqa'n;

f). Taq ri paxib'al tziij jay makunik tojonik tojb'al molonik pwaq uwach.

Jintaj k'u uwach taq ri tziij xoqo k'u e k'o chuxee' ri tziij pixaab' kuq'atb'eej taq ri utikib'al ri molonik retzelal tojonik pwaq. Taq ri tziij pixaab' na utz taj kakiyijib'a taq ri kitikb'anik jay k'u kakiq'atb'eej ri uk'amiik ri retzelaal tojonik pwaq jay ri anikiil k'ayeew ta uwach ri umoliik pwaq.

:|| § **Chola’j tziij.** (k’ojtal uwach). Urelík pwaq re ri ajaw tinamit. Ronojel tziij pixaab’ xoqo kuchap pwaq jay urelík pwaq che ri ajaw tinamit e ma jeqer k’u pachawi kak’am wi pwaq re kachapab’exiik.

E ma we k’u ri pwaq kachapab’exiik na jintaj k’u chupa jay q’alajisaam che ri ch’ob’onik raqan pana pwaq chrionojel re okik jay eleník re ri ajaw tinamit jikib’aam, xoqo k’u ri ch’ob’onik raqan pana pwaq na utz taj kanimarisax rumal ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit we ela’ jintaj uch’a’teem re utzilaal ya’oom rumal ri ajaw ulewal nima taqaneel.

We ela’ ri uch’a’teem ri ajaw ulewaal nima taqaneel kuya taj pa utzilaal, ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit, xew utz kujikib’a’ ri nimarisanik ruuk’ ri yakanik q’ab’aj che ri kaib’ ch’upa’j re oxib’ chikonojel ri ki k’iyaal tikaweex eb’aj anal tziij.

:|| • **Chola’j tziij.** Uya’iik chrieta’maxiik ri uchapacho’xiik eleník pwaq re ri ajaw tinamit. Ri ajaw ulewal taqaneel kuya chrieta’maxiik chi junab’ chwa ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit ri chapacho’nik eleník pwaq re ri ajaw tinamit.

Ri mutza’j chaak uwach ku’an ri tojonik re ri ch’o’b’onik pana raqan pwaq chi junaab’ jay kuya pana reta’maxiik chwa ri nimalaj ilonik pwaq chupa ri oxib’ nab’ee iik’ che ri chijujunal junaab’. K’amoom k’uri uya’ik reta’maxiik jay kuya k’u q’iij jela’ k’u cha’ ri na kik’ow taj puwi’ oxib’ iik’, xoqo k’u kutaq b’i chwa ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit xoqo k’u kujikib’a’ uwe na kujikib’a’ taj.

E ma we’ela’ na xjikib’ax taj uwach, ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit kutz’onoj k’uri’ uya’ik reta’maxiik chwa wuuj uwe uya’ik reta’maxiik pa cha’a’teem jay we maak k’u uwach kaya’ pa na reta’maxiik che ri nab’ee k’amab’al uwach ri ch’ob’obik maak.

Jikib’aam k’uri’ uya’ik eta’maxiik chapab’al pwaq kaya’ chrieta’maxiik chupa la wuuj lik k’u b’inib’al chupa ri nimatinamit ri sa’ ri u’noom ri upwaaq ri ajaw tinamit.

Taq k’uri’ mutza’j chaak kiwach kichoom kipaa chwa ri nimatinamit o we kakichakuj kiib’ kitukeel re ri ajaw tinamit, ruuk’ kich’o’b’onik raqan pana

uk'iyaal pwaq re chaak, kuya pana reta'maxiik chwach ri komoon aj anal tzii
re ri nimatinamit jela' cha' ri anikiil jay q'iij tz'ib'ital loq, ri uya'iik eta'maxiik
chapb'al pwaq, xogo pacha' k'u kakoj utzii ri tikb'anik xa jun uwach che ri
ilonik pwaq re ri okik jay elenik re ri ajaw tinamit.

:|| : **Chola'j tzii**. Pwaq re jikb'anik. Ruuk' k'uri' ri ilonik re uya'ik pwaq che
chaak re yakanik uwach pwaq jay komoon xogo kiki'an taq ri mutzib'al
kinuk'uum kiib' na anikiil pwaq uwach e ma k'o k'u kajaaw eta'matal rumal ri
tzii pixaab', chwa ri nimatinamit, ri ajaw tinamit kuya jun mutza'j pwaq lik k'u
xa re jikb'anik re ri kipwaq taq ri mutza'j kichtal kipaaa chwa ri nimatinamit
uwe kiki'an kiib' kitukeel, xogo petenaq pakiq'ab' tikaweex uwe petenaq pa
kiq'ab' ajaw taq tinamit. Jun tzii pixaab' kuq'atb'eej uwach wa'.

:|| : **Chola'j tzii**. Tikb'al re uchuq'ab' re tojonik. Ri chaak re molonik pwaq
xogo ku'an pa chomanik jay junaam uwach. Che k'uri' wa' taq ri tzii pixaab'
re molonik retzelaal pwaq re tinamit kayijib'ax k'uri' jela' cha' ri tikb'an re
uchuq'ab' re tojonik.

K'o k'u yoq'onem che taq ri molonik retzelaal pwaq re tinamit majoom jay
ri kaib' uwe chik retzelaal pwaq re chwa wa nimatinamit. K'o kaib' uwe chik
retzelaal pwaq, we ela' jun chaak puqinik uwach ya'oom k'u che ri tikaweex
jintaj kuano, e ma chakuum k'u kaib' uwe chik rumal jun uwe chi tikaweex
ruuk' kichuq'ab' retzelaal pwaq jay xogo junaam k'u chi uwach q'iij re eqa'n
tojonik.

Taq k'uri' che kaib' uwe retzelaal tojonik pwaq rumal tinamit xogo k'u katzij
uwach wa nima wuuj re tzii pixaab' e ma kesax chi taq tz'ita'j pacha' na kuya
taj k'ayewb'al che ri mutza'j re umolik uchii' retzelaal pwaq tojonik rumal ri
tinamit.

__ CH'UPA'J TZIIJ

Chajineel b'alam kiq'uuq'

:|| ÿ **Chola'j tziiij.** Ri uwinaqil, ri kinuk'ixiik jay ri saqil kichaak eb'aj chajinel b'alam kiq'uuq'. Ri eb'aj chajineel b'alam kiq'uuq' re Paxil, e jun mutza'j re uk'o'ji'eem ri yakb'al ri uchomanik taqaniik pakiwi' ronojel chik re Paxil, ri utzilaj ki k'o'ji'eem ri e k'o chwach ri nimatinamit, ri loq'nimaxiik ib'aaj jay ri utzilaaj k'o'ji'eem chupa ri nimatinamit jela' chik ri na chupa taj.

Xa jun jay na jachanik taj upa uwach, e ma lik reta'am chi utz, na ka k'o'ji' taj che ri u'anikil ub'eyaal utzilaaj anib'al, aj kojol tziiij jay na xaq taj kaki'an pa kiq'ab' juna anikiil chaak.

Chupa k'uri' wa' chajinik e k'o ku taq aj chajineel re chwa uleew, re chwi ya' jay re chwa kaaj.

Ri unuk'ixiik xoqo k'uri' re le'a'j jay e k'u kek'o'ji' chupa ri q'ilonik jay ri kojol tziiij.

:|| | **Chola'j tziiij.** Na utz taj ri yakanik ib'aaj chi mutza'j xoqo kuk'ax ch'apab'al re k'aqanik q'aaq'. Maak chwa la tziiij pixaab' ri nuk'ib'al ib'aaj jay uk'o'ji'ik mutza'j kuk'aam chapab'al re k'aqanik q'aaq' xoqo k'u na reta'am taj rumal taq ri tziiij pixaab' jay taq ri uch'uta tziiij.

:|| ·| **Chola'j tziiij.** Chaak pataan jay ri uchakunik ajuwach nimatinamit chupa ri chajineel b'alam kiq'uuq'. Ri ajuwach ri nimatinamit i're ri ajuwach taqaneel ke chajineel b'alam kiq'uuq' e ma ka taqan k'ubi' pu q'ab' ri taqaneel re chwi ya' re ch'a'ooj ma k'o k'u pa ri chaak re taqaneel re uto'ik uwach ri nimatinamit.

Jek'uri' wa' k'o k'u uwach jela' cha' ri k'o chupa la tziiij pixaab' kachololex loq:

- a). Uyaik u'anikiil taqanik re kichakuneem ri chajineel b'alam kiq'uuq' jela' cha' ri na chakuneem taj; jay
- b). Uya'ik aq'anib'al wachaaaj chike taq ri ajuwach re ri chajineel b'alam kiq'uuq' re Paxil chupa k'u q'iij na jintaj ch'a'ooj, u we k'o ch'a'ooj jela' cha'

ri kuya kisipanik k'exwachiil jay yakanik wachaaj ka'an chike ri chajineel b'alam kiq'uuq', cha' kuq'atb'eej ri tziiij pixaab' re chajineel b'alam kiq'uuq' jay k'u taq chik tziiij pixaab' jay ch'uta tziiij b'alam uwach. Utz k'u ri uya'iik pwaq chik.

:|| :| **Chola'j tziiij.** Rajwaxiik che okib'al che taqaneel chajineel b'alam kiq'uuq'. Pacha' utz okeem che taqaneel chijineel b'alam kiq'uuq' re Paxil, chriajawaxiik k'uri' ri tikaweex aj alaxeel chwa Paxil xoqo k'u na utz taj we ela' jeqelenaq chik che juna ajaw tinamit.

:|| :| **Chola'j tziiij.** Na utz taj. Taq ri e k'o chupa ri chajineel b'alam kiq'uuq' re Paxil na utz taj kakiya' uq'ab'al la kiloq'oxiik re juch'unik re yakanik xoqo utz taj riloq'oxiik re kakitz'onoj chupa ri chaak re u'anikiil ub'eyaal utzilaj anib'al. Xoqo na utz taj k'u kaki'an tz'onob'eniik chi mutza'j.

:|| :| **Chola'j tziiij.** Kito'neem ri eb'aj chajineel b'alam kiq'uuq'. Ri chajineel b'alam kiq'uuq' kakiya' to'ooj chupa taq ri q'iij re k'axk'oliil komoon uwach.

:|| || **Chola'j tziiij.** Kitziiij pixaab' ri eb'aj chajineel b'alam kiq'uuq'. Ri chajineel b'alam kiq'uuq' re Paxil e k'u kakikoj utziiij ri k'o chupa ri Ajaw q'atab'al tziiij, ri kitziiij pixaab' jay k'u taq chik ri kich'uta tziiij.

·| CH'UPA'J TZIIJ

**Nab'ee k'amaneel uwach ri ch'o'b'onik raqan maak jay
uk'exwachiil ajaw tinamit.**

:|| ·|| **Chola'j tziiij.** (k'ojtal uwach). Nab'ee k'amaneel uwach ri ch'ob'oneel maak. Ri nab'ee k'amab'al uwach ri ch'ob'oneel maak xoqo e ma jun mutza'j to'neel re ri chaak tinamit uwach jay taq ri re q'atb'al tziiij e ma kechakun k'u kitukeel, e ma ri ki saqiil chaak k'uri' kakil xoqo kakoj utziiij taq ri tziiij pixaab' re ri nimatinamit. Jun tziiij kujikib'a' pa saqiil la kichaak kipataan kakiano.

Ri ajuwach ri nab'ee uwach ri ch'ob'onik maak e ma ku'an ri aj iloneel tukutu'neel nima uwach chikonojel chik jay k'uri' ri uchaak e ku'an ri chaak

terneb'enik tinamit uwach. Chriajawaxiik k'uri' ri ajchaak aj to'neel uchaak jay k'o pa mutza'j xaqi junaam uwach kichaak jay xaqi junaam uwach kuuk' ri ajchakiib' re ri nima komoon aj q'atb'al tziij jay kokoj rumal ri ajuwach ri nimatinamit e ma jun k'u choloneel chwa wuuj re waqiiib' b'i'aaj ke tikaweex kakaj kek'oji'ik e kojoom k'u rumal jun mutza'j re kojoniik e ma e k'u taq tikaweex e k'o che ri ajuwach taqaneel re ri nima komoon aj q'atb'al tziij xoqo k'u kak'oji' k'u chujoloom. taq ri ajuwach re ri mutza'j re nima tijonb'al re umajiik uchapacho'xiik ri tziij pixaab' re ri nimatinamit jay ri ajuwach taqaneel ke tikaweex tziij pixaab' kichaak re ri Paxil jay ri ajuwach taqaneel re ri q'atb'al tziij ke tikaweex e k'o pa mutza'j junaam uwach kichaak.

Che k'uri' yakanik ka'an chike ri tikaweex kakaj kekanajik kechakunik xoqo k'u kajawax ri yakanik q'ab'aj e ma na kaqaj tak'ulo chuxee' ri kaib' chi ch'upa'j oxib' re ri e k'o che ri mutza'j.

Chupa taq ri yakanik q'ab'aj, jela' pacha' ri ukojiik chupa ri mutza'j re kojoneem jela' ri ki okisaneem choloneem b'i'aaj ke tikaweex kakaj kechakunik e ma na kajawax taj juna tikaweex xa k'axeel.

Ri ajuwach iloneel nima chaak kak'oji' kajib' junaab' che ri uchaak jay e kayak uwach xoqo na kaq'atb'ex taj tziij pixaab' puwi' jela' cha' ri aj chakiib' pa nima komoon aj q'atb'al tziij. Ri ajuwach nimatinamit utz karesaj che ri chaak we ela' k'o itzeel maak lik q'alajisaam uwach chriiij.

:|| :|| **Chola'j tziij.** (k'ojtal uwach). Nima ajuwach iloneel re Ajaw tinamit. Ri nima ajuwach iloneel re ajaw tinamit k'u ri' la uchaak kuya ri na'ooj jay uch'awiik chikiwa taq ri mutza'j chaak uwach re ri ajaw tinamit. K'uri' kinuk'ixik jay ri uchaak kaq'atb'ex k'u rumal ri tziij pixaab'.

Ri nima ajuwach iloneel re Ajaw tinamit e k'u kuya ri reta'maxiik ri tinamit xoqo e ajuwach re taqaneel chupa ri jaa re iloneel ri ajaw nimatinamit. Kokoj rumal ri ajuwach nimatinamit e ma k'uri' re kesan re chupa ri uchaak rumal itzelaj chaak eta'matal chi utz.

Pacha' utz kuan nima ajuwach iloneel re Ajaw tinamit kajawax k'u ri tikaweex kuchapacha' tziij pixaab' etama'tal uwach ri mutza'j junaam uwach kichaak

jay k'u ri uchomaniik jay ri esanik chikiij uwach jela' cha' ri e k'o pa ri komoon aj q'atb'al tziij pixaab'.

Ri aj nima ajuwach iloneel re Ajaw tinamit kak'oji' k'u chwa ri uchaak kajib' junaab' jay na kaq'atb'ex taj k'u tziij puwi' jela' cha' ri e k'o pa komoon aj q'atb'al tziij pixaab'.

:| PERA'J TZIIJ PIXAAB'

U'anikiil taqanik ch'uta tinamit

:|| :|| **Chola'j tziij.** Utukelaal tinamit. Konojel taq chi ch'uta tinamit re Paxil kakichakuj kiib' kitukeel.

E k'u taq chik kichaak wa':

- a). Kakicha' ri ki ajuwach taqaneel;
- b). Kakik'am jay kakich'ob' raqaniil ri ki pwaqiil; jay
- c). Kaki'an chakuneem tinamit uwach pa taq ri k'olib'al, ri unuk'uxiik uwokb'al k'olib'al jay ri ukojiik utziiij ri kich'o'b'onik majanik.

Che k'u taq ri' wa' kaya' ri taqanik jay taq ri ch'uta tziij pixaab'.

:|| :|| **Chola'j tziij.** (k'ojtal uwach). Ajuwach k'amal b'ee re ch'uta tinamit. Ri ajuwach taqaneel re ch'uta tinamit kaki'an jun mutza'j eb'aj na'ooj, e ma e k'o k'uri' che ri ajk'amal utza'm ri ch'upa'j komoon, ri rixtorab' jay ri eb'aj na'ooj, e ma echa'oom rumal juch'unik re ri tinamit, xoqo kajib' k'u junaab' uwa la kichaak, e ma utz tanchik kakiyak kiib'.

:|| :|| **Chola'j tziij.** Upwaq ri ch'uta tinamit. Ri mutza'j eb'aj k'amal utza'm ri ch'uta tinamit kakikowij jay kakiyak uwach ri kipwaq chupa ri kich'upa'j komoon, e ma pacha' utz kaki'an taq ri chaak e lik kajawax chi komoon uwach.

Ri uk'uliik pwaq xoqo, jek'ula' cha' kub'ij ri chola'j tziij b'elejlajuuj re kab'lajuuj winaq che wa Ajaw q'atab'al tziij, jay taq ri kajawax chike taq ri ch'upa'j komoon.

:|| ·||| **Chola'j tziij.** Kikichb'al kipaa taq ri nima jaa re tinamit. Yojoom chik.

:|| :||| **Chola'j tziij.** Uya'ik kipwaq ri nima jaa re ch'uta tinamit. Ri ajaw ulewaal taqaneel kukoj chi junaab' taq ri upwaq chi kachakun wi chrionojel re okeem chujujunal q'iij jay re elib'al re ri ajaw tinamit, xogo lajuuj puwi' wo'winaq chike taq ri nima jaa re ch'uta tinamit. Wa' wa k'iyaaal pwaq kapaq' upaa jela' cha' ri kuq'atb'eej ri tziij pixaab' jay ri uya'ik k'uri' lajuuj re wo'winaq che taq ri chaak re tijonik, utz wachil to'b'al pana ib'aj chwa ya'b'iil, chaak re tzaqanik jay chaak komoon uwach xogo ku'an ri yijb'anik chomanik che ri kik'aslemaal ri tikaweex. Ri lajuuj puwi' wo'winaq chi k'u kakanajik utz kakichapab'eej che to'onik pwaq che chakunik.

K'o k'u yoq'oneem che ronojel uya'ik chi utz'ab'eel pwaq chupa ri pwaq chi kachakun wi chrionojel re okeem chijujunal q'iij jay eleb'al re ri ajaw tinamit chike taq ri nima jaa re ch'uta tinamit xogo na kalax taj che ri kichonik ri uk'iyaaal pwaq e ma rumal tziij pixaab' k'u chi ki'ke puwi' ri retzelaal tojonik q'atb'eem chwa nimatinamit xogo q'alajisaam chi utz.

:|| :||| **Chola'j tziij.** Loq'oxiik che ta q'atb'enik tziij pakiwi' taq aj k'amal utza'm komoon. Taq ri eb'aj k'amal utza'm komoon na utz taj kechapik u we ketz'apix xogo we kaq'atb'ex tziij pakiwi', we ela' kuya uch'awik juna ajuwach tziij pixaab' uwach e ma uchaak wi xogo jela' k'uri' kanuk' petowik maak, e ma jetaj k'uri' wa' echrii' kamajtaj pa qatzii' wi ri maak katajin chi u'anikiil.

:|| :||| **Chola'j tziij.** Q'atb'al tziij re taq chaak pa tinamit. Xogo pacha' ka'an k'u ri sa' kub'ij chupa ri taqanik jay ri ukojiik utzii' taq ri nima jaa re ch'uta tinamit utz kakino'jii' jela' cha' ri kuq'atb'eej ri tziij pixaab' ri uq'atb'al tziij re chaak pa tinamit jay ri u aj chajineel e ma ruuk' k'u ki uq'ab'al kab'ekich'uqeej wi chriajawaxiik uwach, xogo keb'echakuna rumal k'u taqanik kuya ri aj k'amal utza'm tz'ita'j komoon.

:|| ☉ **Chola'j tziij.** Yakoom kiwach jay loq'oxiik ke taq ri b'eyomaliil pa taq nima jaa re ch'uta tinamit. Taq ri b'eyomaliil, retzelal tojonik q'atb'eem chwa tinamit jay ri ajil jikib'am chwi k'ayii' e ma ki'ke ri tz'ita'j komoon jay kakik'ul k'u loq'oxiik jay yakanik uwach taq ri ub'itaq re ri ajaw tinamit.

:|| · **Chola'j tziij.** Na utz taj puqisanik ib'aaj che retzelaal tojonik q'atb'eem chwa tinamit. Jintaj juna ajuwach ulewaal ajaw tinamit k'o uwach kupuqisaaj

taqoniil u we retzelal tojonik q'atb'eem chwa tinamit chike tikaweex chi kiwinaqul wi u we tziiij pixaab' kiwach, e ma jeta k'uri' wa' we ela' taq ri nima jaa pa ch'uta tinamit jay ri kuq'atb'eej wa Ajaw q'atab'al tziiij.

∴ : **Chola'j tziiij.** Tziiij pixaab' re chaak pa nima jaa re ch'uta tinamit. Taq ri chaak ke ri aj chakiib' re ri nima jaa re ch'uta tinamit kaq'atab'exik rumal ri tziiij pixaab' re chaak pa nima jaa pa ch'upa'j komoon.

·| PERA'J TZIIJ PIXAAB'

Loq'oxiik komoon Ajaw tziiij jay uto'ik ri utzilaj k'o'ji'eem ajaw tziiij

JUN CH'UPA'J TZIIJ

Uk'utik tikaweex

∴ : **Chola'j tziiij.** Loq'oxiik che ri k'utunik tikaweex. Chi na k'o pa tojob'al maak, q'ateem u we juna chik e ma ya'oom taj k'u pa uyatib'al xoqo k'uri' wa', jintaj k'u pa tziiij pixaab' e ma xib'iim k'u pa che ru esaxiik uwe kuk'ul k'axk'oliil, xoqo tob' k'o k'u pa tojob'al maak uwe q'ateem tob' tikil k'u pa tziiij pixaab', k'o k'u loq'oxiik che kutz'onoj pa ilinik ri uk'utiik chikiwa taq ri q'atab'al tziiij, xoqo ruuk' k'uri' ri kayijb'ax tanchik cha' k'o wi uwe kaya' ruyatib'al, kaya' k'u k'isb'eniik ri k'axk'oliil uwe kak'isb'ex k'u uwach ri minonik pa ya'oom wi che juna anikiil.

We ela' ri q'atb'al tziiij kataqan che ruyatb'al ri tikaweex na pa tziiij ta pixaab' ya'oom pa tojob'al maak, e rumal kakanaj k'u pa yatb'al chrii' che ri anikiil jay ri k'olib'al.

We ela' jela' katz'onoxik uwe ri q'atol tziiij uwe q'atb'al tziiij ku q'atb'eej tziiij, ri k'utunik tz'onoom ka'an chupa ri k'olib'al pachiwi k'o wi ri tikaweex q'ateem, xoqo jintaj k'u uya'iik, ub'ixikiil reta'maxiik.

Jintaj k'u ka'an chwa ri k'utunik tikaweex re ri q'ateem xoqo tz'onoom k'u puwi'.

∴ **Chola’j tziij.** Q’atb’enik maak pakiwi’ ri eb’aj makuneel. Taq ri ajuwach taqaneel ketaqan che ri urewaxiik ri tikaweex q’ateem u we na kataj taj kuk’ut chwa ri q’atb’al tziij, uwe juna chik na ku loq’nimasaj ta k’u uwach wa b’iim, jela’ cha’ taq ri eb’aj chajineel u’anikiil k’isb’enik chaak kiwach e ma ketzaq k’u che ri maak eleq’anik ewanik chwa pwaq jay kaq’atb’ex k’u ri tojb’enik maak pakiwi’ jela’ cha’ ri kuq’atab’eej ri tziij pixaab’.

We ela’ kutaq ri chaak pa tziij pixaab’ anoom xoqo k’uri’ na jintaj ri tikaweex e ma puwi’ k’u tz’onoom wi ru ilonik, e ma chi utukeel k’u ri q’atab’al tziij kataqan pa ilinik rutukutu’xiik, jela’ cha’ k’a pachawi ronojel uq’alajisanik.

: CH’UPA’J TZIIJ

To’ob’al iib’

∴ | **Chola’j tziij.** Rupetik ukojiik ri jun to’ob’al iib’. Kako j ri chaak re to’ob’al iib’ pacha’ q’ob’sab’al chwa itzeel chaak re ajuwach xoqo k’uri’ che ri kichajixiik ri tikaweex chwa taq ri xib’riikiil re upaxixik uwach ri kiloq’oxiik uwe re kayib’ax tanchik we ela’ anoom chi k’uri’. Na jintaj k’olib’al xoqo na kako j taj ri chaak re chajinik chwa itzeel chaak re ajuwach jay kako j k’u jela’ puwi’ taq ri chaak, uyijib’axiik, uwe juna chik tziij pixaab’ re ajuwach taqaneel ruk’aam b’i juna xib’inikiil, upaxixik ri loq’oxiik xoqo ri nima wuuj re ajaw tziij pixaab’ jay ri tziij pixaab’ kakiya’o.

: CH’UPA’J TZIIJ PIXAAB’

Itzeel ajaw tziij

∴ | **Chola’j tziij.** Itzeel ajaw tziij xoqo chi q’alajisaam chi utz. Xoqo k’u che q’alajisaam chi utz, e ma che ronojel choloneem chaak xoqo tob’ re nima’q k’olib’al re pajanik tziij jay q’ob’sab’al chaak re uyojixiik uwach chaak tziij pixaab’ uwach jay k’a chwa pinoq ri ujikib’exiik ri maak re esaxik uwach tziij uwe juna k’axk’oliil, ri itzeel ajaw tziij chrionojel u we pa q’ataj re juna tziij. ri q’atb’al tziij kuya k’u uchii’ che wa’.

∴ ∴ **chola’j tziij**. Itzeel tziij kilik ri tziij pixaab’ re ronojel uwach. Ri anonik kujal uwach ri tziij pixaab’, ch’uta tziij uwe jun chik pacha’ ronojel uwach, jela’, we ronojel lik itzeel tziij k’uri’ uwach kilik, kakoj k’uri’ tziij chwach ri q’atb’al tziij uwe chwach ri q’atb’al tziij ri kuto’ uwach ri ajaw tziij.

∴ CH’UPA’J TZIIJ

Q’atb’al tziij re kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’

∴ ∴ **Chola’j tziij**. Usaqiil uchaak ri q’atb’al tziij re kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’ uwach. Ri q’atb’al tziij re kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’ e k’u jun q’atb’al tziij k’uxaq k’olik ruuk’ uk’olib’al lik ri’re, e ma k’uri’ uchaak saqiil e kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’; kachakun k’u cha’ chi jun q’atb’al tziij eta’matal uwach xoqo ku’an k’u riib’ utukeel chike taq ri jumuutz ajaw nim uwach kichaak re ajaw tinamit jay ku’an k’u taq chaak lik saqiil kuya ri nima wuuj re ajaw tziij pixaab’ jay ri tziij pixaab’ re ri chaak.

K’uri’ upwaq utukeel ri q’atb’al tziij re kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’, e k’u kaya’aw re ri ajaw q’atol tziij.

∴ ∴ **Chola’j tziij**. Taq k’uri’ eb’aj nima q’atol tziij re kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’. Ri q’atb’al re kuto’ uwach ri ajaw tziij pixaab’ e k’o k’u chupa e nab’ee wo’ob’ eb’aj nima q’atol tziij xoqo k’u chijujunal jun uk’axeel, echrii’ keta’mox k’u chaak re itzeel uwach ajaw tziij puwi’ k’uri’ nima q’atb’al tziij, ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit, ri ajuwach nima tinamit jay ukab’ ajuwach ajaw tinamit uchakuxiik tziij u we jela’ cha’ ri uka’m, chi k’uri’ uk’iyaal kaq’an pa wuquub’ kecha’ k’u chik kaib’ e nima q’atol tziij chikixo’l ri eb’aj k’axeel.

Taq k’uri’ eb’aj nima q’atol tziij kek’oji’ k’u chupa ri kichaak wo’ob’ junaab’ jay k’uri’ kak’oji’ chikiquil e taq wa’:

- Jun nima q’atol tziij rumal ri nima q’atb’al tziij;
- Jun nima q’atol tziij rumal ri komoon anal tziij re ri nimatinamit;
- Jun nima q’atol tziij rumal ri ajuwach nimatinamit re uchakuxiik tziij re ri nimatinamit chikixo’l k’u eb’aj ujoloom ke eb’aj k’amal b’ee re nima’q chaak;

- d). Jun nima q'atol tziij rumal ri eb'aj nima na'ooj chupa ri nima'q tijonb'al re San Carlos re Paxil; jay
- e). Jun nima q'atol tziij rumal ri ch'a'tb'enik chi jumuutz re ri komoon eb'aj chapacho'l tziij pixaab'.

K'u chik junaam ruuk' ri ukojiik nab'ee chakuneel, ka'an k'u re ri k'axeel chwach ri komoon anal tziij re ri nimatinamit.

K'uri' ukojiik ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij ka'an k'u puwi' ri lajuuj re wo'winaq k'u re ri komoon anal tziij re ri nimatinamit.

∴ || **Chola'j tziij.** Rajawaxiik chike taq k'uri' eb'aj nima q'atol tziij re ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab'. Pacha' k'u utz ku'an nima q'atol tziij re ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab', lik k'u chriajawaxiik taq wa':

- a). Alaxeel k'u chwa Paxil;
- b). Aj k'u chapacho'l tziij pixaab' eta'matal uwach chupa ri komoon eb'aj chapacho'l tziij;
- c). Lik k'u saqiil etama'tal uwach rumal chaak u'anoom; jay
- d). Xoqo k'u uchakuum wo'lajuuj junaab' la uchaak.

Taq k'uri' eb'aj nima q'atol tziij re ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab' e ma na kaq'at taj k'u tziij pixaab' pakiwi' jela' cha' ri e nima q'atol tziij re ri nima q'atb'al tziij.

∴ ·|| **Chola'j tziij.** Ri ajuwach re ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab'. Ri ajuwach re ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab' e k'u kaki'an ri e nab'ee nima q'atol tziij e k'o che xoqo k'u kakijal kiib' chi pa jun junaab' e ma e k'u nab'ee kujeq ri k'i uk'unaab' kakijal kiib' chi pa jun junaab' jay k'u jela' ke'ek k'a pa jintaj uk'iyaaal ujunaab'.

∴ || **Chola'j tziij.** Taq k'u uchaak ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab'. E k'u taq uchaak wa' ri q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab':

- a). Kareta'maj k'u xa pa jun k'u lik saqiil uwach q'atb'al tziij re chajinik chwa itzeel chaak xoqo k'u taq chaak re chajinik chwa itzeel chaak kojoom chriiij ri komoon anal tziij re ri nimatinamit, ri nima q'atb'al tziij, ri k'amal b'ee re uchakuxiik tziij jela' k'u cha' ri uka'm;
- b). Kareta'maj k'u pa ch'a'ooj chwa jikb'anik pa tziij pixaab' re ronojel taq ri chaak re chajinik chwa itzeel chaak kojoom chwa taq q'atb'al tziij, kojoom chriiij ri jumuutz tikaweex e anal tziij, q'atb'al tziij re kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab', ri ajuwach jay ukab' ajuwach ri Ajaw tinamit;
- c). Kareta'maj k'u pa ch'a'ooj chwa jikb'anik pa tziij pixaab' re ronojel taq ri wuuj re k'uluneem ta k'u'xaaj re itzeel ajaw tziij uwach che taq chaak lik saqiil eta'manik. Chupa k'u taq pajanik tziij, che k'u wuuj jumuul chik r q'ab'sab'al uwach chaak, u we jela' kub'ij ri tziij pixaab' 268 lik re wi;
- d). kareta'maj k'u pa ch'a'ooj chriiij ri tziij pixaab' kojoom pa tziij re makunik, pa jalajuuj ch'a'ooj uwe chik juna jaljob'anik kuq'atib'eej pa la tziij pixaab'.
- e). Kuya' k'u uch'a'teem chriiij ri u'ajaw tziij taq ri ch'a'teem, chomanik chiwachil jay k'utaq uch'o'b'onik pana raqan tziij pixaab'. Che k'u utz'onob'eniik taq ri mutza'j ajaw chaak re ri ajaw tinamit;
- f). Kareta'maj jay kujikib'a' k'u juna ch'a'ooj re k'olib'al re ajaw tziij pixaab' uwach;
- g). Kumol k'u chi q'ilonik tziij pixaab' jay utikb'enik ajaw tziij pixaab' uwach xoqo k'u katz'uyi'ik ruuk' chaak re taq ri jikb'enik yijb'anik re chajinik chwa itzeel chaak jay ri ajaw tziij pixaab' uwach ke taq ri tziij pixaab' xaq k'u kak'oji' chiq'iij ri wuuj re tz'iib';
- h). Kuya k'u uch'a'teem chriiij ri itzeel ajaw tziij uwach ke taq ri tziij pixaab' na uk'uluum taj uk'u'x rumal ri ajaw uchakuxiik tziij xoqo k'u kub'ij e ma itzeel ajaw tziij uwach; jay
- h). Kachakun, kach'aw, kareta'maj ri chaak lik ri re' jela' cha' ri kub'ij chupa ri nima wuuj re ajaw tziij pixaab' re ri nimatinamit.

|CH'UPA'J TZIJ|

Mutza'j aj k'utuneel jay nima ajuwach iloneel loq'oxiik re tikaweex

:|| :|| **Chola'j tzij.** Mutza'j k'u aj k'utuneel re loq'oxiik tikaweex jay nima ajuwach iloneel re loq'oxiik re ri mutza'j k'utuneel. Ri komoon anal tzij re ri nimatinamit kuya' jun mutza'j iloneel re loq'oxiik tikaweex e ma k'o k'u che wa' jun ajuwach anal tzij ke taq chijujunal mutza'j kiyakoom kiib' che utzilaj na'ooj xoqo k'u mutza'j e yakoom k'uri' wa' wa jun mutza'j kakiya chi uk'utiik chwa ri komoon anal tzij oxib' tikaweex pacha' k'u kayak jun nima iloneel re loq'oxiik tikaweex chike, xoqo k'u junaam saqil kiwach cha' ri eb'aj nima q'atol tzij re ri nima q'atb'al tzij jay k'u na kaq'axb'ex taj k'uri' taq ri chaak re ri mutza'j aj k'utuneel jay ri re nima ajuwach iloneel re loq'oxiik tikaweex xoqo cha' wa' kub'ij wa jun chola'j tzij.

:|| :|| **Chola'j tzij.** Ri nima ajuwach iloneel re loq'oxiik tikaweex. ri nima ajuwach iloneel re loq'oxiik tikaweex e k'u jun ajuwach k'o chuqul chaak re ri komoon anal tzij re ri nimatinamit e ma kuto' k'u uwach taq ri loq'oxiik tikaweex kuya' ri nima wuuj re ajaw tzij pixaab'. K'o k'u chuqul uwach re karil la chaak; kak'oji' k'u chupa ri uchaak wo'ob' junaab', chwach ri komoon anal tzij, ruuk' k'uri' rach ch'a'b'eel ri mutza'j re loq'oxiik tikaweex..

:|| ||| **Chola'j tzij.** Uchaak ri nima ajuwach iloneel re loq'oxiik tikaweex. E k'u k'o wa' chuqul ri nima ajuwach iloneel loq'oxiik tikaweex:

- a) Kuchakuj ri utzilaj u'anikiil chaak jay ri ujumumexiik taq ri chakunik wuuj uwach re ri nimatinamit, puwi' k'u taq chaak loq'oxiik tikaweex;
- b). Kutzukuj jay kuraq'uj maak chakunik wuuj itzeel uwach puwi' taq ri ajawaxiik ke ri tikaweex;
- c). Kutzukuj ronojel uwach raq'unik k'axk'ol'iil rumal juna tikaweex, puwi' taq paxinik anoom chwi loq'oxiik tikaweex;
- d). Kaya' k'u chrieta'maxiik pakiq'ab' xoqo tz'apiim uwe chik'iyaaal uwach chike taq ri eb'aj chakiib' ri uyijib'axiik juna chakuneem wuuj na choom taj uwach;

- e). Kuya uch'ob'onik chisaq rumal anikiil k'u ke'ek puwi' taq ri loq'oxiik ajaw tziij pixaab' uwach;
- f). Kuchakuj k'u anikiil uwe wuuj re q'ob'isab'al, tziij pixaab' uwach uwe chakunik wuuj uwach, echrii', k'u kik'amik; jay
- g). Taq k'u ri uchaak kuya ri tziij pixaab'.

Ri nima ajuwach iloneel re lo'qoxiik tikaweex, chi utukeel uwe chuq'ab' ri aj tz'onoweel kachakun ruuk' k'u usaqiil anikiil chaak pacha' k'u chupa ri esanik jujun loq'oxiik, kaya' k'u ronojel ri loq'oxiik chriajawaxiik uwach e ma k'uri' utziij na kapaxix taj k'u uwach ronojel q'iij jay ajiliniik pa q'iij.

·| CH'UPA'J TZIIJ

Tziij pixaab' re chajiniik chwa itzeel chaak, re elisab'al tikaweex pa tojob'al maak jay re ajaw tziij pixaab' uwach.

∴ ∴∴ **Chola'j tziij.** Tziij pixaab' ajaw uwach re ri chaak. Jun tziij pixaab' ajaw uwach kunimarisaaj ronojel k'u uwach ri chajiniik chwa itzeel chaak, elisab'al tikaweex pa tojob'al maak jay k'u kajaw tziij taq ri tziij pixaab'.

∴| PERA'J TZIIJ

Uyijb'axik ri Ajaw q'atab'al tziij re Paxil

XEW K'U CH'UPA'J WA'

Uyijb'axiik ri Ajaw q'atab'al tziij re Paxil

∴ ∴∴ **Chola'j tziij.** Chi'aaj nab'ee. K'o chi'aaj nab'ee re u'anikiil uyijb'axiik ri Ajaw q'atab'al tziij re Paxil:

- a). Ri ajuwach timatinamit uchakuxiik tziij re ri nimatinamit chikixo'l k'u eb'aj nima na'oog ke k'amal b'ee re nima'q chaak;

- b). Lajuuj u k'u chik eb'aj anal tziij chupa ri komoon anal tziij re ri nimatinamit;
- c). Ri q'atb'al tziij kuto' uwach ri ajaw tziij pixaab';
- d). Ri tinamit puwi' k'u tz'onb'enik taqoom chwa ri komoon anal tziij re ri nimatinamit, xoqo na kaqaj taj k'u lo chuxee' ri 5,000 chi tikaweex eta'matal k'u kiwach rumal ri ajilib'al yakanik.

K'u taq pachike ri b'i'iim loq, ri komoon anal tziij re ri nimatinamit kachakuj k'u pasaqiil ri ya'tal chrieta'maxiik.

∴ ∴∴ Chola'j tziij. Uchu'qaaw komoneeb' re unuk'uxiik riij tziij pixaab'. K'uri' uyijb'axiik wa' uwe juna chik tziij pixaab' k'uri' k'o che ri ch'upa'j jun chi ri pera'j kaib' che wa nimawuuj re tziij pixaab', lik k'u chriajawaxiik ri komoon aj anal tziij re ri nimatinamit, ruuk' ri yakanik q'ab'aaj che k'uri' kaib' urox chi k'u upa q'ata'j ri e k'o k'u chupa, ka'an k'u jun k'uneem che jun uchu'qaaw komoneeb' re unuk'uxiik tziij pixaab'. Chupa k'uri' wuuj re sik'ineem kuk'ut k'uri' tziij pixaab' o k'u taq ri tziij pixaab' ke kilk'u uwach re yakanik, pacha' k'u utz kuq'atab'eej ri q'iij k'u nim uwach waqwinaq q'iij k'u chik taq ri kapetik e k'u kuq'atab'eej ri tziij pixaab' re yakanik ajaw uwach.

∴ ∴∴ Chola'j tziij. Aj anal tziij che pana ri uchu'qaaw komoneeb' re unuk'ixiik riij tziij pixaab'. Ri uchu'qaaw komoneeb' re unuk'uxiik riij tziij pixaab' jay ri komoon anal tziij re ri nimatinamit utz k'u kechakun xa junaam. Taq k'uri' chomalaj tz'onowik pacha' k'u ri aj anal tziij pixaab', xaq k'o junaam katz'onob'ex pacha' k'u utz kuan aj anal tziij chupa ri komoon anoj tziij jay taq k'uri' aj anoj tziij pa uchu'qaaw komoneeb' kiwach kakik'ul k'u junaam uwach ri na jintaj q'atb'enik tziij pakiwi' jay k'u kayak kiwach.

Na utz taj k'u xaq junaam uwach jela' chi k'u aj anal tziij che pana ri uchu'qaaw komoneeb' re unuk'uxiik riij tziij pixaab' jay aj anoj tziij chupa ri komoon anoj tziij re ri nimatinamit.

Taq k'uri' yakanik ke aj anal tziij che pana ri uchu'qaaw komoneeb' re unuk'uxik riij tziij pixaab', k'uri' kik'iyaal ri aj anal tziij pixaab' ri keyakik, jay taq k'uri' chaak chupa ri choloneem yakanik kaq'atb'ex k'ut xaq junaam uwach jela' cha' ri yakanik che pana ri komoon anal tziij re ri nimatinamit.

∴ Chola'j tziij. Uyijb'axiik tziij pixaab' rumal ri komoon anal tziij jay tz'onob'enik chike tikaweex. Taq k'u pachike chik u'anikiil ajaw tziij pixaab' uwach, lik k'u chriajawaxiik ri komoon anal tziij re ri nimatinamit, kujikib'a' k'u uwach ruuk' ri yakanik q'ab'aaj che ri kaib' urox q'ata'j chi ke konojel ri aj anal tziij pixaab'. Taq k'uri' yijb'anik tziij na ka tziij ta k'u uwach xoqo k'a echrii' kajikb'ax uwach rumal ri tz'onob'enik chike tikaweex jela' cha' ri kub'ij ri chola'j tziij ∴ che wa nima wuuj re ajaw tziij pixaab'.

We ela' k'uri' uch'awb'al ri tz'onob'enik chike tikaweex re k'u jikib'enik re yijb'anik tziij, k'u ri' wa' katzij k'u uwach k'a pa oxwinaq q'iij echrii' ri q'atb'al nima uwach re yakanik kuya chi reta'maxik ri sa' xe'ela wi ri tz'onob'enik chike tikaweex.

∴ PERA'J TZIIJ

U'ik'owisanik uq'iij tziij pixaab' jay uk'isb'enik

XEW K'U CH'UPA'J WA'

U'ik'owisanik uq'iij tziij pixaab' jay uk'isb'enik

• **Chola'j tziij.** Tziij pixaab' re chakuneem re ri ajaw anal tziij. Ri tziij pixaab' kuq'alajisaaj pa saqiil kuq'atb'eej uwach taq ri u'anikiil chaak re ri ajaw anal tziij kuuk' ri u aj chakiib', xoqo k'u kuya panoq che ri lajuuj re kawinaq q'iij chi k'u puwi' ukojiik ri ajaw anal tziij.

∴ **Chola'j tziij.** Q'atb'al tziij ch'uti'n uwach. Na jintaj k'u juna ajuwach taqaneel pa tinamit uwach k'u chaak re q'atol tziij e ma na kik'ow taj k'u puwi' kaib' junaab' echrii' katzijtaj uwach wa Ajaw q'atab'al tziij, xoqo karesaj k'u riib' chike taq ri nima jaa pa tinamit chwa ri nimatinamit taq ri q'atb'al tziij chwach jay ri ajaw q'atbal tziij keb'ukoj k'u ri ajuwach taqaneel lik k'usaqiim ri kichaak, ke kichix chwa ri nimatinamit jay kekoj k'u aj q'atol tziij chupa taq ri k'olob'al. Chupa k'u ri q'iij saqiim kaya' k'u chi reta'maxiik taq ri tziij pixaab' k'u taq chik tziij chriajawaxiik uwach pacha' ka'an pa saqiil wa' wa jun chola'j tziij.

‡ **Chola'j tziij.** Chik'u uk'oji'ik uchajixiik ri kojoniik nimatinamit. Chi na taq k'uri' ya'oom uk'oji'ik ri nimatinamit Paxil chike, chik'u ralaxiik pa saqiil, kaki k'oji'ej k'uri ruuk' ronojel kiloq'oxiik. ri komoon anal tziij kuya k'u jun tziij pixaab' puwi' ri ukojixiik nimatinamit xoqo pa jumumik u'anikiil uwach.

‡ **Chola'j tziij.** Ajuwach nimatinamit xa uminoom riib' chwa ri ajaw uchakuxiik tziij. Ri ajuwach nimatinamit uchakuxiik tziij re ri nimatinamit, nuk'uum k'u uwach jela' cha' ri kub'ij ri tziij pixaab' ajaw tinamit uwach re k'amal b'ee re uchakuxiik tziij jay taq uyijb'axiik, kuch'uqeej k'uri' ri uchaak jela' k'a echrii' katz'uyi' ri tikaweex yakoom, che ri k'olib'al re k'amal b'ee re ajaw uchakuxiik tziij re ri nimatinamit.

Ri tziij pixaab' ajaw tinamit uwach re k'amal b'ee re uchakuxiik tziij k'o k'u che taq ri taqanik tziij pixaab' · ‡ – ‡ : re k'u : :| q'iij re ukaj iik' re junaab' ‡ :|| · re ‡ :| – ‡ : re q'iij b'elejeeb' re waqiib' iik' re junaab' re re q'iij wajxaqiib' re wajxaqiib' iik' re junaab' re jay k'u taq chik yijb'anik, e ma chi k'u katziji' uwach xoqo kakanaj k'uri' echrii' katzijtaj uwach wa nima wuuj re ajaw tziij pixaab'.

| **Chola'j tziij.** Yakanik tinamit uwach. Pa oxib' q'iij che ri julajuuj iik' re ‡ :|| · ka'an k'u taq ri yakanik tinamit uwach jela' cha' ri aj k'amal b'ee re ajaw uchakuxiik tziij jay chi k'u ri uka'm re ri nimatinamit, k'u taq aj anal tziij che ri chomoon anal tziij re ri nimatinamit jay k'u ri mutza'j eb'aj k'amal b'ee chupa nima jaa re tinamit chi k'u ronojel chwa ri nimatinamit, jela' cha' k'uri' kuq'atb'eej ri tziij pixaab' re yakanik xoqo k'u q'alajisaam ya'oom rumal ri k'olib'al re chakunik re ri ajaw tinamit e ma pacha' k'uri' u'anikiil yakanik tinamit uwach.

E ma we ela' ri uk'amiik uchakuxiik ka'an k'u chi jun uka'm cha'inik re ajuwach nimatinamit re ajaw uchakuxiik tziij jay k'uri' jela' chik cha' ri uka'm re ri nimatinamit, ri wajxaqiib' q'iij che ri wajxaqiib' iik' che ri junaab' re ruuk' ku puq'ab' ri tziij pixaab' b'im loq.

Ri q'atb'al nimuwach re yakanik kunuk' k'uri' taq ri u'anikiil yakanik re ajuwach jay uka'm ajuwach nimatinamit kuan k'uri' ajilanik jikb'anik uwach wajxaqiib' re kab'lajuuj iik' pa junaab' ‡ :|| · e ma kuya k'u chrieta'maxiik taq ri tikaweex eyakoom.

·| **Chola'j tziij.** Komoon anal tziij pixaab'. Ri molob'al ke ri aj anal tziij pixaab' re nimatinamit, kuya' k'uri' kichaak ri aj anal tziij pixaab' chi lik kicha'oom rumal ri q'atb'al tziij re ch'a'b'al tikaweex pa ri :|| re nab'ee iik' re : :|| ·

Ri aj anal tziij pixaab' echa'oom rumal ri komoon anal tziij pixaab', kikimol k'uri' kiib' pacha' junaam keb'okik che ri kichaak pataan ku' ri kimutza'j k'amaneel kiwach jay kinuk' kiib' jay ri kik'iyaaal jikib'aam pa wuuj re tziij pixaab'.

:| **Chola'j tziij.** Sachb'al molob'al iib' re komoon anal tziij pixaab'. We xk'is ri uya'ik ri chaak pataan chike ri aj anal tziij pixaab' echa'oom re ri komoon anal tziij pixaab' jay kenuk' kanoq ri q'iij :|| re nab'ee iik' re : :|| · ri moloom ib'aaj re komoon anal tziij pixaab', echa'oom kanoq pa nab'ee q'iij re komoon anal tziij pixaab', echa'oom kanoq pa nab'ee q'iij re wuquub' iik' re : :|| ·, kak'is k'uri' kichaak pataan jay ri tikaqonik che riij wi, tek'uri' kasach kiwach. Chuxee' sachb'al kiwach, kilix k'uri' ri chapib'al pwaq xoqo kakoj ku che uk'ulaxiik uwach.

:| **Chola'j tziij.** Ajuwach nimatinamit. We xnuk' taj riib' ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit pacha' kujikib'a' ri tziij pixaab', kakanaj k'uri' chuq'ab' kuya pa usaqil ri tziij pixaab' kuya ri uchaak pataan ri tikaweex ajuwach nimatinamit chi lik saqiim ucha'iik, rumal ri komoon cha'b'al tikaweex jay kikian na k'uri' pa nimalaj molb'al iib' pacha' kek'owtaj che waqlajuuj retaal re q'iij :|| re nab'ee iik' re : :|| · Che k'uri' nimalaj molb'al iib' xoqo kikiya' k'uri' uchaak upataan ri tikaweex chi saqiim ucha'ik rumal ri mutza'j cha'b'al tikaweex pacha' uk'am k'amal b'ee re nimatinamit.

Che k'u ri uyijb'axiik ri molob'al iib' ri komoon anal tziij pixaab', kujikib'a' jay kunuk' na k'u ri nimaq'iij pacha' rajwaxiik.

:| **Chola'j tziij.** Taq Kab'ilto. Ri uk'iyaaal ri aj k'amal b'i utza'm kab'ilto echa'oom, kik'am k'uri' kichaak pataan jay kikijeq k'uri' kichakunik pacha' rumal xe cha'ik chupa la q'iij ||| re nab'ee iik' re : :|| ·

Ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit, chuq'ab' k'uri' k'owi kukoq wuuj tziij re q'atb'al tziij, tziij pixaab' re chakunik tikaweex re q'atb'al tziij, tziij pixaab' jeqib'al pera'j tinamit jay jun wuuj tziij pixaab' tojonik pa q'atb'al tziij, pacha'

kujaltaj uwach ri nima wuuj re tziij pixaab' jay pacha' kek'aw taj che jun junaab' che ri unuk'iik riib' ri komoon anal tziij pixaab'.

|| **Chola'j tziij.** Nima q'atb'al tziij. Ri nima'q q'atol tziij re nima q'atb'al tziij jay jujun chik aj pataniib' ejikib'aam rumal ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit, kekoj k'uri' jay kichap ri kichaak pataan chupa la q'iij ||| re nab'e iik' re : || · k'a pa q'iij :|| re uka'm iik' re junaab' wi. Ri kak'is k'uri' kichaak pataan kujikib'a' ri nima wuuj re tziij pixaab' jay ri tziij chakunik re ajaw q'atb'al tziij.

Waqiib' iik' che ri uk'amiik kichaak kipataan ri uk'iyaal ri nima q'atab'al tziij, re k'u uchakuxiik ri jeqib'al tziij pixaab', kitaq b'i k'uri' che ri komoon anal tziij pixaab' ri wuuj re tziij pixaab' ruk'iyaal ajaw q'atb'al tziij.

·|| **Chola'j tziij.** Ajuwach nimatinamit. Chupaa ri nab'ee junaab' re ri uchapab'exiik ri Ajaw q'atab'al tziij, ri ajuwach nimatinamit re ri uchakuxiik ri jeqib'al tziij pixaab', kuq'atsaaj na k'uri' chwach ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit ri wuuj re tziij pixaab' re kik'iyaal ri ajaw k'amal b'ee.

:|| **Chola'j tziij.** Ch'o'b'onik chwi pwaq. Pa jeqib'al ri uchapab'exiik ri Ajaw q'atab'al tziij, ri ajuwach nimatinamit utz kuya' chrieta'maxiik che ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit ri ch'ob'onik chwi pwaq ri okib'al jay relib'al pwaq re ajaw tinamit kojoom rumal ri k'amal b'ee ek'ownaq. We na kayijb'ax taj uwach, kakoj chik k'uri' re ri junaab' : || ·

:|| **Chola'j tziij.** Pwaq kakoj che ri k'utunik tziib'. Jun che ri wo'ob' winaq pwaq re ronojel rokib'al pwaq re ajaw tinamit; kakoj che ri k'utunik tz'iib' pacha' konojel la tikaweex kakriiq tz'iib', echrii' kachakunisax che kab'lajuuj junaab' che ri uchapab'exiik ri nima wuuj re tziij pixaab' ri pwaq kojoom ri, kaqajna k'uri' uk'iyaal che ri junaab' jikib'aam, pacha' jikib'aam chupaa ri : || chola'j tziij re Ajaw q'atab'al tziij pixaab'.

:|| **Chola'j tziij.** Komoon k'utuneel tziib'. Ri uk'ulaxiik ruuk' k'uxaaj ri ch'ob'onik chwi pwaq jay ri wuuj re chaak, k'utunik tz'iib', ri uriliik uwach pwaq jay uriliik uwach uchakunik, e k'o k'uri' chwi uq'ab' jun komoon k'utuneel tz'iib' pacha' nuk'uum kumal ri mutza'j komoon uwach jay mutza'j xa jun rajaaw, jela' kek'ow jun nik'aaj kiya'al e k'o k'u ri mutza'j komoon uwach. Jun tziij pixaab'

re k'utunik tz'iib' kuan na k'uri' ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit chupa ri waqiiib' iik' uk'amiik uq'iij ri Ajaw q'atab'al tziij.

||| **Chola'j tziij.** Rokib'al ri Petén. Kasaqix ri rajawaxiik che nimatinamit, ri umajb'al uchuq'ab' jay unimarisaxiik upwaq ri ujoloom tinamit Petén, re kok che upwaqiil nimatinamit. Ri tziij kujikib'a' sa' taq ka'an chi kamajaw che ri kachakuxiik.

·||| **Chola'j tziij.** Ch'uta tziij pixaab'. Keta'max ri uchuq'ab' ri ch'uta tziij pixaab' chi kukoj ri ajuwach re nimatinamit pa · : re oxib' iik' re : :|| ·, jela' pacha taq jujun chik chakunik wuuj jay re ri k'amal b'ee u'anoom pacha' kujikib'a' ri nima wuuj re tziij pixaab', jela' pacha kamajan che ri q'iij kojtalik.

:||| **Chola'j tziij.** Pwaq kaya chike ri mutza'j utz kina'ooj pa ri komoon. Ri mutza'j utz kina'ooj pa komoon, kakikusij k'uri' ri pwaq kaya' chike, are kajeqan ri ronojel cha'b'al chupa ri : q'iij re julajuuj iik' re : :|| ·, echrii' kajikib'ax rumal tziij pixaab' re cha'b'al pa ri Ajaw q'atab'al tziij.

:||| **Chola'j tziij.** Ya'ixiik reta'maxiik Ajaw q'atab'al tziij. Echrii' ek'owinaq jun junaab' chapib'eem ri Ajaw q'atab'al tziij, kaya' k'uri' chrieta'maxiik chike ri tikaweex chupa ri ch'a'teem Kiche', Mam, Kaqchikel jay Qeqchi'.

:||| **Chola'j tziij.** Belice. Ri k'amal b'ee re nimatinamit, kaya' k'uri' che u'anik ronojel taq chakunik chi kujikib'a' taq ri anoom che ri Belice chi lik loq'oxiik re Paxil, jela' pacha' kamajaw pa ri utziil che nimatinamit. Ronojel taq k'isb'al junaam na'ooj, ri komoon anal tziij pixaab' kukoj na k'uri' che ri tz'onob'eniik chike tikaweex, pacha' kujikib'a' ri chola'j tziij re Ajaw Qatab'al tziij pixaab'.

Ri ajuwach re Paxil kusilab'isaaj k'uri' kich'atib'exiik komoon pwaqiil jay ano'nib'al kuuk' ri tikaweex re Belice.

Ri okik iib' chwa Paxil, ri aj Belice kekanaj k'uri' chuxee' tziij pixaab', chi kijikib'a' ri Ajaw q'atab'al tziij chike ri eb'aj alaxeel che taq nimaq tinamit Ab'ya Yala.

• ☉ **Chola'j tziij.** B'i'b'al. Ri b'i'b'al kanab'ej chwach ri chola'j tziij re Ajaw q'atab'al tziij, jintaj k'uri' uchuq'ab' pa ri na'ooj jay na utz taj kachapab'exiik chupa ri rulewaal jay che ri uchuq'ab' la tziij pixaab'.

• • **Chola'j tziij.** Uchapab'exiik ri Ajaw q'atab'al tziij re Paxil. Ri Ajaw q'atab'al tziij re ri nimatinamit Paxil, kumaj uchuq'ab' pa q'iij :|| re nab'ee iik' re : :|| • junaab' are kanuk'utaj kan ri komoon anal tziij pixaab' jay uchapab'exiik kel taj uchuq'ab' tob' k'o k'axk'oliil jela' pacha' jintaj kamajaw ri chuq'ab'.

Ri uchapab'exiik ri chola'j tziij :|, |, •|, :|, :|| jay • ① re ri ek'oweel tziij pixaab' jay ri k'isb'al re ri nima wuuj, chi kamajaw k'uri' uq'iij pa nab'ee q'iij re waqiiib' iik' re : :|| •

favor de
indicar
en donde
escribo
2000 y
1985

• : **Chola'j tziij.** Chupunik. Kachup k'u uwach ronojel taq ri Ajaw q'atab'al tziij re Paxil jay ri jalb'al uwach tziij anoom kan chuxee' jun ri', jela' pacha' taq jujun chik tziij anoom junaam uchuq'ab'.

• : **Chola'j tziij.** Che ri uch'uqib'exik ri komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit Paxil k'uluum uwach pa ri julajuuj iik' re : :|| •, utz k'uri' kamaj u'anikiil jela' pacha kachololexik:

- a). Pa julajuuj q'iij re rokib'al uchapab'exiik ri Ajaw q'atab'al tziij re Paxil, ri komoon cha'b'al tikaweex, lik kusik'iij k'uri' che ri cha'b'al re anal tziij pixaab' re umutza'j wi. Echrii' ka'an pacha' kek'owtaj che waqwinaq q'iij re u'anikiil ri sik'inik.
- b). Ri taq anal tziij pixaab' chike cha'tajik, kakik'am k'u kichaak patan che ri lajuuj re kawinaq q'iij rik'oweem ri cha'b'al, are k'uri' q'iij kak'is kichaak pataan ri aj anal tziij pixaab' re komoon anal tziij pixaab' re nimatinamit chi xech'uqib'ex chupa ri ||| re nab'ee iik' re : :|| •.
- c). Ri komoon anal tziij pixaab' chi kanuk' pacha' kusaqij ri a) jay ri b) re ri chola'j tziij, kak'is k'uri' kichaak pataan pa ri q'iij :|| re nab'ee iik' re junaab' : :|| • E ri q'iij kik'am kichaak pataan ri aj anal tziij pixaab' xecha'ik pa ronojel cha'b'al re junaab' : :|| •.

• : **Chola'j tziij.** Che ri uch'uqub'exiik ri Ajk'amal b'ee tziij re Paxil jay ri jujun chik q'atb'al tziij chi kusaqij ri || :||| chola'j tziij re Ajaw q'atab'al tziij, re ri iloneel ronojel uwach pwaq jay re ri nima chaak ch'ob'oneel raqan maak, re taq ri jalb'al uwach tziij re Ajaw q'atab'al tziij k'ulaam uwach ruuk' k'u'xaaj, kajeqan k'uri' u'anikiil pacha kachalolexik:

- a). Ri komoon anal tziij pixaab' chi kanuk'ixik pacha' kusaqij ri • :̣ chola'j tziij ek'oweel uwach, kusik'ij pa oxib' q'ij re unuk'iik riib', ri jupuq aj kojol tikaweex chi kusaqij ri ll lḷ, ll :lḷ jay ·lḷ :̣ chola'j tziij re Ajaw q'atab'al tziij, e rumal ma kujeqna ukojiik tikaweex, pacha' kik'ow taj che wo'lajuuj q'ij.
- b). Ri komoon anal tziij pixaab' chi kanuk'ixik pacha' kusaqij ir • :̣ chola'j tziij, kucha' na k'uri' ri Ajaw q'atab'al tziij jay jujun chik q'atb'al tziij chi kusaqij ri lḷ :lḷ chola'j tziij re Ajaw q'atab'al jay ri aj iloneel ronojel uwach pwaq chupa ri lajuuj re kawinaq q'ij re unuk'ixiik riib' ri jun k'aak' komoon anal tziij pixaab' jay pacha' kak'is kichaak pataan ri aj nima'q q'atol tziij jay ri iloneel uwach pwaq chi kik'uxe'laj.
- c). Pacha' uchakuxiik ri a) jay ri b) re chola'j tziij, ri komoon anal tziij pixaab', kikimol na k'uri' kiib' pacha' jikib'aam taj.
- d). Ri ajuwach ri nimatinamit kuko na k'uri' ri nima ajuwach iloneel re Ajaw tinamit chupa lajuuj re kawinaq q'ij re uchapib'exiik ri jalb'al uwach tziij pixaab', pacha' are wi q'ij kuk'am uwach ri uchaak pataan, jela' pacha' kuk'is uchaak pataan ri ajuwach iloneel chi kuk'uxelaj.
- e). Ri ajuwach nimatinamit kuko na k'uri' iloneel uwach ronojel ajaw tinamit chupa ri lajuuj re kawinaq q'ij re uchapab'exiik ri jalb'al uwach tziij pixaab', pacha' are q'ij kuk'am uwach chaak pataan;
- f). Ri nima ajuwach iloneel re Paxil, kuchakuj k'uri' chaak pataan re nima chaak re ch'ob'oneel raqan maak k'a echrii' kuk'am na uchaakri iloneel uwach ronojel tinamit.

• | **Chola'j tziij.** Ri tziij kojoom loq chupa ri • :̣ jay • :̣ chola'j tziij re jun ch'upa'j re :ḷ pera'j tziij re Ajaw q'atab'al tziij pixaab', lik nim uq'ij chikiwach jujun chik chola'j tziij.

• ·| **Chola'j tziij.** Chupa ri wajxaqlajuuj iik' re uchapab'exiik ri jalib'al uwach tziij pixaab', ri ajaw uchakuxiik tziij, pacha' tz'ukb'al re uchomaxiik jay utz chakunik chaak wuuj uwach re komoon uwach, che u'anikiil ri majb'al tziij pixaab' pacha' k'o tziij pixaab' re ajaw chakuneel tziij pixaab' chupa.

· :| **Chola'j tziij.** Xa rumal ku katzukux ri cha'b'al ke ajuwach nimatinamit, ka'an pa junaam q'iij ruuk' cha'b'al re k'amal b'ee re nimatinamit jay ri aj anal tziij pixaab', ku' jujun chik xkik'am kichaak pataan, pa waqiiib' iik' re junaab' :|| · rumal wo'ob' junaab' che chik jun cha'b'al xa kak'is k'uri' kichaak pataan pa wo'lajuuj q'iij re nab'ee iik' re junaab' || ① ①

Xa rumal k'uri' ni nima komoon chab'al tikaweex, kujikib'a' na k'uri' ri uchapab'exiik.

YATAL CHUPA RI K'OLIB'AL RE MOLOB'AL IIB' RE RI UCHU'QAAW
KOMONIIB' CHUPA RI TINAMIT IXIIM ULEEW CHE LAJUJ RE KAWINAQ
Q'IIJ CHE RI WO'OB' IIK' RE RI JUNAAB' 1985.

ROBERTO CARPIO NICOLLE

Ik'oweel ajuwach

tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

RAMIRO DE LEON CARPIO

Ik'oweel ajuwach

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

GERMAN SCHEEL MONTES

Nab'ee ajtz'iib'

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Xe'l Ju

JUAN ALBERTO SALGUERO CAMBARA

Uka'm ajtz'iib'

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Jutiapa

TOMAS AYUSO PANTOJA

Urox ajtz'iib'

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Jutiapa

ANTONIO ARENALES FORNO

Ukaj ajtz'iib'

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

JULIO LOWENTHAL FONCEA

Uroo' ajtz'iib'

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

AIDA CECELIA MEJIA DE RODRIGUEZ

Uwaqaaq ajtz'iib'

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

CARLOS ARMANDO SOTO GOMEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

ALFONSO ALONSO BARILLAS

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

JOSE FRANCISCO LOPOZ VIDAURRE

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

ROBERTO ADOLFO VALLE VALDIZAN

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

JORGE SKINNER KLEE

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

TELESFORO GUERRA CAHN

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

FERNANDO LINARES BELTRANENA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

MARIO TARACENA DIAZ SOL

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

CARLOS ROBERTO MOLINA MENCOS

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

ROBERTO JUAN CORDON SCHWANK

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re puqa'j Paxil

RUDY FUENTES SANDOVAL

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

DANILO ESTUARDO PARRINELLO BLANCO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

AQUILES FAILLACE MORAN

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

ALEJANDRO MALDONADO AGUIRRE

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

GRACIELA EUNICE LIMA SCHAUL

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

JOSE ADAN HERRERA LOPEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

RENE ARENAS GUTIERREZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

LUIS ALFONSO LOPEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re puqa'j Paxil

PEDRO ADOLFO MURILLO DELGADO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

JOSE ALFREDO GARCIA SIEKAVIZZA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

LUIS ALFONSO CABRERA HIDALGO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

ANA CATALINA SOBERANIS REYES

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

CARLOS ALFONSO GONZALEZ QUEZADA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tziij re tinamit Paxil

GABRIEL LARIOS OCHAITA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re tinamit Paxil

RICHARD ALLAN SHAW ARRIVILLAGA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re tinamit Paxil

CARLOS BENJAMIN ESCOBEDO RODRIGUEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re tinamit Paxil

EDGAR DE LEON VARGAS

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re tinamit Paxil

VICTOR HUGO GODOY MORALES

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re tinamit Paxil

JOSE FRANCISCO GARCIA BAUER

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Sacatepequez

JOSE AMANDO VIDES TOBAR

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Sacatepequez

ANDRES COYOTE PATAL

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Chimaltenango

JOSE ADALBERTO GONZALES LOPEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Chimaltenango

EDGAR FRANCISCO GUDIEL LEMUS

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re El Progreso

JULIO CESAR PIVARAL Y PIVARAL

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re El Progreso

WALTERIO DIAZ LOZANO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Escuintla

CESAR DE PAZ DE LEON

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Escuintla

JOAQUIN ARTURO LOPEZ ROCA
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Escuintla

MARCO ANTONIO ROJAS DE YAPAN
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Santa Rosa

EDGAR ROLANDO FIGUEROA ARA
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Santa Rosa

WENCESLAO BAUDILIO ORDOÑEZ MOGOLLON
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Sololá

RAFAEL TELLEZ GARCIA
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Sololá

GILBERTO RECINOS FIGUEROA
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Quetzaltenango

MIGUEL ANGEL VALLE TOBAR
Tikaweex antoq'aj uwe anal tzij re Quetzaltenango

MAURICIO QUIXTAN
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Quetzaltenango

MILTON ARNOLDO AGUIRRE FAJARDO
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Zacapa

ELDER VARGAS ESTRADA
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Zacapa

BOANERGES ELIXALEN VILLEDA MOSCOSO
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Chiquimula

JUAN CESAR GARCIA PORTILLO
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Chiquimula

JOSE SALVADOR CUTZ SOCH
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Totonicapán

FERMIN GOMEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Totoncapán

ELIAN DARIO ACUÑA ALVARADO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Suchitepéquez

CAMILO RODAS AYALA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Suchitepéquez

MARCO VINICIO CONDE CARPIO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Retalhuleu

MIGUEL ANGEL PONCIANO CASTILLO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re San Marcos

JORGE RENE GONZALEZ ARGUETA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re San Marcos

VICTOR HUGO MIRANDA GODINEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re San Marcos

OSBERTO MOISES OROZCO GODINEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re San Marcos

RAMON ALVAREZ CAMPOLLO

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re San Marcos

OCTAVIO ROBERTO HERRERA SOSA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Huehuetenango

OSCAR LORENZO GARCIA

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Huehuetenango

ABEL MARIA ORDOÑEZ MARTINEZ

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Huehuetenango

MAURO FILIBERTO GUZMAN MORALES

Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Huehuetenango

JORGE ANTONIO REYNA CASTILLO
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Baja ve rapaz

ELDER GABRIEL SESAM PEREZ
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Baja ve rapaz

FRANCISCO CASTELLANOS LOPEZ
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Petén

GUILLERMO PELLEGER ROBLES
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Petén

CARLOS ENTIQUE ARCHILA MARROQUIN
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Izabal

AMILCAR OLIVERIO SOLIS GALVAN
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Izabal

NERY DENILO SANDOVAL SANDOVAL
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Jutiapa

JOSE ROBERTO ALEJOS CAMBARA
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Jutiapa

JOSE RAUL SANDOVAL PORTILLO
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Jalapa

ROLANDO AGAPITO SANDOVAL SANDOVAL
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Jalapa

EGDAR ARNOLDO LOPEZ STRAUB
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Quiché

SILVERIO DE LEON LOPEZ
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Quiché

JOSE FRANCISCO MONROY GALINDO
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzii re Quiché

FRANCISCO WALDEMAR HIDALGO PONCE
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Alta ve rapaz

ERIC MILTON QUIM CHEN
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Alta ve rapaz

OLIVERIO GARCIA RODAS
Tikaweex ajtoq'aj uwe anal tzij re Alta Verapaz

